

AKADEEMIA

3. AASTAKÄIK 1991 NUMBER 1

Mõtlev loom või ainetu mõtleja?	Toomas Karmo
Mis on antropoloogia	Matti Sarmela
Kuhu läheb Eesti majandus?	Arno Susi
Pluralistlik riik	Reinhold Zippelius
Eesti 20. saj. 19. saj. kirjandusest	Tiit Hennoste
Seotud ja sidumata kirjanikud	Thomas von Vegesack
Võõras veri	August Gailit
Suurvaimud	Hermann von Keyserling
Prohvet	Üllas Tankler
Sümbolid kristlikus kunstis	George Ferguson
Ma mäletan Elu: Uku Masingu kirjad Vello Salumile	

KOLLEGIUM

Valeri Bezzubov, Tiit Hennoste, Ain Kaalep, Kalle Kasemaa, Arvo Krikmann, Madis Kõiv, Jaan Lepajõe, Aino Lukas, Juhan Peegel, Ain Raitviir, Hando Runnel, Peeter Tulviste, Sulev Vahtre, Arvo Valton, Kaljo Villako.

TOIMETUS

peatoimetaja	Ain Kaalep
tegevtoimetaja	Indrek Ude
<i>universalia</i>	Eduard Parhomenko
<i>humaniora</i>	Mart Orav
<i>socialia</i>	Jaan Isotamm
<i>naturalia</i>	Toomas Kiho
peatoimetaja asetäitja	Agu Tani
keeletoimetaja	Triin Kaalep
tehniline toimetaja	Lea Malin
korrektor	Kristin Haljasorg
masinakirjutaja	Tiiu Jõgi

Toimetuse aadress:

202400 Tartu, Küütri 1, telefonid: 31 117, 31 373

Arveldusarve nr 1345043 Tartu Kommerts-
pangas

Laduda antud 14. XII 1990 ühisettevõttes «Kroonpress». Tellimus nr 8. Trükkida antud 22. II 1991 Tartu Trükkikojas, Ulikooli 17/19, III. Tellimus nr 20. 60×88 1/16. Kiri: ITC Schoolbook. Ofsettrükk. Trükipoognaid 14,0. Tingtrükipoognaid 13,72. Arvestuspoognaid 11,85. Trükiarv 6000. «Акадеэмна», журнал Союза Писателей Эстонии. Выходит один раз в месяц. Издательство «Периодика». На эстонском языке.

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

3. AASTAKÄIK 1991 NUMBER 1

- Olen ma mõtlev loom või ainetu mõtleja?
Toomas Karmo 3
- mis on antropoloogia. I
Matti Sarmela 17
Tõlkinud Katrin Reemet
- Kuhu läheb Eesti majandus?
Arno Susi 39
- Pluralistlik riik
Reinhold Zippelius 55
Tõlkinud Ave Roomets
- Eesti 20. sajandi 19. sajandi kirjandusest
Tiit Hennoste 81
- Seotud ja sidumata kirjanikud
Thomas von Vegesack 88
Tõlkinud Kristin Haljasorg
- Võõras veri
August Gailit 99
- Ajalikud, ajatud ja igavesed suurvaimud
Hermann von Keyserling .132
Tõlkinud Krista Läänemets

Prohvet	<i>Üllas Tankler</i>	141
Ma mäletan Elu: Iõku Masingu kirjad Vello Salumile aastaist 1963 — 1965. II		160
<i>Arvustus:</i> Pavel Bogovski, Georg Loogna, Mati Rahu. Vähk: Põhjused, levik, profülaktika. Tallinn, Valgus, 1989. 304 lk.	<i>Kaljo Villako</i>	177
Sirje Kiin, Rein Ruutsoo, Andres Tarand. 40 kirja lugu. Tallinn, Olion, 1990. 224 lk.	<i>Ain Kaalep</i>	180
Editorial note. Summaries		183
От редакций. Резюме		188
Märgid ja sümbolid kristlikus kunstis. III	<i>George Ferguson</i>	193
	<i>Tõlkinud Meelis Sõgis, Tõnu Karolin ja Hei'i Einasto</i>	

OLEN MA MÕTLEV LOOM VÕI AINETU MÕTLEJA?

Toomas Karmo

Kas Teie, selle kirjutise lugeja, olete (A) elav, bioloogiliste osadega olend, kellel on olemas näiteks vasak pool ja parem pool, ülemine, keskmine ja alumine kolmandik? Või Te olete (B) mingisugune ainetu olend, kes küll *juhib* ehk *kontrollib* ühe inimlooma liigutusi, kes tajub ümbrust ühe bioloogilise süsteemi silmade ja kõrvade *abil*, kuid ise siiski erineb sellest inimloomast — olles mingi «immateriaalne», aatomitest ja molekulidest koosnematu mina ehk ego?

Nii mõnigi filosoof on valinud alternatiivi (A). Sellesse leeri ei kuulu mitte üksnes «materialistid» nagu Marx, vaid ka Aristoteles ja Thomas Aquinost. (Thomas kui kristlane küll väidab, et inimene on surematu. Aga seda teeb ta silmas pidades oma kreedot «usun *ihu* ülestõusmisesse». Skolastikuna väidab ta ka, et inimesel pole mitte üksnes materiaalne keha, vaid ka surematu hing. Samas arvab ta, et hing ei ole seesama mis inimene ise, vaid pigem mingi tema koostisosa. Thomas on seisukohal, et ilma *ihu* ülestõusmiseta ei saaks inimene olla surematu.) — Ja leidub ka filosoofe, kes on valinud alternatiivi (B), nende

Täna osutatud abi eest (1) Tartu Ülikooli filosoofia kateedrit — eriti Rein Vihalemma ja Eero Loonet, (2) kuulajaid nii Tartu Ülikoolis (sealjuures eriti Madis Kõivu) kui ka Humanitaarinstituudis Tallinnas.

hulgas Platon ja Descartes. (Seda alternatiivi nimetatakse tihti «dualismiks».)

Esialgu võiks arvata, et alternatiiv (A) on õige ja (B)'l ehk dualismil ei ole tänapäeva mõtleja jaoks erilist tõmbeljõudu. Ja seda seisukohta tahan minagi kinnitada: tõde ja õigus on alternatiivi (A) kaines leeris; hoidugem dualismi metafüüsilisest ekstravagantsusest! Tähelepanu tuleb aga pöörata ühele hädaohule. On olemas veenev argument, mis katsub meid dualismi leeri tõmmata. Selle argumenti vastu tuleb võidelda analüütilise ehk lingvistilise metafüüsika võrdlemisi peente relvadega. Kaldun arvama (nagu käesoleva kirjutise viimastes ridades selgub), et seda argumenti võib kummutada, kuid võitlus pole kerge.

Dualistlik leer väidab niisiis, et Teie ei ole füüsiline olend. Teil on küll füüsilise kooseisuga ihu. See ihu aga ei ole Teie ise. Teie ihu on vaid miski, mis on Teie *oma*, nagu on Teie *oma* ka jalgratas või ülikond. Teie olete teatud olend; Teie ihu on teine olend: kokku on kaks eri olendit. Siit ka termin «dualism».

Kuidas dualistide leer loodab seda esialgu absurdse ilmemeega teesi tõestada? Vastan: modaalse loogika abil.

*

Formaalne loogika on tänapäeval mitmeharuline. On olemas *hulgateooria* ja veel teisigi loogika osi, mis tegelevad matemaatika kontseptuaalse aluspõhjaga. *Ajaliste määratluste* loogika esimeses peatükis juhitakse õppija tähelepanu asjaolule, et väitest «sajab» tuleneb väide «alati tulevikus kehtib et: kehtis vähemalt ühel korral minevikus et: sajab». *Deontiline* loogika uurib kohustuslikkuse ja lubatavuse formaalseid omadusi. (Deontilisest loogikast õpime, et «on lubatud et: p, siis: p» tähendab sama, mis «mitte: «on kohustuslik et: mitte: p»»; või siis jälle, et ükskõik missugused meie kohustused võiksid olla, igatahes «on kohustuslik et: kui on kohustuslik et: p, siis: p» (lihtsamalt öeldes «on kohustuslik, et iga kohustus oleks täidetud».)

Modaalne loogika (termini «modaalne» kitsamas tähenduses) on formaalse loogika haru, mis uurib paratamatuse ja võimalikkuse omadusi. Niisiis õpime modaalset loogikast, et kui «paratamatult kui p siis q» ja kui «võimalik et p», siis «võimalik et q»; või jälle, et väited «paratamatult kas p või q» ja «kas paratamatult p või paratamatult q» on erinevad. (Paratamatult üks kindel loosipilet kas võidab või kaotab. Väär oleks aga ütelda, et see pilet paratamatult võidab või paratamatult kaotab.)

Dualistide leer rakendab modaalse loogika printsiipi, mida võiks nimetada Silla Printsiibiks (sest ta pakub silda sellest, mis on loogiliselt võimalik, tegelikkuseni). Silla Printsiip on järgmine:

Mis iganes oleksid x, y:

kui on loogiliselt võimalik, et x eksisteerib ilma y-i eksisteerimiseta,

siis on x juba tegelikkuses erinev olend y-st.

Selle printsiibi kõrvale panevad dualistid lause, mida võiks nimetada Lähtepunkti Lauseks:

On loogiliselt võimalik, et Teie eksisteerite ilma oma ihu eksisteerimiseta.

Juba enne detailidesse laskumist näeme, et kui dualistid tõesti suudavad tõestada nii Silla Printsiibi kui ka Lähtepunkti Lause, siis on nad loogika malemängu võitnud. (Kui Silla Printsiip ja Lähtepunkti Lause tõesti kehtivad, siis näitab elementaarse loogika võtte, et Teie ja Teie ihu olete eri olendid, — võtte, mis on umbes niisama elementaarne ja otsekohene kui Aristotelese igihaljas «iga inimene on surelik; Sokrates on inimene; järelikult Sokrates on surelik».)

Aga nüüd detailidesse.

Mida tähendab väljend «loogiliselt võimalik»? Loogiliselt võimalik tuleb vastandada sellele, mis on võimalik lihtsalt füüsikaliselt või tehnoloogiliselt. Ei ole tehnoloogiliselt võimalik viia kogu Kremli hoonestikku Eestist 200 000 000 kilomeetri kaugusele. See on küll võimalik

füüsikaliselt — niisugune toiming ei rikuks looduse seadusi. Viia Kremli Eestist 200 000 000 kilomeetrit eemale ühe sekundiga ei ole füüsikaliselt võimalik, sest ükski praegu paigal seisev keha ei saa hiljem ületada valguse kiirust. Aga Kremli nihkumine Eestist 200 000 000 kilomeetri kaugusele ühe sekundiga on *loogiliselt* siiski võimalik, sest kujutletud olukord ei eksi mõistuse seaduste vastu. — Missugune olukord oleks võimatu isegi loogiliselt? Vastame: Kremli äraviimine ilma selle äraviimiseta, või siis neljakülge kolmnurga joonistamine, või jälle mõne kõiketeadva isiku endaüllatamine.

Loogiline võimalikkus on järgmises suhtes nõrgem, enam hõlmav mõiste kui tehnoloogiline või füüsikaline võimalikkus: (i) mõnigi asi on loogiliselt võimalik, kuid pole võimalik tehnoloogiliselt ega füüsikaliselt; aga (ii) iga asi, mis on tehnoloogiliselt või füüsikaliselt võimalik, on võimalik ka loogiliselt.

Silla Printsibi tähtsuse õigeaks hindamiseks tuleks seda vist lugeda lisaõnaga «ainult (*only*)»: *Mis iganes oleksid x, y: kui ainult loogiliselt ki on võimalik, et x eksisteerib ilma y-i eksisteerimiseta, ainult siis on x ka tegelelik kuse s erinev olend y-st.* Loogiline võimalikkus on eriti laiahaardeline mõiste. On kergem leida olukordi, mis on loogiliselt võimalikud, kui leida olukordi, mis on füüsikaliselt või tehnoloogiliselt võimalikud. Ja siiski: kui on *ainult* loogiliselt võimalik, et x eksisteerib ilma y-i olemasoluta — kui kehtib ainult see minimaalne, nii kergesti saavutatav olukord, mille kehtimatuse näiteid polegi nii kerge välja mõelda — juba siis on x ja y ka tegelikus maailmas kaks eri asja!

Niisugusest vaatevinklist näib, et Silla Printsip on loogiliselt väga tugev väide, mida on raskem aktsepteerida kui näiteks Silla Printsibi Väikest Venda:

Mis iganes oleksid x, y:

*kui on füüsikaliselt võimalik et
x eksisteerib ilma, y-i eksisteerimiseta,*

siis on x juba t e g e l i k k u s e s erinev olend y-st.
 Olgu aga selge, et see printsiip, mida rakendavad dualistid, on siiski Silla Printsiip, mitte tema Väike Vend.

Ja olgu veel selge, et ükskõik kas tahame olla dualistid või mitte, me peame vastu võtma Silla Printsiibi. Dualistid ei paku Silla Printsiipi dogmana, mida tuleb aktsepteerida usuartiklina. Seda lauset nad suudavad tõestada modaalse loogika abil järgmisel viisil:

olgu antud, et on loogiliselt võimalik, et x eksisteerib ilma y -i eksisteerimiseta. Oletada siis ajutiselt, provisoorselt, et x on tegelikkuses sama olend mis y . Ükskõik misugune omadus O võiks olla, kui x -il on O , siis y -il on O . (Kui x on tõesti sama kui y — nii nagu Tartu on seesama mis Dorpat, Ameerika Ühendriigid sama mis USA, Ehatäht sama mis Veenus — siis x -i O -omamine *ongi* y -i O -omamine.) Aga üks x -i omadustest on see, et tal on loogiliselt võimalik eksisteerida ilma y -i eksisteerimiseta. Järelikult peab y -l olema sama omadus; antud, et x on tegelikkuses sama olend mis y , ja et x -il on loogiliselt võimalik eksisteerida ilma y -i eksisteerimiseta, siis y -l peab olema loogiliselt võimalik eksisteerida ilma y -i eksisteerimiseta. Aga viimati kirjeldatud olukord ei ole võimalik. (Ükski olend ei ole suuteline eksisteerima omaenda olemasoluta.) Ajutine, provisoorne oletus on seega kukutatud; x ei ole tegelikkuses sama olend mis y .

Et Silla Printsiipi veelgi selgemaks teha, märgigem sulgudes, et Printsiibil ja ka meie modaalsest loogikast tema toetuseks võetud argumendil on täpne paralleel ajaliste määratluste loogikas. Nii nagu Silla Printsiip modaalses loogikas, kehtib ajaliste määratluste loogikas (nagu silda pakkudes (i) mineviku-tuleviku ja (ii) oleviku vahel) järgmine lause:

Mis iganes oleksid x , y :

kui kunagi maailma ajaloos

(olgu see siis minevikus, olevikus või tulevikus)

sünnib, et x eksisteerib ilma y -i eksisteerimiseta,

siis on x juba praegu erinev olend y-st.

Tõestus (ajaliste määratluste loogika raames):

olgu antud, et mõnel hetkel — ütleme, ideede fikseerimiseks, et minevikus, kuid samasugune argument on konstrueeritav ka teiste ajapunktide suhtes — x eksisteeris ilma y -i eksisteerimiseta. Oletada siis provisoorselt, et x on siiski praegusel hetkel sama olend mis y . Ükskõik mis omadus O võiks olla, kui x -il on praegu O , siis y -il on praegu O . (Kui x on sama mis y — nagu Ehatäht on sama mis Veenus — siis x -i praegune O -omamine *ongi* y -i praegune O -omamine.) Aga üks x -i praegustest omadustest on see, et ta on eksisteerinud ilma y -i eksisteerimiseta. Järelikult y -il peab praegu olema sama omadus; antud, et x on praegusel hetkel sama olend mis y , ja et x on kunagi eksisteerinud ilma y -i eksisteerimiseta, siis y -il on sama minevik; y on eksisteerinud ilma y -i eksisteerimiseta. Aga väide, et y on eksisteerinud y -i eksisteerimiseta, on absurdne. Järelikult on provisoorne oletus kukutatud ning tõestatud, et x ei ole praegusel hetkel sama olend mis y .

Niipalju siis Silla Printsibist. Nagu öeldud, kui me võtame omaks ka Lähtepunkti Lause, on malemängu võitnud dualistid.

Ka Lähtepunkti Lauset ei paku dualistid meile usuar tiklina. Sedagi püüavad nad tõestada. Ja selle katse tõrjumises on nüüd viimane lootus hoida eemale dualismist.

Dualistid toetavad Lähtepunkti Lauset kujutusvõime rakendamise katsega. Iga asi, ütlevad nad, mis on selgesti ettekujutatav, on ka loogiliselt võimalik; ja Te võite ette kujutada, et eksisteeriksite ilma Teie ihu eksisteerimiseta. — Kuidas nii? Kujutage ette, et homme tööle minnes komistate tänaval ja satute bussi rataste alla. Kujutage ette, et Te näete bussi lähenemas ja tunnete autoratta raksatust oma pealuu vastu. Kujutage siis edasi, et Te näete omaenda ihu lamamas tänaval verelombis — ütleme, ideede fikseerimiseks, et seda olukorda näete ülevalt umbes kolme meetri kauguselt.

— Kuidas on Eesti ajakirjandusega, seda ma täpselt ei tea; aga vähemalt Lääneriikides on küllaltki igapäevane kirjutada nn «ihuvälistest läbielamistest». Kõnealuseks isikuks on mõni inimene, kes on olnud surma lävel, aga hiljem oma haigusest või õnnetusest toibununa suutnud läbielatut ajakirjanikele kirjeldada. Ajakirjanduses ilmunud palade järgi on säärases olukorras viibinud inimene näinud omaenda ihu nagu mõne meetri kauguselt. (Jutu ühes variandis subjekt ka tunneb, et mingisugune hõre, habras nöör ühendab teda tema ihuga, ning mõistab, et kui nöör peaks katkema, siis on tema elu läbi; ja ta siis suudab ennast kuidagi tagasi viia omaenda ihusse — ma kujutan ette, nagu ämblik oma niiti pidi.) Dualistid ei väida hetkekski, et niisugused jutud vastavad tõe. (Kui nad seda väidaksid, oleksid nad dogmaatikud, kes pakuksid meile küll mõndagi huvitavat, aga ei midagi huvitavat just loogika-filosoofia valdkonnast.) Aga dualistid väidavad, et *me saame neist juttudest aru, et me suudame jutte lugedes selgelt kujutleda meie uskumisele pakutud stsenaariumi.*

Niisiis, ütlevad dualistid, Te kujutate selgesti ette, et näete kaugelt omaenda ihu tänaval lamamas. Aga siis Te võite ka ette kujutada, et näete sedasama ihu liikumas krematooriumi ahju ja hävimas tuleleekides. Tuli kustunud, Te eksisteerite ettekujutatud stsenaariumis, kuid Teie ihu ei eksisteeri enam. Kui suudate ette kujutada omaenda eksisteerimist ilma Teie ihu eksisteerimiseta, siis on ka loogiliselt võimalik, et Te eksisteeriksite ilma Teie ihu eksisteerimiseta.

Et teha stsenaariumi võimalikkust veel veenvamaks, kutsuvad dualistid Teid veel ette kujutama, et Te midagi ka krematooriumis *õiendate* pärast oma ihu ärapõlemist. Ajakirjanduses on vahel väidetud, et inimesed on saanud mõjutada vürflite kukkumist või koguni painutada metallist lusikaid, ilma et puudutaksid neid esemeid — subjekt, väidetakse, on suutnud seda läbi viia oma puhta tahte ra-

kendamisega. Argumenteerivad, dogmaatikavabad dualistid ei pretendeeri hetkekski sellele, et need veidi vulgaarsed ajakirjanduse sensatsiooniariklid vastaksid tõe. Aganad ütlevad, et niisuguseid artikleid lugedes me saame selgesti aru, *mida* serveeritakse meile ajakirjaniku poolt. Kui me artikli sisu mõistame, võime midagi selletaolist selgesti ette kujutada — midagi, mis on loogiliselt võimalik. Niisiis Te võite lisada seni ettekujutatud krematooriumi stsenaariumile, et ehkki Teie ihu on hävinud, Te siiski suudate oma puhta tahte keskendamise abil tõsta lillepärگا krematooriumi lauvalt õhku või suudate lükata kinni krematooriumi ahju ukse. Ja kui Te midagi *õiendate* ettekujutatud, loogiliselt võimalikus stsenaariumis, siis Te ka *eksisteerite* selles stsenaariumis! (Olend, mida ei eksisteeri, ei saaks ka midagi õiendada.)

— Selline on dualistide argument Lähtepunkti Lause kasuks. Kuidas seda argumenti tõrjuda? Nagu alguses öeldud, tuleb argumendi vastu võidelda analüütilise ehk lingvistilise metafüüsika võrdlemisi peente relvadega.

Söömise objektiks on toidupala. Istutamise objektiks on seeme või taim. Laulmise objektiks on laul. Küsigem samas vaimus: missugused on kujutlemise objektid? Mida õieti ette kujutatakse?

Üldine metafüüsika õpetab, et tegelikkus jaguneb «partikulaarideks» ehk «indiviidideks» ning «universaalideks». Kui Tartumaa on lumine ja Virumaa on lumine, siis on olemas midagi, mis on ühine Tartumaale ja Virumaale, nimelt lumine-olemine. Tartumaa on partikulaar, Virumaa on partikulaar, kuid lumine-olemine on universaal. Kui Läänemeri on tormideta ja Vahemeri on tormideta, siis on olemas midagi, mis on ühine Läänemerele ja Vahemerele, nimelt tormideta-olemine. Tartumaa, Virumaa, Läänemeri ja Vahemeri võiksid hävida. Universaalid aga ei ole hävitatavad. Ka kui kõik maalapid ja veekogud oleksid kosmosest kadunud — ka kui kõik molekulid või aatomid oleksid kosmosest kadunud —, jääksid veel alles nii

lumine-olemine kui ka tormideta-olemine; või siis jälle (et tuua teisi näiteid) nii nelinurkne-olemine kui ka kolmnurkne-olemine; nii märg-olemine kui ka kuiv-olemine; nii kapsas-olemine kui ka pojeng-olemine. (Seega ma ei väida, et antud olukorras oleks kapsaid või pojenge, märgi kehasid või kuivi kehasid. Kapsad ja pojengid on partikulaarid. Aktsepteerida tuleb vaid seda, et antud olukorras leiduks niisuguseid abstraktseid olendeid nagu *kapsas-olemine, märg-olemine.*) — Kuidas tõestada nii radikaalse ilmega seisukohta? Vastame: ka kui kõik aatomid häviksid, oleks lumine-olemisel (tormideta-olemisel, nelinurkne-olemisel jne) veel mitu omadust. Lumine-olemisel oleks siis näiteks omadus *olla esinemiseta partikulaa-rides*, või siis jälle omadus *olla loogilises vasturääkivuses lumeta-olemisega*. On raske mõista, kuidas asjal saaks olla omadusi, kui pole teda ennast. (Samuti: kui häviksid kõik aatomid, oleks numbril *null* veel mitu omadust: tal oleks näiteks omadus *olla omaenda ruutjuur* või siis *olla vihmausside arv* — nagu tal on juba käesolevas kosmoses omadus *olla üksarvikute arv*. Järelikult kui number *null* on tõesti üks olemasolevaid olendeid meie praeguses kosmoses, siis kuulub talle seesama staatus ka aatomiteta kosmoses.)

(— Me küll vahel ütleme, et Pearul on omadusi, näiteks *Vargamäel talumeheks olemine*, ehkki teda tegelikkuses ei eksisteeri. Aga kaine tõde on siiski, et Pearul ei ole seda omadust, vaid A. H. Tammsaare soovis, et Pearul oleks see omadus. — Kas Pearul ei ole siiski mõnda veidi komplekssemat omadust — näiteks *olla A. H. Tammsaare poolt kirjeldatud Vargamäe talumees?* Võib-olla mitte. Üks asi on väita, et

(1) Pearul on omadus *olla A. H. Tammsaare poolt kirjeldatud Vargamäe talumees*:

Teine on aga väita, et

(2) A. H. Tammsaare nentis, et Pearul on omadus *olla Vargamäe talumees*. Lause (2) on kindlasti tõene; lause (1) aga võib-olla mitte. Sest kui (1) oleks tõene, siis tuleks aktsepteerida ka

(3) Mõnel teatud tegelikul mehel on omadus *olla A. H. Tammsaare poolt kirjeldatud Vargamäe talumees*.

Mõtlev loom või ainetu mõtleja?

See (3) on vist väär. Tõene pole mitte (3), vaid

(4) A. H. Tammsaare nentis, et mõnel teatud mehel on omadus *olla Vargamäe talumees*.

— Mispärast (3) ei ole tõene? See selgub, kui vaatame ühekaupa üle maailmas tegelikult eksisteerivad mehed. Kas Prints Charlesil on omadus *olla Tammsaare poolt kirjeldatud Vargamäe talumees*? Nähtavasti mitte: «Tõde ja õigus» ei ole niisugune poliitilis-seltskondlik romaan *à clé*. Kas Mick Jaggeril või siis jälle hr Gustav Ernesaksal on omadus *olla Tammsaare poolt kirjeldatud Vargamäe talumees*? Samuti mitte.

Universaalid omakorda jagunevad mitmesse kategooriasse. Need, mida me oleme seni käsitleanud, on n-ö «ühehaardelised», kuuludes ühele partikulaarile korruga. Nüüd tuleb aga võrrelda lumine-olemist, märg-olemist, pojeng-olemist jne näiteks *tülitsemisega*. Lumine on alati üksikindiviid. Tülitsemine aga kuulub partikulaaridele paaride kaupa: tuleb ütelda, et «Aino tülitseb Bettiga», «Aino tülitseb Kristjaniga» (või siis ka — kasvõi psühhiaatrilist hinnangut andes — «Aino tülitseb Ainoga»). Tülitsemist võiks seega nimetada «kahehaardeliseks universaaliks». Samuti on armastamine kahehaardeline universaal. Kolmehaardelistest universaalidest rääkimine loomulikus keeles on raske. Võib aga siiski öelda — ehkki teatud kohmakusega, et kolmehaardeliste universaalide kategooriasse kuuluvad järgmised: *olla partikulaarid x, y, z, mille suhtes kehtib, et x on kade y-i vastu z-i pärast; olla partikulaarid x, y, z, mille suhtes kehtib, et x kannab kirja y-lt z-ile*.

Käesoleva teema, dualismi käsitlemisel ei ole tähtis uurida kahehaardeliste, kolmehaardeliste, neljahaardeliste jne universaalide omadusi. Küll aga on tähtis jõuda seisukohale küsimuses, kas leidub nullihaardelisi universaale. Vastame sellele küsimusele jaatavalt. Näiteks (mitte lumine-olemine, vaid) *Tartumaa lumine-olemine* (me ei räägi siin lihtsalt «lumine-olemisest», vaid nimelt «Tartumaa lumine-olemisest»); või siis jälle (mitte armastamine — see on kahehaardeline; ega ka mitte Kristjani armasta-

mine — see on ühehaardeline, vaid) *Kristjani Betti-armas-tamine*. Oletagem, et Tartumaa on 1. veebruaril lumine, 1. augustil aga mitte. Siis universaalil *Tartumaa lumine-olemine* on eri omadus kahel eri päeval. See nullihaardeline universaal küll eksisteerib mõlemal päeval, aga 1. veebruaril ta «kehtib» või on «tegelikusega kooskõlas» ning 1. augustil on samal universaalil teine omadus, olles siis «mitte kehtiv» või «vasturääkivuses tegelikusega». — Nullihaardelisi universaale tuntakse inglise keeles (näiteks Alvin Plantinga töödes) nimetuse all «state of affairs» ehk «olukord». Sama mõiste esineb kvantoriloojika rajaja Gottlob Frege saksakeelsetes kirjutistes nimetuse all «Gedanke» ehk «mõte». (Frege hoiatab oma lugejaskonda, et tema niinimetatud «mõte» ei ole oma olemasoluks mõtle-misest sõltuv. Ka siis, kui keegi ei mõtleks midagi — ei jaatavalt ega eitavalt — Tartumaa lumekattest, eksisteeriks ikkagi — nii veebruaril kui ka augustil — niisugune universaal nagu *Tartumaa lumine-olemine*.)

Oleme tõstatanud küsimuse «missugused on kujutlemise objektid?», kuid ei ole sellele küsimusele veel andnud vastust. Söömise objektiks, nagu öeldud, on mõni söögipala, ja istutamise objektiks mõni seeme või taim. Kujutlemise objektid on seevastu mingisugused universaalid. Kuid missuguse kategooria universaalid?

Esiialgu võiks arvata, et kujutlemise akt toob kujutleja ühendusse nullihaardelise universaaliga. Võiks arvata, et inimene kujutab ette näiteks *Beethoveni «Eroica» helide kostmist* või *ükssarviku tungimist tema magamistuppa*. Aga kui keegi kujutleb Beethoveni «Eroica» esimesi helisid, siis ta täpsemalt öeldes mentaalselt kujustab endale teatud helide *kuulmist*. Kui keegi kujutleb ükssarviku tungimist tema magamistuppa, siis mentaalselt kujustab ta endale ükssarviku *nägemist* oma magamistoas.

Eeltoodud näited on näited psühholoogilisest protseduurist, mida võiks nimetada «meeleliseks kujutlemiseks». On ka olemas psühholoogiline protseduur, mida

võiks nimetada «praktiliseks kujutlemiseks». Inimene suudab näiteks kujutleda, et ta kirjutab sõna «tagavararehepeksumasinateta» kriiditahvlile, kottpimedas toas, käed täiesti ära külmanud. (Niisugune pimesi kirjutamine ei ole isegi eriti raske, vähemalt siis, kui käekiri ei pea olema eriti sirge ega ühtlane. Ka selle ettekujutamine ei ole eriti raske.) Niisuguses mentaalses toimingus teeb inimene järgmist: mentaalselt ta kujustab sõna «tagavararehepeksumasinateta» *kirjutamist* (ja teeb seda ilma meelelise kujutlemiseta). Teine näide: juhul, kui keegi on harjunud lipsu kaela panema kinnastes kätega, silmad kinni, siis võib ta seda ka ette kujutada; siis ta mentaalselt kujustab *lipsu kaelasidumist* (ja teeb seda ilma meelelise kujutlemiseta).

Väga tavaline on küll ettekujutamine, mis on samaaegselt meeleline ja praktiline. Kui keegi näiteks kujutab ette rannal kõndimist, kujutleb ta niihästi vee nägemist ja lainete kuulmist kui ka enda balansseerimist kividel ja sammsammulist edasiliikumist.

Tähtis on märgata, et ettekujutamise objektiks pole mitte nullihaardeline, vaid ühehaardeline universaal. Karl Koopa ettekujutamise objektiks ei ole nullihaardeline universaal *Karl Koopa üksisarviku-nägemine*, ega nullihaardeline universaal *Karl Koopa rannal kõndimine*. Ei, tema psühholoogilise protseduuri objektiks on *üksisarviku nägemine* või siis jälle *rannal kõndimine*. (Karl Koopa sõbranna Malle Mari võiks — nii palju kui loogikal on selles küsimuses midagi ütelda — täpselt sama asja ette kujutada. Ka tema võib ette kujutada *üksisarviku nägemist*. Oleks inimese ettekujutamise objektiks nullihaardeline universaal, siis Karl Koobas ei kujutaks ette sedasama, mida kujutab ette Malle Mari. Sest universaalid *Karl Koopa üksisarviku-nägemine* ja *Malle Mari üksisarviku-nägemine* on kaks eri universaali.)

Tõigast, et ettekujutamise objektiks on ühehaardeline universaal, järeldub, et ettekujutamises inimene tavaliselt

iseennast ette ei kujuta. Karl Koobas kujustab näiteks ükssarviku nägemist; kujustatu sisus esineb ükssarvik, kuid mitte tema ise. (See ongi, mis teeb võimalikuks sama (universaalse) objekti tema ja tema sõbranna ettekujutamisprotsessides.)

— Ütlesin, et tavaliselt inimene iseennast ette ei kujuta, kui ta midagi kujutleb. Rõhutaksin siin «tavaliselt», sest Karl Koobas võiks küll mentaalselt kujustada tema, Karl Koopa iseenda-nägemist teatud erijuhtudel. Kui ta kujutab ette, et seisab peegli ees ja ükssarvik seisab tema ja peegli vahel, siis ta mentaalselt ei kujusta mitte üksnes *ükssarviku nägemist*, vaid ka (komplekssemat, kuid siiski ühehaardelist universaali) *Karl Koopa ükssarviku-nägemise nägemist*. Selles, natuke erakorralist laadi kujustatud tajupildis ei esine mitte üksnes ükssarvik, vaid ka Karl Koobas ise — sest Karl Koobas näeb oma nägu, kehaliikmeid jne. (Ta näeb neid asju, nähes peegli abil, et tema enda, Karl Koopa silmad on pööratud ükssarviku suunas.)

Samuti nagu Karl Koobas mentaalselt kujustab rannal kõndimist, esinevad kujustatu sisus küll rannakivid ja lained, kuid mitte Karl Koobas ise. Tema psühholoogiline protseduur seostab teda ühehaardelise universaaliga *balansseerimine rannakividel*, mitte aga nullihaardelise universaaliga *Karl Koopa balansseerimine rannakividel*. (— Karl Koobas võib küll iseennast instseneerida ettekujutatud ühehaardelisse universaali, kuid ainult erijuhtudel — kui ta näiteks kujutab ette, et rannal on televiisor ja videokaamera, et kaamera on suunatud temale ja et ta kõnnib televiisori poole, silmad sihitud peale kivide veel ka televiisoriekraanile. Niisuguse psühholoogilise protseduuri kaudu on Karl Koobas seostatud ühehaardelise universaaliga *balansseerimine rannakividel Karl Koopa televiisori-pilti vaadates*.)

*

Nüüd siis on teada, kuidas me vastame dualistidele,

Mõtlev loom või ainetu mõtleja?

kui nad katsuvad ettekujutamise argumendi abil tõestada Lähtepunkti Lauset. Te võite küll ette kujutada *krematoriumi ahju nägemist pärast Teie ihu hävimist*. Aga Teie ise ei esine ettekujutatud universaalis. Oleks ettekujutatu nullihaardeline universaal näiteks *Teie poolt krematoriumi ahju nägemine pärast Teie ihu hävimist*, siis Te küll ise esineksite ettekujutatus: aga oleme märganud, et ettekujutamise objekt ei ole nullihaardeline. Mõnes oma ettekujutamises võite küll ka Teie ise esineda. Aga need on haruldased, erakorralised ettekujutamised. (Ettekujutatus ei pea esinema mitte üksnes üksisarvik, vaid ka peegel; ettekujutatus peab peale rannakivide olema ka rannale paigutatud televiisor.) Dualistid peavad meid veenma, et nende pakutud ettekujutamisprotseduur kuulub sellesse liiki. Seda nad vist ei suuda. Nad ei ole meile midagi rääkinud peeglite ega televiisorite rakendamisest. Ka kui need oleksid rakendatud, kuidas see neid aitaks? Argumendi koorem on nüüd nihutatud nende turjale: kui neil ei ole enam midagi vastu väita (ja nii see vist on), siis pääseme terve nahaga dualismi metafüüsilise tondi käest.

Kirjandus

F l e w, Anthony G. N. 1956. *Can a man witness his own funeral?* — *Hilbert Journal*, vol. 54, pp. 242—250

F r e g e, Gottlob 1918—1919. *Der Gedanke*. — *Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus*, 1, pp. 36—51. — Inglise keeles 1984. *Thoughts*. —

G. F r e g e, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*. Ed. by Brian McGuinness. Oxford: Basil Blackwell, pp. 351—372

L e w i s, David K. 1983. *Attitudes De Dicto and De Se + Postscripts*. — D. K. Lewis. *Philosophical Papers*. Vol. 1. New York: Oxford University Press, pp. 133—159

P l a n t i n g a, Alvin 1974. *The Nature of Necessity*. Oxford: Clarendon Press

W i l l i a m s, Bernard 1973. *Imagination and the Self*. — B. Williams. *Problems of the Self: Philosophical Papers 1956—1972*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 26—45

MIS ON ANTROPOLOOGIA

Matti Sarmela

Tõlkinud Katrin Reemet

Antropoloogia, mis on tuletatud kreekakeelsest sõnast *anthropos* 'inimene', on inimest kui liiki ja selle arengut ning inimese kultuurikäitumist ja kultuure uurivate loodus-, humanitaar- ja ühiskonnateaduste üldnimetus. Antropoloogiale on iseloomulik võrdlev uurimismeetod: püütakse selgitada inimliigi üldist arengut ja inimesele kui liigile omaseid jooni ning anda süsteemset, võrdlevat teadmist maailma rahvaste, inimühiskondade ja kultuuride kohta. Oma loomult on antropoloogia nii loodus- kui ka humanitaar-ühiskonnateaduslik uurimusala, ja juba ainuüksi kultuuriantropoloogial on arvukalt erinevaid uurimissuundi. Inimest kui liiki ja kui oma kultuuri loojat võidakse lisaks traditsioonilistele humanitaarsetele kultuuriteadustele uurida ka näiteks bioloogia, etoloogia, sotsioloogia ja psühholoogia vaatenurgast.

Mitä on antropologia. — M. Sarmela. *Kirjoituksia kultuuriantropologiasta*. (Tietolipas 96. Suomen Antropologisen Seuran toimituksia 15.) /Helsinki/ Suomen Antropologinen Seura — Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1984, s. 10–57, 175.

FÜÜSILINE ANTROPOLOOGIA

Antropoloogia jaguneb kaheks peamiseks haruks: *füüsiline antropoloogia* ja *kultuuriantropoloogia*. Füüsiline antropoloogia hõlmab teadusi, mis uurivad:

1) inimese evolutsiooni, nagu näiteks *paleoantropoloogia* (paleontoloogia) ja *üldine primatoloogia* ning *arheoloogia* (inimliigi minevik);

2) inimliigi füüsilisi variatsioone, näiteks rasse, etnilisi grupe (populatsioone) ja nende geneetilisi, füsioloogilisi või struktuurilisi omadusi, nagu näiteks *geneetika*, *somatodeskriptiivne* ja *morfoloogiline antropoloogia* (inimliigi tänapäev);

3) inimese füsioloogilist kohandumist erinevate geograafiliste keskkondadega (inimliigi tulevik); neid teadusalasid on nimetatud *inimökoloogiaks* või ka *füsioloogiliseks antropoloogiaks*.

Inimese kui liigi ajalugu uurivad teadused püüavad muu hulgas selgitada inimesele (antropoidid, hominoidid, hominiidid) ainuomast arenemist ja ta eriomadusi teiste ahvilistega võrreldes. Paleoantropoloogiat huvitavad ka esiajaloolised rahvastiku liikumised ja ränded maakeral ning inimliigi varase ühiselu ja kultuurikäitumise vormid (paleoliitikumi, mesoliitikumi ja neoliitikumi kultuurid).

Inimese variatsioone uuriv antropoloogia osa, kuhu kuulub muu hulgas traditsiooniline nn rassiteadus, hõlmab ka võrdlevat anatoomiat ja *antropomeetriat*. Rasside, rahvaste või rahvastikugruppide füüsilisi morfoloogilisi erinevusi võidakse tänapäeval süstematiseerida mitmel eri viisil. Morfoloogilised teadusalaad on näiteks inimese luustiku proportsioone ja ehitust uuriv *osteoloogia* ja traditsiooniline nn koljuteadus (*kranioloogia*). Süstematiseerida on võimalik ka näiteks hammaste ja silmade ehituse järgi (*odonto-* ja *oftalmoantropoloogia*).

Tänapäeval uuritakse üha enam inimgruppide sisemisi variatsioone—, vere- ja seerumigruppe, ensüüme, pig-

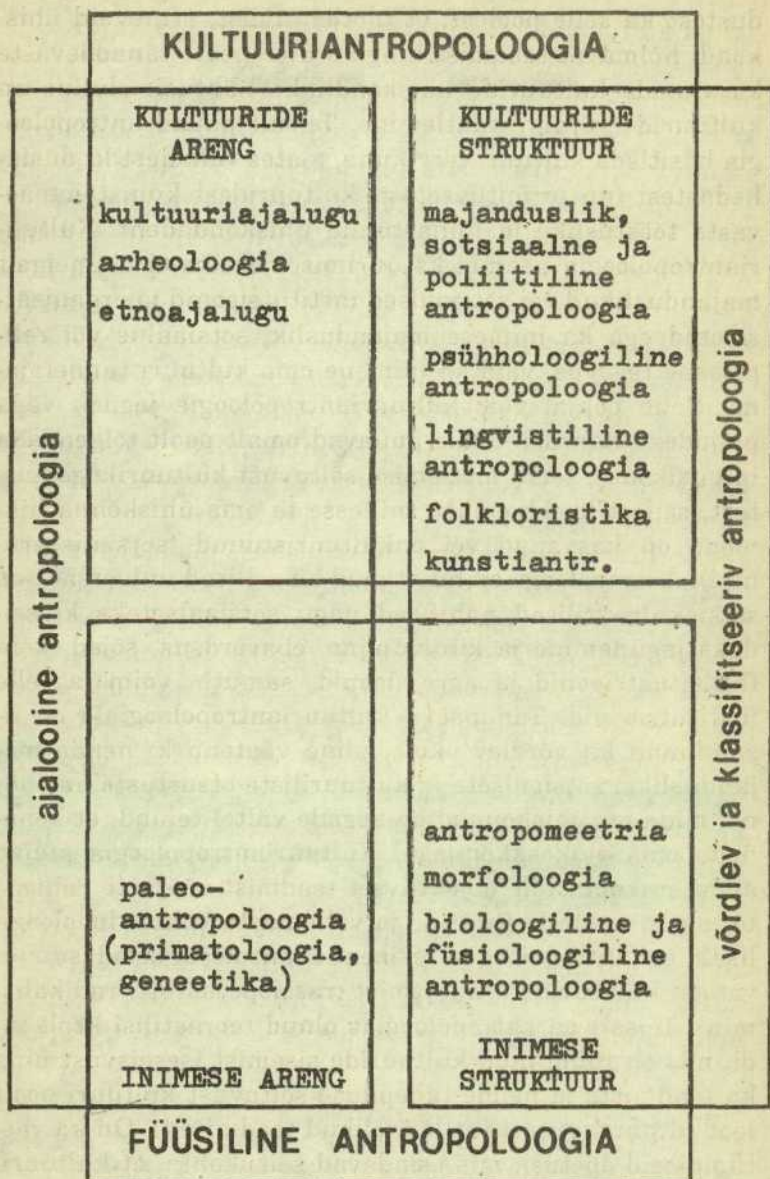
mente ja muid seesuguseid omadusi: ka füsioloogiliste tunnuste põhjal on toodud esile selgeid erinevusi rasside ja isegi territoriaalsete või etniliste populatsioonide vahel. Inimese bioloogia, sealhulgas pärilikkuse uurimine, on andnud uusi teadmisi geograafiliselt või mõnel muul viisil isoleerunud inimpopulatsioonide tervisliku seisukorra tausta, epideemiate sotsiokultuuriliste põhjuste ja ka rahvastiku- ning asustusajaloo kohta.

Füsioloogiline antropoloogia uurib eriti suhteid inimese ja tema elukeskkonna vahel, inimese füsioloogilist ja ökoloogilist kohanemist erinevate valgus-, soojus- ja kõrgustikutingimustega ning eri kultuurikeskkondadega. Uuteks uurimisobjektideks on ka laste toitumise ja täiskasvanute toitumistingimuste füüsilised ja tervislikud tagajärjed ning inimese kohanemine linnalise tööstuskeskkonnaga, näiteks müra, motoriseerumise, füüsiliselt ja vaimiselt üksluse tööga. Füsioloogilisel antropoloogial on üha tähtsam osa ka keskkonnauuringutes. Tuleviku probleemideks võivad ehk olla tehniliku elukeskkonna poolt põhjustatud füsioloogilised tagajärjed või inimese bioloogilise struktuuri, näiteks biorütmide ja urbaanse eluviisi vahelised vastuolud. Tervikuna annab füsioloogiline antropoloogia niisiis teadmisi inimese kui füüsilise olendi suhetest kõige muu elusaga, inimesest kui looduse ökoloogilise terviku osast ja tema kohast omaenda loodud ökosüsteemides.

KULTUURIANTROPOLOOGIA

Kultuuriantropoloogia uurib inimest kui kultuuri loovat ja sellest kultuurist sõltuvat olendit. Antropoloogias tähendab kultuur inimkollektiivi liikmetele omast õpitud käitumist, ühiselulisi traditsioone (tavad, sotsiaalsed suhted) ning nende materiaalseid avaldumisvorme (kultuurivahendid). Kultuuriantropoloogia erineb ühiskonnatea-

dustest ka selle poolest, et taotleb üldist, erinevaid ühiskondi hõlmavat teadmist ning võrdleb peale tänapäevaste ka vanade kultuuride ühiskondlikke nähtusi: oluline on kultuuride võrdlev vaatlemine. Teisalt püüab antropoloogia käsitleda kultuuri tervikuna, alates vanadest looduslähedastest (nn primitiivsetest) kultuuridest kuni tänapäevaste tööstuslike ja linnastunud ühiskondadeni. Kultuuriantropoloogia peamiseks uurimisobjektiks ei ole pelgalt majanduslikud või sotsiaalsed institutsioonid ja organisatsioonid ega ka inimese majanduslik, sotsiaalne või religioosne tegevus, vaid ka inimene oma kultuuri tunnetajana. Selle põhjal võib kultuuriantropoloogia jagada väga paljudeks harudeks, mis püüavad omalt poolt tõlgendada inimesisuse, tema mõtlemise sõltuvust kultuurikogemustest, sellest keskkonnast, millesse ta oma ühiskonna liikmena on kasvanud või enkultuuristunud (sotsialiseerunud). Antropolooge on huvitanud ka sellised universaalsed sotsiokultuurilised nähtused nagu sotsiaalseteks klassideks jagunemine ja kihistumine, ebavõrdsus, sõjad, konfliktsituatsioonid ja agressioonid, samuti võim ja selle institutsioonid. Tänapäeva kultuuriantropoloogiale on liisandunud ka võrdlev ökoloogiline vaatenurk: nende majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste otsustuste uurimine, mida eri ühiskonnad on aegade vältel teinud, et kohanda oma elukeskkonnaga. Kultuuriantropoloogia püüab anda eurooplastele objektiivset teadmist võõraste rahvaste, algupäraste kultuuride ja vähemuste kohta. Ideoloogiliselt on antropoloogias esinenud mitmesuguseid suundi vanast kultuurideterminismist (rassiõpetustest) radikalismini. Teisalt on antropoloogias olnud teoreetilisi koolkondi, mis on rõhutanud kultuuride sisemist iseseisvust ning ka teadmiste ja nende tähenduse sõltuvust kultuuri poolt loodud piirangutest (nt läänelikud teadmised). On ka vastupidiseid õpetusi, mis esindavad seisukohta, et kultuuride struktuurid on oma põhiolemuselt samased. Inimene on oma liigiomaduste poolest kõikjal ühesugune. Antropoloogia

Joonis. Antropoloogia uurimisalad

ial on ka rakenduslik haru — ühiskondlike ja kultuuriliste probleemide uurimine.¹

Nn rakendusantropoloogia on ka üheks arengumaade-käsitluse osaks; see on selgitanud muu hulgas kultuuride struktuurimuutusi nende kohanemisel tööstusliku arengu ja internatsionaliseerumisega. Arenguantropoloogia on andnud teadmisi ka nende kultuuriliste tegurite kohta, mida tuleb arvestada, kui püütakse lahendada looduslähedaste ühiskondade majanduslikke, sotsiaalseid ja tervishoiualaseid probleeme. Antropoloogid kui kultuuri uurijad on püüdnud esile tuua erinevate etniliste, rahvuslike ja vähemuskultuuride olemasolu põhiõigusi ja lokaalsete kultuuride kui inimlike väikeühiskondade tähtsust ka praegusel rahvusvahelise tööstusliku massi- või metropolikultuuri ajajärgul.

Kultuuriantropoloogia ei ole omaette teadusharu selles mõttes, et tal oleks i imesekäsitluses täiesti oma, kindlalt piiritletud uurimisala ja oma uurimistraditsioon. Antropoloogia on pigem üldistav koondnimetus uurimustele, mille piires on alati eelarvamusteta püütud ühendada loodusteaduse, sotsioloogia, psühholoogia, keeleteaduse ning paljude muude erialade teooriaid ja uurimustulemusi. Kultuuriantropoloogiale ainuomane on kultuuride omavaheline võrdlemine, teadmiste kogumine inimese kohta erinevates keskkondades ning huvi kõigi inimese eluviiside ja ühiskondlike otsustuste vastu.

Oma lähenemisviisilt on kultuuriantropoloogia vastavalt oma nimele kultuurikeskne, humanitaarne teadusala, mille esindajad võõristavad puhtalt bioloogilisi või psühholoogilisi tõlgendusi. Vaevalt on palju kultuuriantropoloogia

¹ Kultuuriantropoloogia õpetuste ajalugudest olgu nimetatud Harris 1968; Waal Malefijt De 1974; Voget 1975; Honigmann 1977 ning vanematel Lowie 1937. Briti antropoloogiat on vaadeldud põhjalikult Kuper 1973; ülevaateid erinevate uurimusalaade ajaloost leidub ka järgmistes kultuuriantropoloogia käsiraamatutes: *Theory in Anthropology* 1968; *A Handbook of Method...* 1970; *Handbook...* 1973; *Main Currents...* 1973.

ge, kes nõustuksid inimese puhul kasutama neid käitumistõlgendusi, mis põhinevad kaasasündinud instinkti-mehhanismidel ja mis tehnoloogia tõusu aastakümneil on valitsenud loodusteadustes. Psühholoogia osas kalduvad kultuuriantropoloogid üldiselt nn keskkonnadeterministide poole. Nende järgi on inimene kui indiviidki ainult oma keskkonna, s.t oma ühiskonna esindaja, kelle isiksus, mõttemaailm ja individuaalsus — nagu ka kohanematus või muud isiklikud probleemid — peegeldavad pigem ühiskonna omadusi kui mingeid üldisi psüühilisi seaduspärasusi. Inimene kasvab oma kultuuris ja on isiksuseks arenenud oma ühiskonna liikmena saadud kogemuste varal. Seetõttu ei nõustu psühholoogilise antropoloogia esindajad Lääne koolitus-, konkurentsi- ja massiühiskonnas kasvanud inimese seadmisega inimesesse puutuva teadmise keskpunktiks, kultuurinimese etaloniks. Eriti on just kultuuriantropoloogid kritiseerinud neid kultuuriga tihedalt seotud psühholoogilisi teste, mida on kasutatud intelligentsi ja muude võimete ning omaduste kvantitatiivsel mõõtmisel.

Võrdlevas kultuurikäsitluses ei piisa inimese genotüübist, et seletada sotsiaalsete institutsioonide või käitumisviiside erinevusi, samuti kultuurinähtuste lokaalset ajalugu. Pärilike ja kultuuriliste tegurite suhe indiviidi arengus on väga keeruline küsimus. Keskkonna mõju, ühiskonna liikmete ühesugused kultuurikogemused algavad juba enne sündi. Kultuuri sissekasvamise seisukohalt vahest kõige otsustavamad mõjustused saab inimene juba väga varases lapsepõlves, esimestel eluaastatel. Kultuuriantropoloogid usuvad üha, et kõigil rassidel või rahvastel on ühesugune intellektuaalne või vaimne kapatsiteet kultuuri loomiseks ja erinevate keskkondadega kohanemiseks. Selles suhtes pole genotüüp, rassitunnused või muud omadused nii tähtsad kui see, millisesse ühiskonda, millisesse kultuurikeskkonda inimene sünnib.

Antropoloogilise uurimuse ajalugu ulatub antiikaegsete ajalookirjutajateni (Herodotos, Tacitus) ja nendele võõraste rahvaste, barbarite kirjeldusteni. Varasteks uurimisallikateks on olnud maadeuurijate ja misjonäride kirjeldused ja kroonikad. Esimeseks antropoloogiks peetakse hispaanlast F. Bernardino de Sahagúni, kes saabus Mehhikosse 1529. a, kaheksa aastat pärast asteekide pealinna Tenochtitláni hävitamist ning kogus hulgaliselt andmeid asteekide vaimse ja ühiskondliku kultuuri kohta («Codex florentinus»). Antropoloogia ajalugu on tihedalt seotud ka lääneliku ühiskonnafilosoofiaga (Montaigne, Comte, Marx) ja omal ajal valitsenud teadusfilosoofia arusaamadega inimesest ja kultuurißt. Omamoodi on antropoloogia sündinud «kolonialismi lapsena» (Kathleen Gough), kui läänemaad vallutasid maailma ja tundsid huvi kaugete eksootiliste rahvaste vastu. Seetõttu on antropoloogial oma maailmavaateline ballast, nii nagu ajalool ja filosoofialgi.

Kultuuriteadusi ja ühiskonnafilosoofiat on valitsenud Euroopa-keskne käsitus läänemaisest, nn tsiviliseeritud maailma kultuurist, usust ja sotsiaalseist institutsioonidest kui tingimusteta kõrgema-astmelisist looduslähedaste kultuuride suhtes. Tõsi küll, renessansi ja eriti romantismi ajal andis suhtumisele loodusrahvastesse oma värvingu kaotatud kuldse ajastu otsimine (nn russoolus), kuid samas ka käsitus, et loodusrahvad on taandunud valge rassi ees. Alles 20. sajandil on antropoloogia mingil määral toonud esile arusaama erinevate kultuuride väärtustest ja sellest, et omal tasandil on paljud looduslähedased eeltööstuslikud kultuurid eriti keerukal viisil kohanevad oma loodusliku keskkonnaga ning et kultuuride arengut või arenematust ei pea tingimata mõõtma läänemaailmas loodud väärtusskaaladega. Kultuuride võrdsuse filosoofial on siiski olnud rohkem mõju antropoloogide seisukohtadele kui kultuuridevahelistele teooriatele või avalikule arvamusele. Euroopa-keskne kultuurikäsitus oli eriti omane kolonialismiperioodile ning nn avastusreisidele

ja nende taga seisvale looduse vallutamise ja loodusrikkuste ärakasutamise ideoloogiale. Lääne positivism, üleminek tööstuslikule tootmisele ja teaduslik-tehniline arengumõte on hilisemal ajalgi säilitanud arusaama, et kultuuri arengujärgud on justkui mõõdetavad kvantitatiivsetel alustel — loodusvarade kasutamistasme, majandusliku võimsuse ning sotsiaalsete institutsioonide efektiivsuse ja hulga põhjal. Oma majandusliku ja tehnilise jõuvaru tõttu on Lääne tööstusmaadel praegu tugev mõju kultuuri arengule kogu maailmas. Seda peegeldab ka antropoloogia.

KULTUURIAJALOOLISED UURIMISSUUNAD

Arenguõpetus

Euroopas alguse saanud teadusena on kultuuride uurimine peegeldanud just Lääne tsivilisatsioonis kunagi au sees hoitud kontseptsioone inimesest ja inimtõust. Vanima *evolutsionismi* ajal (1725—1840) otsiti antropoloogiaski kultuuri arengu põhjusi inimese vaimsest, intellektuaalsest ja emotsionaalsest või moraalsest arengust. Kultuuri loovat inimest vaadeldi kui metslusest astmelise kodustumise kaudu iseseisvaks, vabaks ja tsiviliseerituks arenevad olendit (Adam Ferguson, Gustav Klemm). Vaid tsiviliseeritud valge eurooplane olevat saavutanud kõrgemad intellektuaalsed, eetilised ja religioossed omadused nagu võimelisuus armastuseks ja sõpruseks. Sellest antropoloogia varasemast perioodist on pärit paljud veel praegugi valitsevad eksiirvamused eri rasside ja nn primitiivsete rahvaste kohta. Niisugune käsitlus on muu hulgas õpetus kultuurideterminismist ehk sellest, et ainult valge rass on võimeline kultuuri looma. Seesuguseid arenguteooriaid on ära kasutanud ka rassism.

Järgmisel varasel evolutsionismi perioodil (1840—1890) oli valitsevaks *unilineaarne* arenguõpetus, mida

võib pidada ka kultuurikäsitluse üle kantud darvinismiks. Sellele tõelisele evolutsionismile oli omane idee arengu unilineaarsusest, mis oli üle võetud liikide arenguõpetusest. Arenguõpetust ei kasutatud enam mitte ainult inimese, vaid kogu inimese loodud kultuuri kohta. Tehnika, majandamisvormid, samuti sotsiaalsed institutsioonid ning iga kultuur tervikuna, olid arenenud lihtsalt keerulisele, ning need tuli paigutada oma kohale arengu-areas. Looduslähedased kultuurid, varased tehnikatooted või sotsiaalsed institutsioonid esindasid *relikte* (Edward Taylor). Kultuuri, iga selle omaduse ja üksikasja areng oli paratamatult edasi liikuv ajalooline sündmusteseeria, milles lihtsamad vormid asendusid keerulisematega. Rafineeritumaid kombeid, ülevamaid aateid ja kõrgemaid religioone võis loomulikult leida Euroopa tsiviliseeritud riikides, millele alanud tööstuslik areng oli andnud majandusliku, poliitilise ja sõjalise ülemvõimu. Looduslähedased kultuurid, nende sotsiaalsed institutsioonid ja tootmisvahendid olid eurooplastest uurijate jaoks reliktid, mille abil võidi rekonstrueerida inimarengu ahela üksikülisid.

Evolutsionismis oli keskseim algtekke idee; antropoloogia paradigmas valitsesid tollal teooriad selle kohta, kuidas kultuurinähtused on tekkinud ja arenenud. Algteke arvati olevat toimunud algaegade kaootilisuses ja korratuses. Kultuur tähendas korrastatuse teket, üha eetilise mate normide ja ühiskondlike lepingute arenemist inimühiskondades.

Evolutsionismi ajajärgu uurimuste põhiprobleemiks oli eeskätt sotsiaalse struktuuri, abielu ja perekonna päritolu. Sel ajal esitati ka teooria algaegade promiskuiteetsest olukorrast ehk täielikust seksuaalsest vabadusest ja arengust, mis viis patriarhaalsete ehk emapoolsete eesõiguste kaudu patriarhaalse perekonnavormini (Johann Jakob Bachofen), ning arenguketid proovi- ja röövabielust eetiliselt kõrgemate abieluvormideni. Evolutsionismile tüüpilise teoretiseerimise kohaselt oli naiserõöv varaseim viis

abikaasa muretsemiseks. See pärineks siis inimkonna metsluseajajärgust, mil gorillasarnased kaikamehed valitsesid koobastes elavaid kütirühmi. Röövabieliu ideed peeti endastmõistetavaks. Veel 1930. aastatel nägid soome etnograafid pulmakommetes arvukalt röövabieliu jälgi. Röövabieliu järelkajana tõlgendati kõiki pulmastsenaariumi episoode, kus mingil kombel ilmnnes suguseltside- ja küladevahelist vastandlikkust või võistlusvaimu. Evolutsionistid pidasid polügaamiat muistse promiskuiteedi rudimendiks ja nimetasid seda iseloomulikult ka rühmaabieliuks. 19. sajandil kirjutati palju emajärgusest ja ühiskonna matriarhaalsest algastmest. Kõigi nende kontseptsioonide taustaks oli idee normeerimatust algolukorrast. Rühmaabieliu või täieliku seksuaalvabaduse valitsedes jäi lapse isa tundmatuks, nii et lapsi seostati emaga ja kõige varasem perekond kujunes ema ümber. Nii tekkis emajärgusele tuginev ühiskonnakord, selle reliktideks olid emajärgne genealoogia, emapoolne omandi pärimiskord või muud matriarhaalsed õigused, mida võis kohata veel mõne loodusrahva juures. Promiskuiteediteooriat ründas eriti Edvard Westermarck oma teoses «Abieliu ajalugu».

Tol ajal esitati arvukalt ka religiooni tekke- ja tõlgendusteooriaid: animistlik (Tylor), animatistlik (R. R. Marett), preanimistlik ehk dünamistlik tõlgendus. Teooriad surnutekultuse ehk manismi (Herbert Spencer), totemismi (W. Robertson-Smith) ja maagia algupärasest osast religioosete institutsioonide arengus on samuti pärit evolutsionismi ajajärgust. Evolutsionismi hulka loetakse ka arvukaid ühiskondliku ja riikliku integratsiooni tekke- ja arenguteooriaid nii filosoofias (nt Comte'i, Spenceri, Maine'i, Giddingsi ja Marxi teooriad) kui antropoloogias. Kõige tuntum neist on Lewis Morgani arenguliiniteooria, mis on mõjutanud ka Engelsi ühiskonnakriitikat.

Praegust antropoloogide põlvkonda ei huvita algtekke- ja arenguteooriad, kuid ammutuntud ürginimese kuju karikatuuridelt, naisi rööviv kaikamees, näib üha kuuluvat

etoloogia ja muude loodusteaduste populaarteaduslikku käsitlusse. See on evolutsionismi enese rudiment. Kultuuriantropoloogid räägivad inimese kultuurikäitumist tõlgendades üldiselt väga vähe inimese evolutsioonist või instinktimehhanismidest. See johtub ehk sellest, et inimeste bioloogiliste omaduste uurimine on jäetud füüsilise antropoloogia esindajatele, ja kultuuriuurijaid huvitavad rohkem need paljud valikud, mida inimlik on teinud, kohanedes kõige erinevamate keskkonnatingimustega. Inimese kui liigi areng ei ole kultuuriantropoloogide jaoks väga tähtis küsimus ka seetõttu, et selle vahest ehk kümne tuhande aasta jooksul, mida kultuuride uurimine (arheoloogia abil) võib üldse hõlmata, ei ole inimese bioloogilises arengus toimunud muutusi, mis kuigi olulisel määral võiksid seletada rahvaste või ühiskondade käitumis- ja kultuurierinevusi.

Nii kaugele kui ulatuvad teadmised inimesest, on religioon või usk üleloomulikesse jõududesse käinud inimesega alati kaasas; igasse ühiskonda on kuulunud ka perekond. Ükski ühiskond pole saanud tugineda röövabiellule, promiskuiteedile, või elada anoomiaolukorras ja säilida sealjuures kultuurina tulevastele põlvetele. Võrdleva uurimise abil saab hõlpsasti näidata, et kõikjal ühesugust lineaarset arengut pole olemas ja et ka näiteks meie arusaamade järgi ürgsed sotsiaalsed institutsioonid ei kuulu alati majanduslikult nn vähem arenenud ühiskondadesse. Oma majandamisvormide poolest kõige looduslähedased ühiskonnad — korilaste ja küttide kultuurid — on valdavalt monogaamsed, mitte polügaamsed; nad on perekonnakesksed nagu nüüd taas tööstuslik linnaühiskond, ainult et selle põhjused on hoopis teised. Emapoolsus — näiteks suguluse arvestamine vaid emapoolses liinis — ei kuulu samuti korilaste ja küttide ühiskonda, vaid eksteniivsetesse põllunduskultuuridesse (nn kõplapõllunduskultuurid), kus naised teevad aiatööd või vastutavad muul viisil perekonna äraelamise eest.

Promiskuiteediteooria taga on arusaam, et ürginimene oli brutaalne lihasööja, kütt; ja mida kaugemale tagasi inimene evolutsioonis minna, seda loomalikum põhiloomuselt. Tänapäeval on paleoantropoloogide teooriad muutunud. *Homo sapiens* põlvneb — kuivõrd evolutsiooni üldse saab pidada tõestatuks — väikesekasvulisest šimpansitaolisest liigist (*Australopithecus africanus*), kes oli kõigesööja. Suurekasvulised, füüsiliselt spetsialiseerunud hominidid (nagu *Australopithecus robustus*) on keskkonnatingimuste muutudes välja surnud. Inimene ei ole oma evolutsiooni vältel olelusvõitluses kohanenud mitte füüsiliselt, vaid vaimselt, luues kultuuri. Hominiidide kultuuri ei oleks tänapäevaste arusaamade põhjal saanud tekkida gorillasarnaste saste valitsetavates karjades, vaid järglasi hoidvate, kor' usega tegelevate emaste kooslustes, kus sugupoolte füüsilised erinevused olid eriti väikesed. Paleoantropoloogid on arvamusel, et leebete emaste poolt valitsetavates kooslustes said järglased niisuguse hoolitsuse osaliseks, mis oli püsivate sotsiaalsete suhete tekkimiseks hädavajalik. Korilastest emased soosisid sotsiaalselt toimekaid isaseid, kes leiutasid uus' tööriistu, koostööviise, kultuuri... (vt nt Nancy Makepeace Tanner). Niisiis määrasid arengusuuna naised oma sugulise valikuga, mitte sõjakad, emaseid röövivad isased. Need käsitused sobivad andmetega, mis on olemas varajaste korilaskultuuride kohta.

Korilased ja kütid on kõikjal olnud agressiivsuset ja tagasihoidlikud; nende saatuseks on olnud taganeda jõulisemate ja alistavamate kultuuride ees. Näitena olgu mainitud Filipiinide Mindanao saarelt avastatud tasadaid, kes elasid troopilises ülikülluses ja kogusid oma toidu väga väikeselt maa-alalt. Nad veetsid palju aega üheskoos, istudes tiheda grupina suures koopas lõkkepaistel, perekonnaliikmed tihti üksteise vastu liibunult. Tasadaid ei küttinud, sest see polnud vajalik, ega pooldanudki loomade tapmist. Nende eluvaates ning abielu- ja perekäsi-

tuses polnud midagi «metsikut»; tegelikult olid tasadaid eetiliselt kõrgemal tasemel kui ümberringi, «Lääne tsivilisatsiooni» piirkonnas elav rahvastik. Ometi olid nad, enne kui nad 1971. a avastati, keele järgi otsustades elanud aastasadu teistest rahvastest isoleerununa — «kiviaja tasemel».

Teadmised korilaste ja küttide kollektiivide kohta, kes põhimõtteliselt esindavad inimese vanimat kultuuri ajast, mil *Homo sapiens* on maakeral elanud, ei viita sellele, nagu oleks inimene kodustunud või eetiliselt õilsamaks muutunud. Pigem on agressiivsus ja isekus omased valgele rassile või kõigile neile rahvastele, kes kuuluvad nn maailmaajalukku. Lääne kultuur on olnud konkurentsi soosiv, vägivaldne, organisatoorne ja hierarhiline, kui võrrelda nende loodslähedaste ühiskondadega, keda evolutsionistid pidasid metsikuks. Organisatoorne alistavus on olnud kõigi tsivilisatsioonide tõeline jõud. Kultuur vormib inimese oma näo järgi, sunnib kohanema süsteemiga. Inimene kui liik ei ole kunagi vaimselt arenenud kultuurist sõltumatult ega ole ka inimkultuur muutunud organiseerudes ja tehniseerudes leebemaks, pigem ehk üha karmimaks ja agressiivsemaks. Kokkuvõttes põhinesid unilineaarse arengu teooriad oma metslus- ja promiskuiteediõpetusega teaduslikel kujutelmadel, mitte tegelikul informatsioonil. Arenguideoogia on olnud hädavajalik Lääne kultuurile enesele. Briti evolutsionistide — toonase kolonialistliku maailmavõimu esindajate õpetus Euroopa-väliste kultuuride primitiivsusest oli lihtsalt kolonialismi ideoogia. Evolutsiooniõpetus kuulus endastmõistetavana maadeavastajate kujutelmadesse kaugetest rahvastest, keda nad tsivilisatsioonile «avastasid». Loodslähedastele kultuuridele on metsikuse värvingut andnud imperialistlike religioonide misjonärid, et saada endale moraalset kindlustust; loodslähedaste kultuuride ehk arengumaade nälga on vaja tänapäeva tehnokraatidele, et levitada uut tsentraliseeritud poliitilist, majanduslikku ja tehnoloogi-

list superkultuuri. Eurotsentristlikke arenguõpetusi kasutatakse ikka organisatoorselt, kui on vaja kaitsta tööstusmaade jõupoliitikat; need annavad enesekindlust maailma arengu eestvõitlejais hakanud tööstusmaade inimestele. Euroopa–keskne käsitus arengumaadest, Lääne ajalooteadus ja geograafia elavad sageli alles 19. sajandi primitiivis, kui nad kirjeldavad looduslähedasi kultuure; Euroopa–välistel rahvastel oleks ehk õigus rääkida sajanditepikkusest kultuuriajaloolisest valest. Kuigi 19. sajandi unilinearne evolutsionism on jäänud teadusajalukku, on kultuuride areng või *muutumine* ometi päevakohane uurimisvaldkond. Muutuste käsitlusi võib pidada kultuuriajaloolise koolkonna hulka kuuluvaks ja kõnelda *uusevolutsionismist*, mis uurib kultuuride ja inimeste muutumist, kuid ilma 19. sajandi arenguõpetuste väärtushinnangute ta. Paradigma on vahetunud, algupärateooriate asemele on tulnud muutusi käsitlevad kirjeldus- ja tõlgendusmudelid. Ka kultuuride uurimist on mõjutanud Spenceri idee progressiivsest kasvust, tehniliste vahendite ja sotsiaalse te institutsioonide kumulatiivsest lisandumisest. Arengukäsitlusi ongi mõnikord jagatud evolutsionistlikeks ja *progressivistlikeks* selle põhjal, kas neis rõhutatakse arengu (loodusseadustel põhinevat) järjepidevust või vaadeldakse arengut kui kumulatiivset muutumisprotsessi, milles terviku osade kasv põhjustab üha uusi tagajärgede ahelaid.

Tänapäevane uusevolutsionism rõhutab, et areng pole lihtsalt teooria, vaid kõigil aegadel kõigis ühiskondades toimuv empiiriline fakt. Arengut käsitletakse eelkõige progressiivse kasvuna. Selle põhjal on muu hulgas loodud sellised uued arengu, muutuste ja kasvu mudelid nagu *multilineaarne* ja *diferentsiaalne* evolutsioon. Kultuuride arengut vaadeldakse kui multilineaarset, eri tegureist sõltuvat protsessi, millel on siiski kõikjal teatud sarnaseid jooni, sest maailma arengu muutused ja põhisuunad, nagu kapitalismi või tööstusliku tootmisviisi teke, kajastuvad

kõigis ühiskondades. Multilineaarse arengu teooriat on piltlikult võrreldud puuga. Puu tüvi kujutaks maailmaajaloo peasuunda, millega iga kultuur on seotud justkui oksad puutüvega, kusjuures igal neist on oma kuju ja elujõud. Diferentsiaalse tõlgendusmudeli järgi on igal kultuurivaldkonnal — nagu eri tootmisaladel või sotsiaalsetel institutsioonidelgi (nt koolil ja kasvatusasutustel) — oma diferentseeriv, spetsialiseeriv või kumulatiivne progressiivne areng. Kultuuri areng on olnud diferentseerumine ja struktuuride pidev keerulisemaks muutumine. Kui kujutada multilineaarset arenguteooriat puuna, siis kasvab see teatud kindlas suunas ja moodustab kujuteldava tervikkujundi; diferentsiaalne areng on aga nagu metsikult kasvav põõsastik, kus tärkab üha uusi võsusid ja juuri. Areng on siin nagu vohav tihnik.

Jaatav suhtumine ühiskondlikku, majanduslikku ja tehnoloogilisse arengusse kerkis esile eriti 1950.—60. aastatel, tööstusliku tõusu õitseajal. Siis kõneldi *moderniseerumisest* või *dünaamilisest* käsitlusest. Poliitilisi muutusi ja elatustaseme tõusu vaadeldi positiivse, dünaamilise jõuna, minevikku aga inimpüüdluste pidurdajana. Dünamistid või radikaalid (kultuurirelativistid, innovatsiooniuurijad) olid seisukohal, et uuringud peavad teenima ühiskonna poliitilist muutmist, materiaalselt ja vaimselt rikkama maailma loomist niihästi vanades tööstusriikides kui ka arengumaades. Teadusteoreetiliselt oli dünamistliku voolu äärmuslikuks väiteks, et kultuur ei saa olla tasekaaluseisundis; täielik seisak viiks kultuuri hukuni.

Kui lääneriigid siirdusid tööstuslikku tarbimisühiskonda, hakati kultuuri arengut nägema kasvuna, kapatsiteedi lisandumisena. Üks esimesi elatustasemeteooriaid oli Leslie White'i energeetiline võrdlusmudel. Selle järgi võib kultuuride arenemistaset mõõta vastava kultuuri võimsuse järgi toota energiat üle omaenda hädavajalike põhivajaduste. Eriti just 1960. aastatel olid valdavaks kasvuteooriad, maailma kultuure klassifitseeriti tegeli-

kult toodangukapatsiteedi põhjal: kultuuri mõõtmiseks kasutati rahvuslikku koguprodukti, väliskaubanduse mahtu või muid kvantitatiivset kasvu väljendavaid näitarme, toodangu- ja tarbimisstatistikat. Areng oli kvantitatiivne kasv.

D i f u s i o n i s m

Teine suur kultuuriajaloo koolkond on (2) *difusionism* ehk õpetus kultuuri levimisest. Difusiooniuurimuses võib eristada kolme suunda: a) kultuurihälli-käsitlused, milles kultuurinähtuste algupära otsiti vanadest kõrgkultuuridest, b) *Kulturkreis*- ehk *kultuuriringikäsitlused*, ja uue suunana c) *akulturatsioonikäsitlused*. Levikuteooriad tähendasid teadusliku paradigma vahetumist; keskseks küsimuseks olid nüüd kultuurilaenu ühelt rahvalt teisele. Koolkonna äärmusliku, nn *heliotsentrilise* suuna järgi (19. saj. lõpul) olid kultuurileiutised ainulaadsed ja need tehti oma aja keskustes, millest vanim oli Muinas-Egiptus. See oli Lääne kultuuri häll. Difusionismi hulka arvatakse ka Saksa—Austria *Kulturkreis*- ehk kultuuriringikoolkond (Friedrich Ratzel). Selle suuna esindajad arendasid muu hulgas edasi ajalooliste kultuuriringide ja neis toimunud arengusuundade statistilise uurimise meetodeid. Selle tulemusena esitati kogu maakera hõlmavaid teaduslikke kultuuriringide jaotusi (Fritz Graebner, Peter Wilhelm Schmidt, W. H. R. Rivers). *Kulturkreis*-koolkonna esindajad koostasid nn graafikuid või loetelusid nendest nähtustest või vahendeist, mis on olemas lokaalsetes kultuurides, ja alustasid süstemaatilist kultuurinähtuste klassifitseerimist, mida on jätkanud *cross-cultural*-uurimus.

Euroopa kultuuriajalugu on ikka veel pöördunud antiikse Hellase ja Muinas-Egiptuse poole. Heliotsentriline difusionism on olnud lähedane unilinearsele evolutsionis-

mile: suured leiutised tehakse ainult üks kord ja ühes kohas, uued leiutised asendavad varasemaid ja levivad suurtest metropolidest perifeeriasse. Inimkultuuri areng on pöördeliste tehnoloogiliste leiutiste ajalugu; kultuuri esin davad vaid võimsad arheoloogilised varemed, paleed, püramiidid ja pilvelõhkujad. Muistsetele dünastiatele ja maailmariikidele suunatud ajalugu toidab ikka veel läänemaisele kultuurifilosoofiale või maailmavaatele omast käsitust, et kultuur on ainult täiuslikult ülesehitatud maailm, urbaniseerunud keskus ja kogu see tegevus, mis muudab looduse inimese loodud tehiskeskkonnaks.

Difusionismi esindab k soome ajaloolis-geograafiline rahvaluule uurimismeetod ja Euroopa etnoloogias üldine levikuajalooline käsitlusviis, kartograafilised leviku- ja vanusepiirkondade mudelid, teooriad keskuse ja perifeeria vahelistest suhetest jne. Kaarte ei koostata siiski enam mitte ainult levikuteede jälgimiseks, vaid neid kasutatakse ka selleks, et selgitada geograafilistele piirkondadele omaseid (ajaloolisi, funktsionaalseid või ökoloogilisi) kultuuristruktuure. Rahvuslikke etnoloogilisi kultuuriatlasi on koostatud peaaegu igal Euroopa maal, ka Soomes («Suomen kansankulttuurin kartasto»). Kultuuriuringutes on alati oluline tunda nähtuste levikut ja ajaloolisi seoseid; kartograafia on empiiriline alusmeetod. Difusioon ja evolutsioon kuuluvad kultuurinähtuste ellu, empiirilisse tegelikkusesse.

Akulturatatsioonikäsitlustes on põhiküsimuseks kultuuride kohtumine ja üldiselt vaadeldakse seda vastuvõtva kultuuri seisukohalt. Kui tõelise difusionismi ajal vaadeldi nähtusi endid, nende ülekandumist ühelt rahvalt teisele, siis akulturatatsiooniuurimustes jälgitakse protsessi, mille võõraste mõjude või uuenduste (innovatsioonide) sisestulek käivitab vastuvõtvas kultuuris. Akulturatatsiooniuurimus sai keskseks suunaks 1950. aastatel, kui tööstuslik ja linlik üldkultuur hakkas levima üle kogu maake-ra. Nn modernse tööstusliku ühiskonna teke tasandas lo-

kaalseid kultuurierinevusi ja ähvardas standardiseerida nii rahvusvähemused kui ka teised etnilised kultuurid. Akulturatsiooniuurimustes on olnud kaks vastandlikku lähtekohta: *vähemusrahvaste uurimine* ja *innovatsiooniuuringud*. Vähemusi või etnilisi lokaalkultuure uurides on neid enamasti vaadeldud «nõrgema» kultuuri poolelt ning uurimus on suunatud protsessile, kus vähemus võtab vastu välismõjutusi või assimileerub täielikult tugevamasse kultuuri. Uute mõjutuste levikut on mõnikord iseloomustatud kolmefaasilise sündmusena, mille eri järke tähistavad nimetused *difusioon*, *akulturatsioon* ja *assimilatsioon* (Melville J. Herskovits).

Võõrad kultuurimõjutused võivad levida moenähtustena ja riivata ühiskonna selliseid pealisstruktuure, mille muutumine ei mõjuta oluliselt kultuuri olemust. Selliseks difusioonifaasi sündmuseks on peetud folkloori, näiteks muusika levimist moe mõjul ühelt rahvalt teisele, samuti pinnalisi (kaubanduslikke) massinähtusi. Tõelise akulturatsiooniga on tegemist siis, kui välismõjutused põhjustavad muutusi vastuvõtva kultuuri struktuurides, tegevusalades, sotsiaalsetes suhetes, eluviisides või maailmavaates jne. Muutused on sel juhul püsivad, struktuursed; vähemuse seisukohalt ähvardavad nad nende kultuuri põhiväärtusi. Tihti tekib vastuvõtvas kultuuris sellisel juhul vastupanu, tekivad tõrje- ja kohandumismehhanismid, milleks muu hulgas on peetud revivalistlikke, messianistlikke või muid religioosseid ja tihti eshatoloogilisi liikumisi (näiteks *cargo*-kultus Melaneesias või päikesetantsu institutsioon Põhja-Ameerika indiaanlastel). Revitalisatsiooniliikumistes on tihti keskseks usk oma etnilise mineviku taastamisse või uue, parema tuleviku ootus; need on tekkinud maades, mis on jäänud jalgu lääneliku kultuuri ülemvõimule. Liikumistele on tunnuslik ka juhi (messia, prohveti) olemasolu, kes suudab uuendada pärimusainest ja koondada ühiseid ootusi. Seesuguseid reaktsioone võiks nimetada *vastu-akulturatsiooniks*.

Kolmas faas oleks assimilatsioon ehk vähemuse täielik sulamine namuskultuuri. Vähemus või etniline rühm on siis kaotanud oma kultuuri viimasedki põhistruktuurid, oma keele ja sisemise ühtekuuluvustunde (etnilise identiteedi) ning sulab vähehaaval ka füüsiliselt enamusrahvastikku.

Innovatsioonikäsitlused on olnud suunitluselt vastupidised vähemuseuuringutele, need on suunatud «alaarenenud» lokaalkultuuride teadlikule muutmisele ja arendamisele. Kõrvaltvaatajalik innovatsioonikäsitlus on olnud peasjalikult Lääne tehnokratism ja arengumaadeuurijate utilitarism. Traditsioonilisi kultuure peeti arengu piduriteks, barjäärideks, mis takistasid lääneliku progressi elluviimist nn arengumaades ja nende rahvaste mobiliseerimist poliitiliselt õigele teele. Innovatsioonikäsitlustes jõudis oma tipule 1950. aastate arengupositivism, usk teaduslik-tehnilisse progressi. Arenguga kaasas käivaid või uusi võimalusi ära kasutavaid innovaatoreid ja uuendajaid peeti progressiivseks, isegi vaimselt arenenumaks — neil arvati olevat muuseas empaatiavõimet või võimet ette kujutada tulevikku, või muid positiivseid omadusi. Vastandpooluseks olid traditsionalistid, keda peeti vaimselt kitsarinnaliseks ja piiratuks. Teadlaste vaatekoht oli progressi ja moderniseerimise poolel, isegi kujutleda püüti muutust lokaalkultuuride ja väikeühiskondades elavate inimeste seisukohast väga harva. Veel nüüdki on innovatsiooniuurijatel raske nõustuda sellega, et välisesse mõjutustesse ettevaatlikult suhtunud «traditsionalistid» on järelekiitjatest palju sügavamalt näinud tulevikku ja mõistnud ka neid tagajärgi, mida Lääne tehnoloogia põhjustab nende lokaalühiskondadele. Innovatsiooniuuringutes on tehnoloogilisi uuendusi vaadeldud ahtast vaatenurgast, arvesse võtmata väikeühiskondi tervikuna. Kõikjal on läänelik tehnoloogiline progress tähendanud metropoli—perifeeria suhte tekkimist, iseseisvate lokaalühiskondade sidumist väljastpoolt tuleva informatsiooni ja tehnoloogilis-

te oskustega, majandusliku ja vaimse sõltuvuse tekkimist uutest, mittekohalikest struktuuridest. Nüüdisaegne rahvusvaheline areng on tähendanud külaühiskonna ja spontaanse kultuuri hävingut. Lokaalühiskondade inimeste kohale on tõusnud tsentraliseeritud võimuaparaadid, uus läänestunud eliit, rahvusvaheline meritokraatia ja tööstuslik massikultuur

(Järgneb)

Endel Kõks. SARVEPUHUJA. (Ofset-lito) 1972

KUHU LÄHEB EESTI MAJANDUS?

Arno Susi

Poliitilise iseseisvuse üheks oluliseks tagatiseks on majanduslik iseseisvus. Ainult iseseisev majandus aitab ära hoida seda, et väikeriigile surutaks majandusliku survega peale talle kahjulik poliitiline käitumine. Niisiis on Eesti iseseisvumise ja iseseisva riigina eksisteerimise üheks oluliseks tagatiseks iseseisvale riigile kohane, edukalt tegutsev ja maailmamajanduses osaleda suutev majandus.

Võrreldes nende aastatega, mil esimest korda ehitati üles Eesti Vabariigi majandust, on kogu maailmas oluliselt suurenenud riikide vastastikune majanduslik seotus. Riikidevaheline kaubavahetus hõlmab praegu palju suuremat osa nende rahvuslikust koguproduktist kui sajandi alul. Ka Eesti peab ostma sisse palju rohkem kaupu kui iseseisvusajal ja andma neile ka vastavas koguses küllalt head vastukaupa. Selle eesmärgi saavutamine on kõike muud kui lihtne. Saavutama selle eesmärgi me aga peame, sest sellest sõltub Eesti iseseisvus ja ainult see tagab eesti rahva säilimise.

Enne kui asume arutlema selle eesmärgi saavutamise teede üle, on tarvis luua endale selgus oma majandusli-

kest baasvõimalustest ja tegureist, mis meie majanduse edukust võivad soodustada või kahjustada. Eesti võimaluste hindamise empiiriliseks, võiks ka öelda, moraalseks aluseks on ajalooline kogemus. See kogemus on meile soodus. Iseseisvusajal sai Eesti maa ja rahvas oma majandusprobleemidega üsna hästi hakkama, igatahes tunduvalt paremini kui sisepoliitikaga. Majandus arenes nende kahekümne aastaga jõudsasti. Seda näitas järjest tõusev elatustase, stabiilselt tasakaalustatud väliskaubandus ja ühekülgsest põllumajandusele orienteeritud rahvamajanduse muutumine tasakaalustatud majanduseks. Iseseisvuse viimastel aastatel hakkas Eesti ekspordis tööstustoodang tasapisi ületama põllumajandustoodangut. On igati põhjust arvata, et arenenuks Eesti majandus viimase viie-kümne aastaga segamatult samas suunas mis kahekümne iseseisvusaasta jooksul, ei oleks ta praegu kuigivõrd kehvem näiteks Soome majandusest. See teadmine loob Eesti majanduse tulevikku vaadates kindlustunde, et Eesti loodus- ja inimpotentsiaal on suutelised looma edukat majandust. See ei anna aga veel tagatist, et need võimalused ära kasutatakse ja õitsev majandus tekib ükskord iseene-sest. Iga maa ja rahva majanduse arengu võimalusi mõjutavad kolme liiki tegurid: 1)looduslikud, s. o loodusvarad, looduslikud energiaallikad ja kliima; 2)asukoht maakeral, mis mõjutab võimalusi võtta osa rahvusvahelisest kaubandusest; 3)rahva majanduslik potentsiaal — töökus, algatusvõime ja taibukus.

Eesti looduslik potentsiaal ei sisalda varasid, mis võiksid Eesti Vabariigi teha hoobilt rikkaks, nagu seda teeb nafta I ähis-Ida maadega või nagu omal ajal tegi salpeeter Tšiiliga ja rauamaak Rootsiga. Meie väärtuslikumate maavarade põlevkivi ja fosforiidi kaevandamine on seotud tugeva loodust kahjustava kaastoimega ja me saame neid maavarasid kasutada ainult piiratud ulatuses. Majandust toetava loodusvarana tuleb arvesse veel mets, mille saadused olid Eesti üheks olulisemaks väljaveoartikliks iseseis-

vusajal; metsa aga ei kasva meil nii palju, et selle saaduste väljavedu üksi võiks katta Eesti sisseveo vajadused.

Eesti põllumaa on põllumajandussaadusi hulgaliselt tootvate ja välja vedavate maade põllumaast kehvem ja kliima poolest asume eduka põllumajanduse areaali põhjapiiril. Põllumajanduslik tootmine nõuab niisiis Eestis rohkem kulusid kui paljudes teistes maades. Eesti ei suuda põllumajandusliku tootmise majanduslike eelduste poolest võistelda selliste maadega nagu USA, Argentiina, Uus-Meremaa, ka Holland ja Taani. Nii loodusvarad kui ka põllumajanduse võimalused annavad aga Eestile garantii kahes olulises valdkonnas. Nimelt suudab Eesti omaenda loodusliku potentsiaali toel ennast ära toita ja tänu põlevkivile tasakaalustada ka oma energiabilanssi. See kehtib muidugi ainult mõistliku majandamise puhul ja tootmise loodusvaenulikkuse väga põhjaliku vähendamise tingimisel.

Eesti geograafiline asend suurrahvaste laiutamispüüete jalus on meie rahvale ajaloos toonud kaasa tohutuid hädasid ja kannatusi. Poliitiliselt tasakaalustatud maailmas aga, kui seal kunagi ka rahvaste vahel peaksid hakkama kehtima samasugused õiguspõhimõtted, mille rakendamist inimeste vahel peetakse igal pool loomulikuks, võiks iseseisev Eesti koos teiste Baltimaadega olla kahe maailmapoole loomulik vahendaja. Selle poolest on meie asend küllaltki sarnane omaaegse Foiniikia ja Kreeka asendiga Ida ja Lääne piirimail. See eelis ei kuku aga meie maale ja rahvale mingil juhul iseenesest sülle, selle ärakasutamine eeldab kõrgetasemelise, üldist usaldust pälvida majanduskultuuri tekkimist. Seda kultuuri meil praegu kahjuks veel ei ole, seda tuleb veel õppida.

Eeltoodust saab selgeks, et ainult mõnele üksikule eriti soodsale asjaolule toetudes ei ole Eesti majandust võimalik praegusest laguseisust välja tuua ja tõsta tasemele, mis tagaks meie rahvale inimväärilise elatusaseme. Eesti majanduse uuenemine saab toimuda ainult laial rindel,

kasutades arukalt kõiki looduslikke eeldusi ja toetudes rahva majanduslikule võimekusele. Viimane näibki kujunevat selleks otsustavaks teguriks, millest sõltub, kas eesti rahvas suudab rabelda välja oma praegusest majanduslikust madalseisust. Eesti ajalugu näitab selles suhtes nii mõndagi julgustavat. Eesti talud osteti päriseks suhteliselt kiiresti, kuigi majanduslikud tingimused olid selleks küllaltki rasked. Samuti arenesid need talud kiiresti tolle aja mõõdupuude järgi elujõulisteks majanditeks. Need, kes rändasid möödunud sajandil Venemaale välja peaaegu paljakäsi, töötasid enda seal üles. Eesti Vabariigi majandus arenes jõudsalt, kuigi majanduslik stardijoon ei olnud soodus. 1944. aasta põgenikud ja ka Siberisse küüditatud eestlased tulid võõrastes ja osalt ka vaenulikes oludes edukalt toime. Niisiis võib väita, et meie rahval on oma dusi, millele ta võib loota oma riigi majanduse ülesehitamisel.

Teiselt poolt on aga väärastunud ja inimest lagastav ühiskonnakord, mis on meil valitsenud viimase kahe inimpõlve jooksul, jätnud sügavaid jälgi ka meie rahvasse. Viiekümne aasta jooksul on sellised omadused nagu ausus, töökus ja korralikkus olnud inimesele kahjulikud. Sajandi algul maailmamajanduses valitsenud maksiim, et ausus on parim poliitika, muutus nõukogude võimu ajal naljaks. Sellises õhkkonnas on eestlase aktiivsus ja algatusvõime olnud suuresti pärsitud, see aga, mis on säilinud, on sageli leidnud väära rakenduse. Kõige paremini on majanduslik võimekus ja aktiivsus säilinud omaenda kodu ja perekonna asjade korraldamisel — korterid, majad, suvilad ja saunad on jäänud selleks valdkonnaks, kus on olnud mõtet panna mängu algatusvõimet, töökust, käteosavust ja «pea jagamist». Jääb loota, et see seeme on veel võimeline idanema ka laiemal pinnal.

Praegu tundub, et Eesti ühiskonnaelu, sealhulgas ka majanduse edaspidise käekäigu sõlmküsimuseks on, kas iseseisvas Eestis tekib õhkkond, mis paneks taiplikkuse,

töökuse ja algatusvõime tööle üldiseks hüvanguks. On üsna ilmne, et seda ei ole võimalik luua eetikapropagandaga või ükskõik kui hea argumentatsiooniga, et eetiline tegutsemine on lõppkokkuvõttes ka kõige otstarbekam tegutsemisviis. Peab kujunema objektiivne olukord, kus eetiline käitumine muutub ka majanduses kasulikuks, ebaeetiline aga kahjulikuks. Seda saab anda vaid ausa võistluse tekkimine kõigis eluvaldkondades. Ka arusaamades sotsiaalsest õiglusest peab saama valitsevaks veendumus, et õiglane on see, kui suurem panus teenib ka suurema hüvituse. Viiskümmend aastat on Eestis valitsenud olukord, mis on välistanud ausa võistluse. Ühiskondlik positsioon, majanduslik heaolu, otsustamisõigus ja võim pole jagunenud mitte võimete ja oskuste, vaid kuulekuse, allalheitlikkuse, korrupsiooni ja käsi-peseb-kätt-ideoloogia kaudu. Majanduses on praeguseks kujunenud juhtijate klass, mis on formeerunud komsomoli ja kommunistliku partei kaudu ja nende pinnal loodud muudes organisatsioonides. See klass on hõivanud juhtiva positsiooni nii majanduses kui ka teistes ühiskonnaelu valdkondades. See kihistus ei ole muidugi tekkinud poliitilise ideoloogia pinnal. Pigem vastupidi, sest Eestis pole kommunistlikku ideoloogiat eksisteerinud vähemalt nelikümmend aastat.

Pigem on uus klass kujunenud igal juhul edu saavutamise ideoloogia alusel ja inimestest, kel on olnud võime ideoloogiliselt kergesti ümber kohaneda. See klass on muutunud omalaadseks teenistusaadliks ja on tihedasti seotud omavaheliste isiklike vahekordadega. Nõukogude võimu majandusideoloogia, millele tuli alluda, et selles klassis püsida, nägi ette majanduse juhtimist käsu korras, ülesannete ja ressursside, samuti eeliste jaotamist ülalt alla, ja eitas omaalgatust. Edu ei sõltunud mitte töö kasulikkusest, vaid soodsa positsiooni saavutamisest keskses juhtimise ja jaotamise süsteemis. Majanduslik võimekus omakorda ilmnis esmajoones oskuses saavutada eeliseid: väiksemaid plaaniülesandeid, suuremat palgafondi, roh-

Kuhu läheb Eesti majandus?

kem riiklikke kapitaalvahutusi ja soodsamaid toodangu müügihindu. Sedalaadi saavutused nõuavad vähem vaimset pinget ja ka teist laadi võimeid kui ettevõtete edukas juhtimine vabas majanduses. On üsna loomulik, et sellises olukorras kasvanud ja majandust juhtima asunud klass püüab endist olukorda säilitada. Käsumajanduse lagunedes jääb tootja monopol senise süsteemi selleks komponendiks, millele saab kõige rohkem lootusi panna. Klassi huvid on niisiis suunatud sellele, et säilitada tootja monopol ja uue klassi monopol majanduse juhtimisel. Praegu võimegi täheldada kindlasuunalist liikumist senise ühiskonna kõrghihtides. Poliitilise nomenklatuuri positsioonide nõrgenedes on seni sinna kuulunud inimesed paigutumas ümber juhtpositsioonidele majanduses. Senised kommunistliku partei, komsomoli- ja bürokraatiaaparaadi töötajad muutuvad majandustegelasteks ja uute firmade juhtideks. Seda protsessi ei kanna inimestevaheline vaba võistlus, vaid kõik käib positsioonide jagamise kaudu sellesama klassi sees, aluseks senised klassisisesed sidemed. Majanduse juhtimises kipuvad seejuures säilima ka senine majandusideoloogia, juhtimisvõtted ja -stiil. Oleks muidugi ülekohtune ja ka rumal väita, et uue klassi hulgas ei ole kedagi, kes suudaks kohaneda normaalse majandamise nõuetega. On aga üsna selge, et kui majanduse juhtimine jääb senise nomenklatuuri monopoliks, siis murrangut ei toimu. Juhtijate klassi huvid ja harjumused on selleks liiga tugevasti seotud sotsialistliku tootmisviisi ja tootja monopoli säilitamisega.

Sotsialistlik suurtootmine on oma eluvõimetust tõestanud piisavalt veenvalt. Paljude sotsialismist välja rabelevate maade kogemused on ka näidanud, et seda edukalt reformida ei ole võimalik. Tootja monopoli säilides ei anna tema õiguste suurendamine majanduse jaoks kuigi palju positiivset. Pigem vastupidi: õiguste suurendamine teeb avaramaks võimalused kasutada oma monopolipositsiooni kurjasti. Eestile tähendaks see tegelikult järjest tõusvaid

hindu ja kauba väljavoolu üle idapiiri, kus kaubapuudus suurem ja hind kõrgem. Seal on saadaval ka vastukaup, mis sobib tootmise ja müümise üle otsustajatele enestele: sõiduautod, olmetehnika jne. «Pumba juures olijate» ring ei ole suur, vara, mida käsutatakse, on võõras ja seda võib anda ära piiramatus koguses. Ka vaene Venemaa leiab oma monopoolsete käsutajate kaudu nii palju sellist vastukaupa, et seda jätkub siinsetele juhtidele. Sedalaadi kaubitsemine käib Eestis juba praegugi. Tarbekaup ja toiduained, mis peaksid kuuluma Eesti turufondi, veetakse väljaspool ametlikku kaubavahetust üle idapiiri välja.

Sotsialistlik suurtootmine ei lagune iseenesest. Seda ei ole võimalik käsu korras lammutada. Ja mitte ainult juhtiva klassi vastuseisu tõttu, vaid ka päris objektiivsetel põhjustel. Vägivaldne lammutamine tooks esialgu kaasa tootmise languse ja veel suurema kaubapuuduse. Majanduses ei anna jõuvõtted enamasti kunagi häid tulemusi. Suurtootmine on vaja ümber kujundada, samal ajal murendada, ja ühtlasi lasta tekkida alternatiivsel tootmisel, mis asuks seniseid tootmisstruktuure asendama. Seda võib teha mitut moodi.

Esiteks suurettevõtete müümine erakätesse, kas aktsiate müügi teel või tervikuna, sealhulgas ka väliskapitalile.

Teiseks riigiettevõtete andmine nende töötajaskonna valdusesse rahvaettevõtete kujul.

Kolmandaks uue eratootmise tekkimise soodustamine, mis suurendaks kaubakogust turul ja asuks võistlema sotsialismist pärit suurtootmisega.

Majanduse ümberkujundamisel tuleb nähtavasti kasutada kõiki neid mooduseid. Seejuures on igaühel neist oma tugevad ja nõrgad küljed.

Suurettevõtete müümiseks erakätesse annavad rahalise katte kõigepealt elanike hoiused ja «sukasääreraha». Seda võiksid täiendada hüvitused natsionaliseeritud ja represseeritult ära võetud vara eest, osaliselt ka koope-

ratiivides kuhjunud tulud. On mõeldav ka aktsiate müük järelmaksuga või pangalaenu abil. Kõik see raha kokku saab aga katta ainult osa erastamisele kuuluvast riigivara-
rast. Mõnedes tootmisharudes on mõeldav müüa ettevõt-
teid või nende aktsiaid ka väliskapitalile. Praeguses eba-
kindlas olukorras aga ei saa loota, et välisfirmad paigu-
taksid Eesti majandusse ruttu palju raha. Erastamise pu-
hul ülalkirjeldatud kombel säilib senine tootmine ja selles
ei teki suuri häireid. Püsib aga oht, et ka juhtimise ideo-
loogias ja võtetes palju ei muutu. Suur hulk aktsionäre,
kellest igauhe osak ei ole eriti suur, ei suuda kuigi oluli-
selt mõjutada ettevõtete juhtimist. Seda on näidanud ka
maailmakogemused. Pealegi on ka aktsionärid huvitatud
monopoli säilitamisest, sest selle kaudu on võimalik taga-
da kõrgemaid hindu, suuremat kasumit ja paremaid divi-
dende. Selle nimel on kõige kindlam säilitada ka senine
juhtkond oma sidemetega valitsusringkondades ja teisel
pool idapiiri. Mõningal määral võib aktsionäride surve-
küll paraneda majandamise tase, võistlust see erastamise
moodus aga ei tekita ega kutsu esile murrangut majandu-
ses.

Riigiettevõtete muutmine rahvaettevõteteks ei nõua
täiendavat raha. Paiknevad vaid ümber haldamis- ja val-
damisfi nktsioonid. Mujal maailmas on sedalaadi menet-
lust mõnikord rakendatud ebatõhusate ettevõtete suhtes,
mida ähvardas sulgemine. Töötajaskond võtab sel puhul
ettevõtte haldamise oma kätte, moodustab juhtimistali-
tused ja palkab tehnilise juhtkonna, säilitab aga oma esin-
duse kaudu kontrolli juhtimise ja majandamise üle. Sel
kombel on mõnikord õnnestunud ühitada juhtkonna ja töö-
tajaskonna huve ning parandada majandamist, ja ettevõt-
ted on hakanud tööle edukalt. Rahvaettevõtte põhimõtete
rakendamine on aga nähtavasti mõeldav vaid suhteliselt
väikeste ettevõtete puhul. Tootmine peab paiknema ühes
kohas ja kollektiiv ei tohi olla nii suur, et kaoks ühtsus-
tunne. See menetlus võiks olla edukas suurettevõtte eral-

di asuvates filiaalides, samuti tootlikes talitustes, mis löövad lahku põllumajanduse suurmajanditest ja põllumajandust varustavatest või selle toodangut töötlevatest riiklikest suurettevõtetest.

Tegeliku murrangu suunas majanduses töötab aga kõige mõjusamalt eramajanduse loomise kolmas moodus — uue eratootmise tekkimine, mis loob sotsialistlikule suurtootmisele alternatiivse majandusstruktuuri. Eraalgatus on end Eestis seni ilmutanud eelkõige vahendustegevuses ja teeninduses. Seda suunda on toetanud ka valitsuse majanduspoliitika. Vahendamine ja teenindamine ei muuda aga majanduse aluseid ega anna ka turule uusi kaupu. Teenindamine ja vahendamine võivad küll olla õppepolügooniks eraalgatusel põhineva.e majandamisele, aga üldine majanduslik olukord nende kaudu ei parane. On loomulik, et eraalgatus ilmneb kõigepealt niisugustel tegevusaladel, mis nõuavad vähem algkapitali, vajavad tööle hakkamiseks vähem aega ning spetsiifilisi oskusi ja töötavad soodsalt konjunktuuri puhul anda kii.esti suurt kasumit. Ei ole aga võimalik lõputult suurendada vahendamist, kui ei tule juurde kaupa. Kui vahendamist ei suru õigetesse raudidesse efektiivselt töötav turg, võib see ka üsna hõlpsasti muutuda ühiskonna teenindamisest ühiskonna koorimiseks, eriti kui kaasa on aitamas korrupsioon. Eestis on niisugust tendentsi praegu üsna selgesti tunda. Seni aga, kui Eestis toodetakse ühe elaniku kohta kuus või seitse korda vähem reaalseid hüvesid kui naabermaades, saab keskmine Eesti elanik tarbida ka vastavalt vähem. Ükskõik kui aktiivne vahendamine ei muuda seda olukorda. On tarvis lihtsalt toota rohkem kaupu. Ka oma raha eduka käikulaskmise reaalseks aluseks on kaubatootmise kasv. Raha vastu tekib usaldus ja raha kurss püsib stabiilsena siis, kui iga inimene, kelle käes on see raha, saab tema eest osta seda, mida ta soovib, ja siis, kui soovib. Kaubakatteta raha kaotab oma väärtuse üsna kiiresti.

Tekkiv uus eratootmine peab rakendama kaubatootmises nende inimeste majanduslikku taipu ja algatusvõimet, keda seni on surunud alla riiklik majandusmonopol, bürokraatiamasin ja juhtiva klassi püüd oma positsiooni säilitada. Ainult sel teel on võimalik suurendada kaubakoguseid turul. Üsna suure osa selleks vaja minevatest ressurssidest võiks anda see, mida sotsialistlik tootmine kasutab halvasti või laseb lihtsalt raisku minna. Selliseid ressursse on meie looduses ja ka tootmises praegu palju — metsades mädanev puit, vanarauaks minev ja prügimägedele rändav kõlblik materjal jne jne. Ripakil ressursside kasutamise ja riigi efektiivse abiga suudaks alternatiivne tootmine parandada turu varustamist kaupadega ja hakata pikapeale ka võistlema suurtootmisega, sundides seda muutuma paindlikumaks ja tarbijasõbralikumaks. Korda saab meie majandus siis, kui eratootmine surub sotsialistliku suurtootmise majanduses vähemusse.

Uue tootmise loomisel tekib muidugi ka küsimus, kust tulevad selleks vajalik algkapital ja tootmisvahendid. Neid probleeme ei saa lahendada ilma valitsusepoolse töehusa abita. Valitsuse majanduspoliitikas peaks üheks põhjanevaks suunaks kujunema tekkiva eratootmise toetamine.

Algkapitali vajaduse saavad ühes osas katta majanduslikult aktiivsete inimeste hoiused ja kodune raha. Tootmisse võivad ümber paikneda ka praegu vahenduses ja teeninduses akumulieritud tulud. Turukonjunktuur on tootmisele soodne — kõigest on puudus. Kaubapuudus hakkab pikapeale piirama ka vahendustegevuse laiendamise võimalusi, raha aga vajab rakendamist. Algkapitali kolmandaks allikaks on laenud. Praegu annavad komertspangad eraettevõtetele laenu väga kõrgete protsentidega. Osalt on see paratamatu, sest laenudega seotud risk on suur. Palju võiks olla kasu riiklikust riskifondist, millest saaks anda soodsaid laene eratootmise algatamiseks. Selle fondi loomise üheks allikaks võiks olla osa rahast,

mis laekub riigiettevõtete aktsiate müügist. Üle-eestiline fond võiks tegutseda majandusministeeriumi või Eesti Panga egiidi all. Selliseid fonde võiksid aga moodustada ka omavalitsused. Võisteldes kommertspankadega, võiksid need fondid suruda alla ka kommertspankade laenuprotsente. Tootmisvahendid võivad eratootmisse tulla nii ostu teel riiklikust ja suurkooperatiivsektorist kui ka üle ida- või läänepiiri. Esimest allikat saab valitsus reguleerida riigivara erakätesse müümise korra kehtestamisega, mis määraks kindlaks hinnaalused ja tagaks, et ei müüdaks korruptiivselt maha oma tootmiseks vajalikke hooneid, masinaid ja seadmeid. Teisele allikale peaks valitsus tõhusalt kaasa aitama oma praegu sotsialistlikku tootmist teenindavate talituste kaudu või looma selleks eritalituse. Kõige selle kõrval on aga tarvis anda eratootmisele sellised õiguslikud garantiid, mis looksid aktiivsetes inimestes kindlusetunde.

Üheks kõige suuremaks takistuseks riikliku poliitika muutumisel eratootmisele soodsaks näivad olevat psühholoogilised tegurid. Ühelt poolt on kahe inimpõlve jooksul valitsenud sotsialistlik ideoloogia viinud inimeste alateadvusse eksiarvamuse suurtootmise eelistest, puudugu sel või peremees. Teiselt poolt on väärustunud ka arusaamine normaalsest majandustegevusest. Rikastumist ja äritsemist on liiga kaua peetud paheks. Ühiskonda ja ka seaduseandjaid kammitseb hirm, et majandustegevuse vabakslaskmisel keegi läheb liiga kiiresti rikkaks, riigivara läheb erakätesse liiga odavalt ja et majandusprotsesse ei saa enam kontrollida. Sedalaadi psühholoogiat toetavad ka need ebanähtused, mis praegu lokkavad sotsialistliku vara kasutamisel, müümisel ja ostmisel. Kipub aga ununema, et ainsaks perspektiivseks võimaluseks seda häda välja juurida on muuta peremeheta vara omandiks. On kindel, et see protsess ei kulge ilusasti, kenasti ja pihalt. Sedavõrd väärustunud olukorrast majanduses ja moraalis, mille meile on jätnud viiskümmend aastat nõukogude või-

mu, ei ole võimalik puhtalt välja tulla. See tuleb lihtsalt üle elada. Võib isegi väita, et kui miski, mis sotsialistlikus ühisomandis töötab puudulikult või ei tööta üldse, satub erakätesse kasvõi eba puhtal teel, aga hakkab siis ühiskonnale kasulikult tööle, tuleb sellega leppida. Kui inimestevaheline vaba võistlus võib pikapeale saada majanduslikuks aluseks sellele, et ausus kunagi jälle saab parimaks poliitikaks, siis peab ära kannatama ka selle protsessi pahupoole. Takistada erastamise mõningaid kanaleid ülereguleerimise või isegi vastutöötamisega ainult konserveeriks stagnatsiooni ja halvendaks tulevikuvõimalusi.

Tähelepanelik lugeja teeb nüüd märkuse, et miski ei takista ka tekkivaid ja arenevaid eratootjaid müümast oma kaupa teisel pool idapiiri. Majanduslikke takistusi sellele tööpoolest piisavalt ei ole, peale väiketootjate kehvemate võimaluste otsida endale piiri taga sobivaid partnereid. Väliskaubandus, eriti idakaubandus, jääb selleks valdkonnaks, kus Eesti majandus vajab oma normaalseks toimimiseks valitsuse võimu. Selles valdkonnas saavad kokku majandus ja poliitika. Eesti majanduse väljapääs praegusest hädaolukorrast on võimalik ainult koos poliitilise iseseisvumisega. Ainult iseseisev riik saab ühtaegu ära hoida välist käsutavat sekkumist oma majandusse ning efektiivselt kontrollida oma piire ületavaid kauba- ja rahakoguseid. Ilma selleta pole mõeldav ka edukalt lasta käiku oma raha. On väidetud, et majandus ei salli mingit võimu sekkumist. Põhimõtteliselt on see õige ja normaalses tingimustes see ka kehtib. Siiski on enamik riike, sealhulgas vaba majandusega riigid, seni reguleerinud oma väliskaubandust. Enamasti kaitstakse niiviisi oma tootjaid väljast tuleva võistleva kauba eest. Jaapan on seda seni näiteks teinud üsna rangelt. Eesti peab kaitsma oma tarbijaid turu tühjaksimemise eest hiigelsuure, järjest halvemini varustatud idaturu poolt. Täiesti vaba ülepiirikaubandus viib Eesti varustatuse esmatarbekaupadega üsna kiiresti Venemaa tasemele. See on aga meie omast

hulga madalam ja langeb pidevalt. Vastukaubaks sealt-poolt saab peale järjest väärtusetumaks muutuvate rublade erikaup, mis satub majanduses «pumba juures» oleva väga väikese ringkonna kätte. Idas jätkub samasuguses eelisseisundis olevaid inimesi niisuguse vahetuskaubanduse jaoks. Eesti toodab praegu veel kõige tähtsamaid tarbekaupu nii palju, et reguleerides osavalt idakaubandust, on võimalik varustada siseturgu enam-vähem rahuldavalt ja säilitada sealjuures ka tarbekaupade ekspordi. Võib püstitada teesi, et kui suudame õigesti määrata väljaveokvoodid ja kontrollida efektiivselt nende täitmist, on võimalik loobuda siseturu riiklikust reguleerimisest ja lasta hinnad vabaks. Siseturule jääb küllalt kaupu, selleks et hinnad ei tõuseks üle normaalset kokkuhoidlikkust stimuleeriva piiri. Põhiliste toiduainete tarbimine näiteks praegu, võrreldes Eesti Vabariigi ajaga, näitab, et neid ei kasutata mõistlikult. Aastatel 1935–1937 tootis Eesti keskmiselt 253 000 tonni toiduteravilja aastas ehk ühe elaniku kohta umbes 220 kilo. Vilja neil aastatel peale riisi sisse ei veetud ja leivapuudust ei olnud. Elanikkonna suurenemist arvestades vajaks Eesti praegu samasuguse tarbimismäära juures 350 000 tonni toiduteravilja aastas. Nii suur kogus toiduteravilja on viimastel aastatel veetud Eestisse sisse. Oma kasvatatud vili, mida on küll vähem kui Eesti Vabariigi ajal, on niisiis läinud ebamõistliku tarbimise jaoks või lihtsalt raisku. Liha tootis Eesti 1937. aastal 60 900 tonni, millest 4200 tonni veeti välja. Ühele elanikule jäi niiviisi umbes 50 kilo aastas. Liha oli saada igal pool ja suures valikus: ta ei olnud ka nii kallis, et teda ei oleks keskmine kodanik jaksanud osta. Umbes niisuguse kvaliteediga või veidi parema liha kilogramm nagu meil praegu poodides müügil, maksis keskmise töötaja 1 kuni 1,5 tunni palga. See vastab üldjoontes ka praegusele hinnatasemele. Praegu toodab Eesti üle kahe ja poole korra rohkem liha kui siis. Kui võtame sellest maha nii ametliku kui ka mitteametliku väljaveo, jääb liha siseturule ühe

elaniku kohta rohkem kui Eesti Vabariigis. Liha ja liha-saadusi aga ei jätku. Kuidas toiduaineid kasutatakse, näitavad ilmekalt nii elanike kui ka toitlustusasutuste prügi-kastid. Toiduainete raiskamisele saab lõpu teha ainult majanduslikult põhjendatud hind. Vorsti- ja singiviilud ning võikiht leival on rikkas Rootsis ja Soomes palju õhemad kui vaeses Eestis.

Lõpetuseks suundadest, milles võiks Eesti majandus areneda edaspidi.

Eesti tööstusele ei sobi tooraine-, eriti metallimahukas tootmine, mis veab oma toodangu sinnasamasse, kust saadakse tooraine. Tööstus peaks tunduvat rohkem orienteeruma Eesti majanduse, eriti põllumajanduse vajadustele, ja otsima ka võimalusi pääseda maailmaturule toodetega, mis toetuvad meie teaduspotsiaalile ja kõrgele tehnilisele tööoskusele. Tarbekaupade tootmine on esialgu mõeldav siseturu ja idaturu tarbeks, maailmaturul võistlusvõimelise tasemeni jõudmine ei ole esialgu reaalne. Osalt idaturule orienteeritaks jääb nähtavasti ka säiliv masinaehitus. Üldse peaks aga Eesti tööstus oluliselt orienteeruma imporditava kauba asendamisele oma toodanguga ja nii vähendama meie ülepaisutatud väliskaubandust.

Kindla rahvusvahelise turu väljavaated on iseseisvuse algaastail meie energeetikal. Eesti praegune elektriexport võiks Põhja-Euroopa turu hindades mõistliku ja kokkuhoidliku oma energiatarbimise juures kompenseerida vedelkütuse sisseveo. See eeldab aga nii põlevkivi kaevandamise kui ka elektritootmise tehnoloogia põhjalikku ümber tegemist. Seda nii põlevkivivarude parema ärakasutamise, elektrijaamade tõhususe kui ka loodushoiu parandamise suunas. Mõnede uurijate tulemused (M. Vihalem jt) viitavad, et see on võimalik. Elektri tootmine võiks olla üks neid valdkondi, mille kordaseadmiseks oleks mõeldav taotleda välisabi. Energeetika on ka see majanduse valdkond, kus raiskav majandamine torkab kõige teravamalt silma. Energia tarbimine on pika aja jooksul kasvanud

tunduvalt kiiremini kui tema tootmise maht. Selle on teinud võimalikuks elektri ja kütuse ebamajanduslikult odav hind. Eesti majandus ei ole normaalsete hindade puhul ilmselt suuteline pidama ülal ka praegust ebaratsionaalset veondust ega meie ligi 200 000 eraautot.

Eesti põllumajandus ei suuda tänapäeva konjunktuuri juures tungida maailmaturul ka mitte sellises ulatuses, nagu suutis Eesti Vabariigi põllumajandus. Turukonjunktur on selles osas oluliselt halvenenud. Põllumajandus saab esmajoones varustada toiduga Eestit ennast. Ülejäägid saab müüa idaturul. On ka ilmne, et praegune üleforsseeritud lihatootmine ei ole mõistlik ei majanduse ega loodushoiu seisukohalt. Ei ole ratsionaalne meie kliimas, kus loomi tuleb kaks kolmandikku aastast hoida laudas, toota suurtes kogustes liha ja sööta loomi sisseveetud teraviljaga. Selline tootmine õigustaks end ainult juhul, kui liha müügist saadud raha ületaks sisseveetava vilja hinna sedavõrd, et ülejäägi eest saaks osta idaturult odavat toorainet ja kütust. Selline lahendus aga ei ole tõenäoline. Nähtavasti peab liha ja piima tootmine tasapisi vähenema tasemeni, mis lubab tulla läbi oma söödaga. Peale või ja peekoni vedas Eesti Vabariik välja ka mune, seemnekarulit ja lina. Nendel toodetel võiks olla perspektiivi maailmaturul ka tulevikus.

Eesti Vabariigi ekspordis oli vabariigi aja lõpul tähtis osa metsasaadustel — saematerjal, vineer, tselluloos, paber. Sellele kaubale on nõudlus maailmaturul tolle ajaga võrreldes suurenenudki. Mõnede seisukohtade järgi võiks Eesti vedada hästi korraldatud metsamajanduse puhul välja kuni ühest miljonist tihumeetrist puidust valmistatud toodangut.

Eesti väliskaubandus ei saa nähtavasti üsna tükk aega veel läbi ilma idaturuta. Ainult see turg on nõus võtma vastu päris suurt osa kaubast, mida me toodame. Ka Soome vabanes idaturu diktaadi alt aegamööda, selleks kulus umbes 20 sõjajärgset aastat. Maailmaturul saame jõuda

Kuhu läheb Eesti majandus?

vaid pika visa tööga, hakkame andma palju paremat toodangut ja tõstame oma masendavalt langenud majanduskultuuri. Oleks aga võrdne esmasünniõiguse äraandmisega läätseleeme eest ja kuritegu oma rahva vastu müüa maailmaturule oma loodusvarasid, samal ajal kui Eesti tööstus tegeleb ebaratsionaalse tootmisega. Eesti peab ehitama üles omaenda tööstuse oma loodusvarade töötlemiseks. See ei saa toimuda väga kiiresti. Väga kiiresti ei kulge ka majanduslik vabanemine ja kõrgema elatustaseme saavutamine.

Kui kiiresti Eesti saavutab edu oma majanduse arengus ja kindlustab sellega koos ka oma poliitilise sõltumatus, oleneb sellest, kui võrd meie rahvas suudab kainelt hinnata olukorda, loobuda sotsialismist pärit pretensioonidest heaolule, mida ei taga hea töö ja majandamine, ning asuda tööle, nagu seda nõuab vaba majandus. Vabanedes oleme üsna vaesed ja sellest vaesusest saame end välja aidata ainult meie ise.

24. septembril 1990

PLURALISTLIK RIIK

Reinhold Zippelius

Tõlkinud Ave Roomets

Demokraatia annab kõikvõimalikele poliitilist või sotsiaalset mõju taotlevatele gruppidele ja ühingutele / *Verbän'e*/ võimaluse moodustumiseks ning üksteisega võimu pärast konkureerimiseks. Šansse saavutada riigis mõju ja võimu pole mitte ainult poliitilistel parteidel, kes püüavad hõivata legitiimselt ja vahetult kõrgemaid riigiorganeid, eelkõige parlamenti ja valitsust. Võimalust värvata toetajaid ning mõjutada ise majanduslikku ja sotsiaalset elu, samuti riigivõimu, kasutavad ka tööandjate liidud, ametiühingud, kirikud ja maailmavaatelised organisatsioonid.

Tänapäeva Lääne demokraatiates leidub nii palju erinevaid sotsiaalseid jõude, et võib tekkida hirm, nagu võiks riigivõim laguneda ja koos tema terviklikkusega kaduda ka kindlus ja stabiilsus kui meie ühiskondliku elu olulised faktorid. On räägitud riikliku väärrikuse, riikliku autoriteedi ja riiklike kompetentside väljamüügist.

Der pluralistische Staat. — R. Zippelius. *Allgemeine Staatslehre (Politikwissenschaft)*. Fünfte, neubearbeitete Auflage. München: C. H. Beck, 1975, S. 121–139.

I. PLURALISM KUI HÄIRIV TEGUR

Loomulikult ei ole demokraatial monopoli niisugustele huvirühmadele ja mõjugruppidele. Kõigis võimuliitudes leidub üksteisele vastu töötavaid gruppe. Õigusega on viidatud asjaolule, et ka näiteks range hierarhilise ülesehitusega ja maailmavaateliselt ülimal määral nivelleeritud katoliku kirikus tekib kardinalide ja piiskoppide hulgas ikka ja jälle eri suunitlusega grupeeringuid. Ka üheparteilistes riikides võitlevad parteisisised grupid omavahel mõju pärast (Eschenburg 1956:277). Aga niisugustes valitusvormides näivad fraktsioonid võõrkehade, segavate faktoritena. Hobbes, kellele tema aeg andis mõjuva õppetunni usulise ja poliitilise parteilisuse varjukülgedest ja kes otsis väljapääsu tugevas riigivõimuses, oli ühingute veendunud vastane. Need olevat otsekui väiksemad riigid ühe suurema kõhus, elusolendid teise olendi sees, ussid inimese sisikonnas (Hobbes 1651:XXIX). Valitseja peaks parteid laiali ajama ja likvideerima. Et eri ühingute normaalne olek üksteise suhtes olevat sõjaseisukord, siis käituvat parteisid lubav valitseja nii, nagu avaks ta väravad vaenlasele (Hobbes 1642:XIII₁₃). Autoritaarse riigimudeli puhul on pluralism lagundavaks teguriks.

II. PLURALISM KUI KONSTITUTIIVNE STRUKTUURIPRINTSIIP

(Kompromiss eluvormina)

1. Konsensust võimaldavate kompromisside otsimine

Vabaduslik-demokraatliku riigi mudelis on konkureerivate huviosaliste grupid määravaks elemendiks. Ühis-

konnas olemasolevate vastuoluliste huvide ja arvamuste vahel tuleb luua kompromiss. Sotsiaalse süsteemi integratsioon toimub kokkuleppeprotsessides osaliste vahel. Selles suhtes langeb see mudel ühte sotsioloogilise süsteemiteooriaga (Zippelius 1975:33–34).

Sellise tasakaalustamise puhul on oluline arvestada võimalikult põhjalikult ühiskonnas olemasolevaid huvisid ja arvamusi, kaaluda neid õiglaselt üksteise suhtes ja püüda saavutada soodsaim huvide rahuldatus. Ülesandega leida erinevate huvide vahel konsensust võimaldav kompromiss ja kaaluda üksteise suhtes ühitamatuid huve tegeleb sotsioloogiline otsustusteooria (Lindblom 1965:205ff,226ff). Juriidilisest aspektist on see huvideõigusteaduse keskne teema (Zippelius 1965: Kap.12). Omavahel kokku puutuva te sotsiaalsete jõudude, huvide ja ideede pideva diskussiooni käigus saavad selgemaks ja muutuvad ka poliitilised eesmärgid (*Amtliche...*:5,135,198). Loodetakse, et sel teel saavutatakse «suurima hulga suurim õnn», «ühiskondlikus elus saavutatava huvide rahuldatus võimalik maksimum» (Mezger). «Üldine heaolu ei ole sellise demokraatiateooria jaoks midagi valmis olevat, vaid dialektiliselt peetavate diskussioonide tulemus» (Huber 1971:373f).

Kuid ometi ei realiseeru need diskussioonid ratsionaalse protsessi käigus täielikult. Puudu on täpselt mõõdetavad ja võrreldavad (isikliku kasu) lähteandmed, mille järgi saaks välja arvestada «huvide rahuldatus võimaliku maksimumi». Ka ei ole võimalik ilma vastuoludeta ratsionaalselt korrastada suure hulga inimeste erinevaid eelistsusi (soovide järjestatust) (Arrow 1951). Samuti on kahtlane, kas kodanikud üldse on võimelised tunnetama ja kontrollima, milline poliitiline tegutsemine teenib nende «tõelisi» huve (Schumpeter 1972). Need kahtlused puudutavad printsiipiaalset küsimust, kas demokraatlik riigivorm üldse kõlbab optimaalseks huvide reguleerimiseks. Seejuures tundub problemaatilisena ainult see, kas jõutakse huvide rahuldamisel ratsionaalselt kontrollitava optimaalsuseni,

või teistpidi, kas pluralistlikud kompromissid leiavad rangelt ratsionaalse õigustuse.

Kuid igal juhul, lähtudes asjasthuvitatute suurima võimaliku autonoomia, s.t maksimaalse kaasaotsustamise demokraatlikust aspektist, moodustavad need avalikud diskussioonid ja kompromissid huvide reguleerimise legitiimses vormi (Zippelius 1975:289–294). Kes ütleb demokraatia, peab respektseerima ka individuaalsete arvamuste ja huvide esiletoomise vajadust, olgu need siis ametialaste võimaluste võrdsuse huvid, kõrgem töötasu või koormiste võrdne jaotamine.

2. Huvide ja arvamuste vaba võistlus

Selle tõttu, et suur hulk rahvuslikke, majanduslikke, usulisi ja maailmavaatelisi faktoreid lülitub määravate elementidena poliitilisse protsessi, on neil kõigil šanss pääseda poliitikas mõjule. Seda vaba šansi olemasolu saab kirjeldada ka nii, et algusest peale ei identifitseeri riik end spetsiifiliste huvide ja vaadetega — näiteks mingi kindla rahvuse või klassi huvidega ehk mingi kindla usutunnistuse või maailmavaate seisukohtadega — ja ei lükka teisi *a limine* tagasi. Kes pooldab seda, et riik identifitseeriks enda mingite kindlate ideedega, «loodab tõenäoliselt salamisi, et riik otsustab just nimelt ja ainult tema ideede kasuks. Aga loomulikult võib juhtuda ka risti vastupidi. Kodaniku ja tema isiklike ideaalide seisukohast tähendab end mitte identifitseeriv riik praktiliselt parimat võimalikku lahendust; küll aga peab kodanik loobuma sellest, et riik kodanikule kallid ideaalid oma lipule kirjutaks ja kaitseks neid ükskõiksete ja teisitimõtlejate vastu oma vahendite, sealhulgas vägivallaga. Kuid selles võib kodanik kindel olla, et temale ei saa osaks saatus, mille ta oli mõttes määranud teistele enda asemel.» (Krüger 1964:184.)

Näideteks selle kohta, kuidas riiklik «tolerants» muutus lausa ühiskonna edasikestmist võimaldavaks vorme-

liks, olid Augsburgi usurahu ja Vestfaali rahu, millega Saksa riik loobus end identifitseerimast ainult ühe usutunnistusega. Moodsa riigi arengus leiab üldse aset spetsiifiliste huvide ja vaadete elimineerumisprotsess selliselt tasandilt, millega riik end identifitseerib, ja see tähendab ka riigis olemasolevate huvide ja arvamuste horisondi laiendamist. Kuid selliste progressiivsete tendentsidega segunevad regressiivsed ja vahetavad need välja; seda on näha näiteks rahvusriikliku liikumise ajaloost.

Kogu valmisolek hoida poliitilist protsessi «avatuna» lõpeb sellega, et iga riigi põhiseadus peab otsustama mingi kindla poliitilise põhikorra ja elementaarsete poliitiliste printsiipide kasuks, mis moodustavad selle õigusliku ühenduse fundamentaalse intergratsiooniskeemi. Näiteks sobivad Bonni põhiseaduse mitterevideeritavad konstitutsiooniprintsiibid (artikkel 79, lõik 3), eriti otsustamine vaba ja demokraatliku põhikorra kasuks (vrd artiklit 20 seoses artiklitega 18 ja 21, lõik 2). Selliste poliitiliste põhiotsuste vaidlustamine oleks samatähenduslik üleskutsega revolutsiooniks. Pluralistlik riik pakub arvatavasti palju suuremat mänguruumi huvimõjudele ja arvamuste arengule kui direktiivne riik. Kuid ka pluralistlik riik saab pakkuda ainult üht mänguruumi. Kui ta ei kaitse otsustavalt selle piire, siis jätab ta enda poliitiliselt otsusekindlamate jõudude võimuharutamise ja väljapressimise meelevolda, mille kohta võib tänapäeval piisavalt näiteid leida (Zippelius 1975:134–139). Teatud piires teeb pluralistlik riik aga võimalikuks ja vajalikuks selle, et mitmesugused huvid ja arvamused ikka ja jälle mõjule pääsevad, üksteisega kohanuvad ja kokkuleppele jõuavad.

3. Huviosaliste organiseerumine

Üksinda enda eest seistes ei suuda üksik oma isiklike huve ja arvamusi piisavalt esile tõsta. Nii peab ta otsima kontakti mõttekaaslaste ja nendega, kellega tal on sar-

nased huvid, et ühendatud jõududega mingeid kindlaid arvamusi või huve läbi suruda. Selline huvide organiseerumine ei ole vajalik mitte ainult väljaütlemiseks, vaid ka vastuolulistele huvidele teatud määral võrdsete šansside loomiseks. Ajalooline näide ühinemisest võrdsete võimaluste saavutamiseks on töövõtjate koondumine ametiühingutesse, et vastukaaluks võimsatele tööandjatele luua ise endale läbilöömisvõimalus.

Huviosaliste ühingutel kui huvide sõnastamise ja huviosaliste grupeerimise vahenditel on ka tähtis funktsioon aidata kaasa rahva poliitilise tahte kujundamisele. Seejuures on nad ühingute- ja koosolekutevabaduse ning eriti koalitsioonivabaduse ja usulise ühinemise vabaduse, arvamuste- ja südametunnistusvabaduse konstitutsioonilise kaitse all. Nii astub riigiorganite kaudu rahva esindamise kõrvale veel puhtfaktiline esindatus huviühingute kaudu (Huber 1971:375), mis püüavad mõjutada riigiorganite otsuseid. Poliitilistest parteidest erinevad huviosaliste ühingud piiratud aktiivsuse ja eesmärgiasetuse poolest. (Huviosaliste ühingutega võrreldes on parteidel see eripära, et nad seavad endale otseseks eesmärgiks saavutada valimiste kaudu oma kandidaadile koht parlamendis ja sel teel määrata võimalust mööda valitsuse ja teiste kõrgemate riigiorganite liikmeid.)

Pidevalt tegutsevate huviosaliste ühingute kõrvale, mis on organiseeritud püsivate partikulaarsete erahuvide silmaspidamiseks, astuvad lõdvalt seotud, spontaanselt moodustatud grupeeringud, mis haaravad konkreetsete huvikonfliktide korral «kodanikuinitsiatiivi», et kindlaid eesmärke saavutada *hic et nunc* ja seejärel jälle laiali minna. Nad peavad end enamasti kogukonna (sageli vaid väga piiratud lokaalse kogukonna) üldise või õieti domineeriva huvi esindajaks ja seega ka vahetu demokraatia organiks. Sellele vastavalt püüavad nad ühiskondlikku arvamust mobiliseerides mõjule pääseda (Zippelius 1975:126–128). Kodanikuinitsiatiivid väljendavad aga vaid partikulaar-

seid huve, kui aktiivsed vähemused püüavad nende kaudu avaldada ülemäärast mõju valitsuse otsustele. Ka regionaalsete enamuste kodanikuinitsiatiivis saab üleregionaalse otsuse seisukohalt väljenduda vaid partikulaarne huvi, mida kaalutakse teiste, üleregionaalselt arvestatavate huvide suhtes; näide selliste üleregionaalsete mõjudega otsuste kohta on ülikoolide ja aatomielektriijaamade asukohta planeerimine (Zippelius 1975:91–93). Ka sellisel juhul on kõrgemalseisva instantsi ülesandeks huvide tasakaalustamine (Zippelius 1975:131–139).

Huvi- ja arvamusgruppide koos- ja vastueksisteerimises, nt tööandjate ja töövõtjate ühingud sotsiaalpoliitilistes küsimustes, või kirikud, liberaalid ja sotsialistid kultuuripoliitilistes asjades, peitub vabaduse garantii, mida ei tohi alahinnata. Mida enam kaotab seadusandliku ja täidesaatva võimu organisatoorne lahutamine nende funktsiooni võimutasakaalu säilitava skeemina, kui mõlemad võimud on ühe ja sama partei käes, seda hädavajalikum on tasakaal üksteist vastastikku piiravate ja kontroolivate pluralistlike võimugruppide vahel (Zippelius 1975:190–192).

III. PLURALISTLIKU MÕJUTAMISE TEHNIKAD

Oma eesmärkide teostamiseks otsivad ja leiavad grupid teid riigivõimu mõjutamiseks, ja nimelt vahetu tungimise kaudu riigivõimuorganeisse, saates oma funktsionääre parlamendisaadikuiks või valitsus- ja administratiivameteisse, või kaudsel teel parlamendiliikmeid ehk täidesaatva võimu kandjaid mõjutades.

Esimene tee — oma «aktivistide» «lansseerimine» riigigorganeisse — valitakse eelkõige moodsates parlamentides. Seal, kus proportsionaalne valimissüsteem annab pisiparteidele mingi šansi, luuakse sobival juhul oma erihu-

vide kaitseks poliitilised parteid, näiteks põgenike või talunike poolt. Eelkõige aga leidub suurte poliitiliste parteide raames järjest suuremal hulgal ühingute funktsionääre. Nii arvestatakse juba parlamendivalimisteks kandidaatide nimekirjade koostamisel ametiühinguid, põllumeeste ja ettevõtjate ühendusi (Kaack 1971:622ff). Konstitutsioonisäte, et saadikud esindavad kogu rahvast ega ole seotud mingi e konkreetsete ülesannetega, muutub sellise praktika puul mõistagi järjest enam farsiks. — Kuid mõjutatakse ka täidesaatva võimu ametnike määramist. Selline ametite jaotamine ei ole ainult truude pooldajate kindlustamise ja tasustamise ning seega kaudselt ka uute liikmete värbamise teenistuses; tänapäeval on esiplaanil parteide ja muude gruppide võimuhuvi oma suuna inimeste võtmepositsioonidele toomiseks ja enesele seega ametivõimude personaalsete ning erialaste otsuste mõjutamise ja vajalikule informatsioonile juurdepääsu kindlustamiseks. Aeg-ajalt peavad üksikud ühingud oma huvidele vastavaid ameteid ja ametkondade osakondi üliras naiivsuses otsekui enda «isiklikuks omandiks»; ühing nõuab, et need ametikohad täidetak inimestega, kes kuuluvad ühingusse või on seal vähemalt *persona grata*'d (Eschenburg 1955:17ff). Tänapäeval pole haruldane, et huviosaliste gruppide tungimine ühiskondlikesse organeisse on legaliseeritud: vahel on neile seadusega kindlustatud koht avalikes organeis, nt sotsiaalabikomisjonides. Lisaks on olemas kutsealade järgi moodustatud konstitutsioonilisi organeid. Näiteks Baieri ja Iiri senat. Portugali korporatiivne koda ning Prantsusmaa Viienda Vabariigi majandus- ja sotsiaalnõukogu (Kaiser 1956:324ff,349ff; Loewenstein 1959:402ff; Beyme 1969:178ff). Kohtupraktikas esineb tendents kaasata protsessiosaliste põhihuvide esindajad kaasistujaina kolleegiaalsetesse kohtutesse; tööõiguslikes asjades on esindajaks eelkõige tööandjate ja töövõtjate ühingud, sotsiaalsajade arutamisel tööandjate ühingute ja kindlustus- või hai-

gekassade ning haigekassaarstide ühenduste esindajad jne.

Teine tee on riigiorganite mõjutamine väljastpoolt ja jällegi kõige erinevamatel viisidel. Üheks tõhusaks riigivõimu mõjutamise meetodiks on lobism (kuluaaripoliitika), mis on oma nime saanud *lobby* e parlamendi eeskoja järgi, kus saadikuid «võetakse ette» vestlusteks nelja silma all. Loomulikult on selline mõjustamistehnika täiustunud. Näiteks võivad huvigruppide staabid koostada lisainformatsiooni parlamendikomisjonidele. Valimiskulutused ja teised finantstoetused parteikassadesse annavad huviosaliste soovidele mõjujõudu. Selliste finantstoetuste sotsiaaleetilist sugulust ametnikele altkäemaksu andmisega ei tavatse korruptne demokraatia esialgu üldse nähagi: tahetakse osta ühepoolset eelistust oma huvidele ja kasutatakse selleks institutsiooni, mis nagu moodne mass: rteigi ei astu avalikult üles nende erahuvide, vaid üldis- hūvangu esindajana. — Saadikute «masseerimisest» vähem olulised ei ole «sidemed», mida viljeldakse valitsusliikmete või bürokraatia võtmekohtadel olijatega. Vähem reservatsioon on tänapäeval levinud praktikas, kus ministeeriumid kuulavad seaduseelnõude ja valitsuse otsustavate abinõude arutamisel ära kõik asjassepuutuvad ühingud täiesti legitiimsel eesmärgil, et teha endale reguleeritavad asjaolud ja olemasolevad huvid võimalikult põhjalikult selgeks ning neid tasakaalustada. Neil juhtudel on ühepoolseid huviosaliste mõjutusi mingil määral ennetatud: nõutatud seisukohavõttude (mis muidugi alati ei pruugi esile tuua vasturääkivaid huve) laia leviku tõttu, lisaks on kompetentne referent juba ette tuttav asjade ja huvide seisuga, peale selle ka teiste referentide ja ressooride osavõtu tõttu, ja lõpuks ei ole eluaegne ametnik isiklikult nii sõltuv üksikute gruppide soosingust kui parlamendisaadik, kes loodab, et teda uuesti valitakse. — Ka konsultatsioonide kaudu mõjutamine on paljudes valdkondades juba institutsionaliseeritud, ja nimelt nõukogude, näiteks kultuu-

rinõukogude moodustamisega, milles on esindatud vastavad huviosaliste ühingud.

Kaudselt püütakse riigivõimu mõjutada avaliku arvamuse kaudu, mida omakorda püütakse mõjutada ajakirjanduse või teiste *public relations*'i vahenditega (Zippelius 1975:150–159; Beyme 1969:155ff). Kodanikuinitsiatiivid eelistavad avaliku arvamuse mobiliseerimiseks ja riigivõimule, enamasti valitsusele surve avaldamiseks praktilise-rida kõmu tekitamist.

Eriti koormavateks mõjutusvahenditeks on lõpuks poliitilised väljapressimised, mis kuuluvad pluralistliku riigi patoloogiasse. Neid käsitletakse allpool (Zippelius 1975:131).

Kus iganes levib institutsionaliseeritud riigivõim, seal järgnevad talle varjuna huviosaliste ühingud ja nende mõjutused. Samal määral kui riigivõimu volitused lähevad üle supranatsionaalsetele organisatsioonidele, panevad huviosaliste ühingud end seal samamoodi maksma nagu siseriikideski (Beyme 1969:157f).

IV. POLIITILISE VÕIMU LAGUNEMINE?

Pärast seda kokkuvõtet tekib küsimus, kas pole pluralistlik riik lagunemas üksikute võimude sasipuntraks.

1. Riigivõimu õigusliku ühtsuse edasi-kestmine

Riigivõimu õigusliku ühtsuse lagunemisest ei saa jutugi olla. Ainult õiguslikust aspektist lähtudes on riigivõim üksikute õiguste süsteemiks formeerunud võim (Zippelius 1975:59–61). Selleks et muuta sotsiaalsete ja poliitiliste jõudude püüdlused õigustegelikkuseks, on vaja seadust, määrust või mõnd muud õigusakti, milles vaetaks läbi kõi-

ge erinevamad huvid ja mõjud. Just nii realiseeruvad seadusandlikes organeis konkureerivad majanduslikud, maailmavaatelised ja konfessionaalsed jõud seaduseks. Kompetentsi piiritlemine on sotsiaalsete huvide konfliktide õigusliku lahendamise instrumendiks. Moodsas riigis on need kompetentsid homogeenses ja hierarhilises süsteemis. Lühidalt, poliitiliste ja ühiskondlike jõudude vaieldamatu paljusus näitab oma õiguslikku efektiivsust avalik-õiguslike võimkondade homogeenses korraldatuses.

Seetõttu, et õiguskord määrab pädevused ja konfliktide lahendamise menetlused, saavutatakse ka sotsioloogiliselt teatav funktsionaalne integratsioon. Õiguskord on üheks ühiskonnas olemasolevate huvide ja mõjude spetsiifilisi kanaliseerimise ja koordineerimise skeemiks. Kui need huvid ja mõjud tahavad õiguslikult mõjuda, peavad nad tegutsema õiguslike volituste piires. Selliselt loovad nad siis õiguslike käitumisnormide struktuuri, millest kinnipidamise tagab ülemvõimu organiseeritud tegutsemine. Niikaua kui sotsiaalsed jõud ei suuda kehtivat õigus- ja põhiseaduslikku korda revolutsiooniliselt purustada, võivad nad loota end maksma panna õiguskorra skeemi raames ja ei tohiks ka moodsa riigiaparaadi üleorganiseerituse puhul faktiliselt hoiduda riikliku õiguse täitmisest. Õigus mõjub ka vee teises suhtes — aja kulgedes — stabiliseeriva tegurina ja nimelt seetõttu, et (õigusloomeprotsessi põhjalikkuse ja «ratsionaalsuse» pärast) alati on midagi vahelduvate huvi- ja arvamuskonstellatsioonide taga. See takistab suvalistel meeleoludel ja hetkenarrustel saamast õiguslikult kohustuslikeks käitumiseeskirjadeks.

2. Riigi reaalse korrafunktsiooni piiramine

Pluralistlikus, «avatud», end mitte identifitseerivas riigis ei toimu riiklikult juhitud sotsiaalsete jõudude konsolideerumine enam ühiskondlikus sfääris: sotsiaalsed jõud,

kelle mõjud osutuvad poliitilises protsessis efektiivseks, ei ole enam konsolideerunud eesõigustatud homogeenseks võimustruktuuriks; ettekujutused, mis sellesse protsessi kaasa tuuakse, ei sugene juba varem kujundatud poliitilisest koondkontseptsioonist — pluralistlikus riigis on valitsemine ja seadusandlus igal üksikul juhul pidev kompromisside väljakauplemine vastakate jõudude ja vaadete vahel.

Niisiis ei sõltu pluralistliku süsteemi elu- ja tegutsemisvõimekus mitte viimases järjekorras teguritest, mis lihtsustavad või raskendavad selliseid kompromisse: tavaliselt on kompromissi saavutada seda raskem, mida ekstreemsemad on mingis kollektiivis vastuolud huvide ja arvamuste vahel; sellepärast on sotsiaalfilosoofia ikka ja jälle nõudnud kodanike sotsiaalsete, eriti aga majanduslike suhete tasakaalustatust (Zippelius 1971:Kap.2c,3a,10,17a).

Samuti on kompromissi saavutamine seda raskem, mida väiksem on gruppide valmisolek kompromissiks, mida vähem nad on aldis vastuoluliste huvide ja arvamuste respektseerimiseks, mida vähem tolerantseid nad on ja mida tugevam on gruppide misjoneerimist. rve (Zippelius 1975:145).

Eriti kriitiliselt süüdistatakse korraldatud huvidereguleerimise süsteemi siis, kui nii üksikisikutel kui ka gruppidel kaob valmisolek pidada konfliktide lahendamisel kindni vastavas õiguskollektiivis kehtivatest mängureeglitest.

Peale selle kurnab huvide- ja arvamustevaheliste vastuolude «seedimisfunktsioon» (s.t vastuvõetava kokkuleppe leidmine) pluralistlikku süsteemi seda enam, mida ebasabiilsem on sotsiaalne (eriti majanduslik) ja maailmavaateline situatsioon; sest seda kiiremini on siis ikka ja uuesti vaja leida enamikku osalisi rahuldavaid lahendusi ettenähtamatute huvidega arvamuskonfliktidele; ja seda ebasabiilsemaks muutuvad siis ka huvi- ja arvamusringid, kes toimivad sotsiaalses süsteemis integratsiooni-teguritena.

3. Pluralistliku riigi nõrgad kohad

Pluralistlikule demokraatiale omane «võimaluste avatus» võimalikult paljudele huvidele ja arvamustele, kompromissivalmidus, kätkeb ohtu, et üksikud jõud püüavad riigi tolerantsust ära kasutades saada riiki oma võimu alla, olgu siis täielikult või teatud otsusteks.

a) Vastuvõtlikkus «võimuhaaretele». Üldiselt on otsusekindlatel, jõu kasutamiseks valmis olevatel vähemustel tunduvalt suurem võimalus läbi lüüa kui vähem distsiplineeritud, jõu kasutamiseks vähem valmis enamustel. Sobiv näide võiks olla Pariisi linnavalitsuse hõivamine radikaalide poolt 10. augustil 1792. aastal, sellele järgnev Rahvuskogu mõjutatavus, eriti aga monoliitse, jõhkra jakobiinliku vähemuse võimutsemine hiljem valitud Konvendis.

Ka ilma otsese vägivallata avaneb sihikindlatele, rangelt organiseeritud ja läbilöögivõimelistele poliitilistele vähemustele äraproovitud võimalus alustada «marssi läbi institutsioonide», saada sel teel võtmepositsioonid oma kontrolli alla ning saavutada ühiskondlikult desorganiseerivas kollektiivis juhtiv positsioon, mis ei toetu enamuse huvidele ja arvamustele. Revolutsioonilise kaadri rünne on suunatud eelkõige tähtsatele võtmepositsioonidele relvajõududes (komandopunktid valitsuse residentsis), majanduses (ametiühingute juhatused ja majandust tervikuna halvata suutvate ettevõtete töötajaskond) ja massikommuniatsiooni vahendeis (trükikojad, raadio ja televisiooni tehnilised teenistused), pikemaajaliste strateegiate puhul ka kasvatus- ja haridusasutustes. Sellele lisandub osa elanikkonna mobiliseerimine massidemonstratsioonideks, et tekitada muljet laialdasest rahvaliidumisest; seejuures tuuakse ettekäändeks demokraatlik seaduslikkus ning saadakse üle tõsiasjast, et puudub valimiste teel saadud rahva enamuse toetus.

Niisugust tegevust on proovitud riikliku murrangu situatsioonides. Kuid rakenduspunkte võib selleks pakkuda

ka just nimelt pluralistliku kogukonna tolerantsus. Kui see tegevus peaks kooskõlas olema ka pluralistliku riigi mängeglitega, on viimane selle suhtes sagehi apoliitiliselt kaitsetu.

b) Surve avaldamine. Kõrgelt organiseeritud industriaalühiskond on lisaks sellele spetsiifiliselt tundlik surveavalduste suhtes. Arvukate vastastikuste sõltuvussuhte tõttu saab tema funktsioneerimisvõimet kõige tuntavamalt kahjustada teatud võtmefaktorite häirimise või töökõlbmatuks muutmisega. Kes pluralistliku riigi tolerantsust kasutades saab need faktorid oma võimusesse, võib riigivõimu valdajaile avaldada survet.

Levinud (kuid mitte ainus) näide on sihikindel streik, mis tabab selliseid närvipunkte, mille abil suhteliselt väike grupp võib saavutada suhteliselt suure mõju. Seda kasutati näiteks aastal 1974 Suurbritannias Heath'i kabineti väljavahetamiseks. Seega ei saa streiki kasutada mitte ainult partikulaarsete jõudude šansside võrdsustamiseks, vaid («poliitilise streigina») ka üldsusele ühe vähemuse tahte pealesurumiseks. Kriitilisse punkti jõutakse siis, kui valitsusel ja parlamendil puudub tegelik võimalus otsustavalt suunata sotsiaalseid kompromisse. Sel juhul ei toimi enam huvide reguleerimise demokraatlik skeem, mille kohaselt rahva enamus ja tema poolt valitud saadikud otsustavad viimase instantsina, missugune huvide reguleerimine tundub sobivaim.

Et takistada demokraatliku protsessi halvamist üksikute sotsiaalsete jõudude poolt, peaks riiklik õigus toimekalt reguleerima nende jõudude mõjutamisvõimalusi (meie näite puhul peaks streigi legitiimne funktsioon piirduma vahendamise tasakaalustatud diskussiooni saavutamiseks osapoolte vahel) — seda ülesannet on raske täita juhul, kui võimalused surve avaldamiseks on juba tõe poolt olemas.

V. ÜHINGUTE EGOISM JA RIIGI VOORUS

1. Ülesanne huvimid õigeaegselt tasakaalustada

Viimati mainitud juhtumid välja arvatud, võiksid senised arutlused viia ettekujutuseni: poliitiline tegevus ja sellest tulenev õigus on otsekui ühe kollektiivi huvide ja jõudude summa. Tegelikult peitub huvide tasakaalustamise protsessis ka õigluse probleem: erinevad huvid peavad ühes kollektiivis mõjule pääsema õigel viisil ja parajal määral.

Nii on meie senistesse arutlustesse tunginud endast mõistetavana tunduv nõudmine, et huvide reguleerimisel peavad olema tagatud vähemalt võrdsed võimalused ja avalik kontroll. See ei tähenda mitte ainult menetluskorra seaduslikkust, vaid ka tegelikku õiglast otsustamist, eriti vastuoluliste huvide õiget kaalumist üksteise suhtes ning see-ga ka õiget hindamist. Niisiis on olemas dualism korraldava-te huvide ning nende õige korraldamise printsiibi vahel (Zippelius 1965: Kap.12c).

Ühelt poolt viib vajaduste süsteemi ja teiselt poolt nende õiglase reguleerimise ülesande vastandamine kõigepealt selleni, et organiseeritud riigivõimu tegevust tuleb funktsionaalselt eristada ühiskondlikust aktiivsusest: nimelt peab riigivõim tingimata mahutama ühiskondlikud moti-vatsioonid oma kohustuslikesse käitumisreeglitesse. Kuid seejuures sugeneb (mitte alati täidetav) kohustus saavutada õiglase tasakaalustatus huvide vahel. See postulaat on oma põhiolemuselt juba riigi ja ühiskonna klassikalise eris-tamise aluseks: vajaduste süsteemile vastandati riiki kui institutsiooni, milles olevat realiseeritavad objektiivne mõistlikkus ja õiglus, kõikide vabadus ning võrdsus (Zip-pelius 1975:139–143).

See dualism tekitab küsimuse huvide õiglase regulee-rimise mõõdupuust. See ei saa peituda hinnatavais ja kor-

raldatavais huvides endis. Huvide õige korraldamise ja kaalumise printsiipe ei saa leida ka pelgas menetluskorras ehk parlamentaarse seadusandliku protsessi reeglites, sest selline menetlus jõuab alati välja mingi otsuseni, näiteks küsimuseni, kuidas lahendada mingit kindlat huvide konflikti võimalikult õiglaselt ja milliseid huve tuleks eelistada (Zippelius 1975:23). Lõpuks jõuab huvide kaalumise etaloni otsimine välja kollektiivis valitsevate õigus- ja sotsiaaleetiliste kujutlusteni, s.t inimestevaheliste konsensuste võimalikult laia baasi leidmiseni (Zippelius 1975:145–147,148–150; Zippelius 1965:Kap.20h).

2. Õiglase tasakaalustamise ohustamine

Kogemus näitab, et huviosaliste ühingud ei lase kollektiivis leiduvaid eri huviseid mõjule pääseda proportsionaalselt (s.t vastavalt huviosaliste arvule ja nende huvitatuse astmele). Nii on näiteks põllumajanduse huvid sageli esindatud suhteliselt tugevalt, tarbijate huvid aga suhteliselt nõrga t. Miks eri huvid solidariseeruvad nii erineval tasemel ja neid surutakse läbi erinevalt angažeerituna, on organisatsioonisotsioloogia küsimus, mida siinkohal lähemalt ei käsitleta. Harv pole ka oht, et alla surutakse stabiilsete (nt rassiliste või usuliste) vähemuste huvid. Seega pääsevad huvid sageli mõjule kas ülemäära tugevalt või nõrgalt, s.t mitte sel määral, mis oleks vastavuses nende huvide tegeliku tugevuse ja jaotatusega kollektiivis.

Neid vastamatusi ei saa vältida juba seetõttu, et huvide tasakaalustamine toimub õiguslikult korraldatud meetodil, nt parlamentaarselt. Puhtfunktsionaalne intergratsioon (mis seisneb selles, et sotsiaalsed jõud saavutavad õiguslikult siduvaid regulatsioone riigiorganite ja nende võimkondade vahendusel, vt ülal IV ptk) ei välista riisikot, et need, kes on paremini organiseerunud ja aktiivsemad, kel on tugevaimad küünarnukid või parimad «sidemed»,

suruvad oma erihuvide õiguslike kompetentside vahendusel läbi teiste arvel.

Suured ühingud ja nende bürokraatiaaparaadid ei tee end tähtsaks mitte ainult avalike sotsiaal- ja majanduspoliitiliste või sotsiaaleetiliste instantsidena, vaid üritavad end ka neile bimatule kaalukusega maksma panna. Partikulaarsete gruppide erihuve ja sotsiaaleetilisi ning poliitilisi vaateid ei raksete jultunult üldsuse huvide ja arusaa-madena. Tihti haaratakse partikulaarsete gruppide püüdluste tagajärjel seadusandlik initsiatiiv ning paljud riiklikud seadused on oma sisult ühekülgssed gruppide põhimäärused (Huber 1971:381). Nii tehakse liiga neile, kelle huvide ja arvamused ei ole üldse, on halvemini organiseeritud ega leia avalikus elus energilist esindatust.

Ühe rahva eri huvide tegelikust seisust võib saada vale pildi ka seetõttu, et grupid ei pane end maksma avalikus võitluses ja avaliku arvamuse poolt kontrollituna, vaid teevad seda sageli varjatult, nii et olemasolevad opositsioonilised jõud ei astu neile õigel ajal vastu. Nii saab grupp, kes sel moel on leidnud üles mõne ministri kõrva, saavutada suuremat mõjuvõimu, kui see oleks vastavalt tegelikule jõudude vahekorrale.

Võimsad ühingubürokraatiad võtavad oma juhtimise ja korraldamise alla laialdased sotsiaalsed huvialad, heites opositsioonilised huvide armutult kõrvale. Mõnes mõttes ongi vaja järjest suuremaid ühingubürokraatiad, s.t asjatundlikke, juriidilisi küsimusi ja poliitilise protsessi praktikast hästi tundvate konsultantide staape, et suuta majanduslike ja sotsiaalsete suhete üha komplitseeritumaks muutuvast struktuuris huve asjalikult ja mõjuvalt läbi suruda. Selline ühinguaparaadi sekkumine võib viia isegi huvide läbisurumise teatava kultiveerimiseni ning selleni, et ollakse vahendajad esindatud huviosaliste ekstreemsete tiibade vahel. Teises mõttes saab ühinguoligarhia anda enda poolt esindatavatele huvidele väga omavolilise ja teatud asjaoludel ka radikaalse interpretatsiooni. Eelkõige

aga tavatseb ühinguoligarhia oma huve läbi suruda hoolimatusega võõraste huvide suhtes. Loewenstein on teinud väga kibeda järelduse: «Tegelikud poliitilised otsused, millest sõltub masside heaolu ja eksistents, tehakse kõikvõimsate huvigruppide poolt. Poliitika ise toimub tühjas ruumis, seda harrastavad parteiklikid, professionaalid ja ühinguhuvide ametnikest esindajad.» (Vt «Archiv des öffentlichen Rechts», 77. köide, lk 431.)

Manipuleeritavat huvide moonutamist tugevdab tihti ka heterogeenseid huve esindavate ühingute kokkumäng, kes osutavad üksteisele abi põhimõttel *manus lavat manus* (käsi peseb kätt).

Nii varjub demokraatia järgnevas dilemmas. Ühelt poolt vajab moodne massidemokraatia rahva hulgas olemasolevate huvide ja arvamuste kristalliseerumispunkte. Kui rahva hääl ei taha olla häältepaabel, kus helisid on võimatu eristada, on vaja selget artikulatsiooni. Jõugruppide pluralism täidab ka jõudude tasakaalu tähtsat funktsiooni. Kuid pahupooleks on see, et rahva erinevate huvide ja arvamuste organiseerumisega kaasneb otsekohe moonutatud pilt neist huvidest ja lisaks ebavõrdsed võimalused huvide läbisurumiseks, sest üksikud grupid suudavad saavutada mõju, mille proportsioonid ei vasta nende tegelikule osale olemasolevate huvide ja arvamuste hulgas.

3. A b i n õ u d

Seega tekib raske ülesanne leida vahendeid selliste ebaadekvaatsete mõjutuste vastu.

a) Avaliku kontrolli laiendamine ühiskondlikele jõududele endile. Ebamugav tõsiasi, et mõne huviosalise võim ei kujune avalikkuse silma all, vaid väljaspool õigusriiklikku ja demokraatlikku kontrollisüsteemi, sobib paradoksaalsesse pilti, mida ikka ja jälle pakuvad riigid: ühelt poolt hõlmab kontrollisüsteem poliitiliselt tähtsusetuid riigielu de-

taile, teisalt aga ei puuduta samasugune kontroll küllaldaselt tähtsaid võimuprotsesse.

Täielikult saab seda lahkeli kõrvaldada ainult sellega, et vastavalt sotsioloogiliste jõugruppide ja võimustruktuuride progresseeruvale muutumisele kohandatakse pidevalt ka konstitutsioonilist õigust. Nii kujuneb nõue kaasa-ta poliitilises protsessis osalevad ühingud ja asutused õiguslikult reguleeritud ja demokraatlikult ning õigusriiklikult kontrollitud institutsioonide struktuuri.

Selle postulaadiga oli vastavuses näiteks Saksamaa Liitvabariigis olulisteks võimufaktoriteks kujunenud parteide ülendamine riigiõiguslikeks institutsioonideks ja nende allutamine parteide seadusega õiguslikule reguleerimisele ning kontrollile. Huviosaliste gruppide funktsioneerimine ja tegevus tuleb õiguslikult korraldada teisel viisil. Alged selleks on juba olemas: näiteks erinevate gruppide esindajatest tasakaalus⁴atul moodustatud konsultatiivkogud, millel on kindel nõuandev funktsioon riigiorganite juures. Tähtsate ühiskondlike gruppide ja institutsioonide esindajatest võib moodustada ka põhiseaduslikke organeid («majandus- ja sotsiaalnõukogude» mudeli kohta vt ülal III ptk)

Edaspidi peab riik valvama, et sotsiaalsete jõudude funktsioneerimine oleks juba riigiõiguslikele institutsioonidele eelnevalt küllaldaselt läbinähtav ja avalikule kontrollile kättesaadav ning et hoitaks ära võimu kontsentreerumise oht. Sel viisil peavad maksimaalselt püsima jääma võimalused tasakaalustatud huvide realiseerimiseks ja sotsiaalsete jõudude vastastikuseks tasakaaluks.

Et ühes riikkonnas toimivad ühiskondlikud jõud oleksid transparentsed, on väga vajalik suurte ühingute programmide, tegevusalade, liikmete arvu, organisatsiooni ja mõjutamismeetodite avalikustatus; kõik see peaks olema määratletud üldise ühinguteseadusega.

Lisanduvad veel hajutamisesülesanded. Näiteks kartelli-seadusandlus, mis takistab majandusliku võimu koandu-

mist (Zippelius 1975:166–168) ja pressi- ning ringhäälin-guseadused, mis astuvad vastu arvamust kujundavate jõu-dude liigsele kontsentratsioonile (Zippelius 1975:155–159).

Kui tahetakse takistada ühiskondliku võimu liigset koondumist ja sellest tingitud häireid õiglasel huvide ta-sakaalustamises, siis tuleb üleüldiselt tõkestada igasugust võimukontsentratsiooni ja hoolitseda tasakaalustatud või-mujaotuse eest. Selle riigiteooria postulaadi jaoks (Zippe-lius 1971:Kap. 2c,3a,10b,17a) ei ole siiani leitud täiesti ra-huldavat lahendust: radikaalne hüvedekommunismi mudel jätab unarusse loomuliku vajaduse nimetada midagi enda omaks, eriti vajaduse mingi isikliku «jahimaa» järele; ka peab järjekindel kommunism asendama kunstlike vahen-ditega tugeva loomupärase edustiimuli omaenese töö vilja-de nautimise näol. Kui jäädakse eraomanduse juurde, pa-kub traditsiooniline maksuseadusandlus mõningaid, ehk küll ebatäiuslikke varalisi reguleerimisvahendeid tulu-, vara- ja pärandimaksudena. Edaspidi saab töövõtjate suu-rem osalemine produktiivses kapitalis (investeeritavate palkade näol) olla rahvatulu hajutamise teenistuses ja enam-vähem edukalt astuda vastu varade kontsentreeru-misele.

Vaevalt on võimalik täielikult järgida ka ühingu- ja muude institutsioonide õigusriikliku ja demokraatliku kontrolli postulaati: osalt sotsioloogiliste grupeeringute lii-kuvuse tõttu, osalt ka muudel põhjustel (näide kirikute kohta).

b) Kontroll riigiorganite mõjutamise üle. Vähemalt nen-des punktides, kus huviosaliste mõjud tabavad riiklikku reguleerimissüsteemi, tuleb kontroll välja arendada (Zip-pelius 1975:34–36,142–143). Parlamendile tervikuna, va-litsusele ja eelkõige kutselistest ametnikest koosnevale bü-rokraatialle sugeneb kohustus olla õiglane tasakaalustav faktor (vt ülal I ptk). Nad peavad huviosaliste nõudeid täit-ma ainult sellisel moel, et *iustitia distributiva* ei kannat-saks. Ka seal, kus huviosalised ise on esindatud mingis rii-

giorganis, nt parlamendis, täidavad «vahekohtunike» funktsiooni *in concreto* otseselt mitte huvitatud liikmed. Ka see on jäänus riigi ja ühiskondlike jõudude duaalsusest. — Neid postulaate saab aga vaid piiratud ulatuses muuta reegliteks ja institutsioonideks:

Seaduslik ja täidesaatev võim peaksid ette võtma ek-sisteerivate huvide ja seisukohtade võimalikult ulatusliku läbisõelumise, ära kuulama ka vastandlike huvide esinda-jad ega piirduma ainult käbedamate gruppide ühekülgse informatsiooniga. Just sellest aspektist lähtudes on vaja-lik parlamendisaadikute asjatundlikkus, et nad suudaksid luua endale iseseisvalt pildi igakordsest huvide seisust.

Kus see tehniliselt on võimalik, näiteks seaduste aru-teludel parlamendikomisjonides, peaksid huviosalised oma seisukohad tooma avalikkuse ette ja seega olema samuti üldsuse kontrolli all. Ka muidu, nt seaduste põhjendami-sel, tuleks võimalikult palju avalikustada, missuguseid sei-sukohti ja huviseid on mingi riigiorgan arvestanud ja mil-listel põhjustel on jõutud just sellise lahenduseni. Endast-mõistetavalt on need ainult kargud. Nagu näitavad koge-mused, ei takista huviosaliste soovide pelk ärakuulamine ja nende arutamine väljapressimisi ja kokkuleppeid sule-tud uste taga, mis võib põhjustada üksikute huvide ühe-külgset eelistamist. Alati jääb ka vaid ettekäändeks too-dud põhjendustele avar mänguruum.

Tõsiseks puudujäägiks on varjatud mõjutuste paljasta-mine ja huviosaliste gruppide just nende mõjutamiste ava-likkuse kriitika ja kontrolli alla toomise protsess. Nende sellesuunalistest püüdlustest on USA «Regulation of Lob-bying Act» aastast 1946. Seal on määratud, et igaüks, kes raha eest sooritab mingi teo, mis on suunatud seaduse kin-nitamisele või kinnitamata jätmisele, peab end laskma re-gistreerida Esindajatekojas ja Senatis lobistina. Lisaks peab ta tegema teatavaks ka palkaja, tegevuse kestuse, tasu, kulude liigid ja suuruse ning rahaandjad. Samuti peab ta esitama kord kvartalis andmed tähtsamate sisse-

tulekute ja väljaminekute, väljaminekute otstarbe ja rahasaajate kohta, peale selle teatama, milliseid esitatud seadustest ta oli palgatud kaitsma ja milliste vastu võitlema. Kõiki neid seletusi tuleb vandega kinnitada. Neid võidakse tutvustada avalikkusele ja Kongressi aruandeis avaldatakse need kord kvartalis. — Seda järgib praegu põhiliselt Saksa Liidupäeva kodukord.

Kui tahetakse parteid vabastada eraviisiliste huviosaliste või ka välisvõimude majanduslikust sõltuvusest, kui tahetakse seda pahet juurtega välja kiskuda, siis ei tohi lubada, et parteisid finantseeritakse huviosaliste annetuste kaudu. See, kes sallib altkäemaksu avalike asutuste eksistentsi alusena, on poliitilisse süsteemi sisse planeerinud korrupsiooni.

Muidugi ei ole kerge täita annetuste ärajäämisel tekkivat tühikut: liikmemaksudest ei piisa, nagu näitavad kogemused. Vastuväiteid saab esitada ka täiendava riikliku finantseerimise vastu: parteid muutuksid riigiorganite (eelkõige parlamendi) ülalpeetavaks; riigiorganeid peaks aga sel juhul moodustatama parteide osavõtul rahva tahte vaba ja avaliku kujunemise käigus, seega protsessi käigus, mis jälle ise ei tohiks olla riigiorganeist mõjustatud (*Amtliche...* 20:56ff). Ometi leidub ka riikliku soodustamise mudeleid, mis aitavad seda viga vältida: nii saab näiteks jagada riiklikke ressursse eri parteidele vastavalt eelmistel valimistel saavutatud valijate toetusele; selline valimisjagaja aitaks aga kaasa kord juba tekkinud enamuse stabiliseerumisele. Et seda ära hoida, tuleks kaaluda kaheparteisüsteemi, jagades valitsus- ja opositsiooniparteile skemaatiliselt ühesuursi summasid — tee, mida loomulikult ei saa kasutada väga erinevate suurte parteidega mitmeparteisüsteemides. Lõpuks jääb ka veel see kahtlus, et parteid määravad endale oma saadikute kaudu suurejooneliselt avalikke ressursse ning saavad riiklikule finantseerimisele rajada laiaulatuslikke parteibürokraatiaid.

Seni kui parteide finantseerimine toetuste kaudu on lu-

batud, peab see vähemalt olema avalik ja seega avalikkuse kontrolli all. Loomulikult kaldutakse ühingute finants-toetustest ja «abist» parteidele valimisnimekirjade ülesseadmisel vaikima (Schmölders 1965:155f). Siin peavad selgust tooma avalikustamiskohustused: millised grupid ja millised parteid on armuvahekorras, milliste huviosaliste soovetuleb millistest parteiseisukohtadest otsida deviisi järgi «cherchez le mécène».

Ja mitte viimases järjekorras ei korrigeeri demokraatlik protsess valitsevate õiguseetiliste ja poliitiliste ettekujutustega vastuolus olevaid huviosaliste kohatuid mõjutusi: teatud huvide sobimatut arvestamist või arvestamata jätmist saab üldsuse teadvusse viia eelkõige massiteabevahendite kaudu (Zippelius 1975:150–159). Kui seda tehakse nii tungivalt, et see võib mõjutada valijate otsust, siis on põhjust taotleda sobivat huvide tasakaalustamist peale valimisprogrammide ka parlamendi ja valitsuse jooksvates otsustes (Zippelius 1975:89–91,221–223).

c) Ametnike sõltumatus. Millisel määral täidavad riigorganid oma ülesannet olla vahendajaks huvide vahel õiglase tasakaalu saavutamisel, sõltub väljaspool seda tagasihoidlikku valdkonda asuvatest faktoritest, mida seadus on suutnud oma kontrolli alla võtta. Ka pluralistliku riigi jaoks pole olemas retsepti, mis muudaks «valitsejate vooruse» üleliigseks. Ikka tuleb kasutusele võtta mõni ettevaatusabinõu, et bürokraatia üle pääseksid domineerima sellised elukutselise ametnikkonna saavut sed nagu sõltumatus, äraostmatus ja asjatundlikkus, ja et tagada neile abinõudele bürokraatias endis kindel koht (Zippelius 1975:272–275).

Ainult parandamatud optimistid nõuavad poliitikult ennastohverdavat otsust vabastada end ahvatlusest olla populaarne mõjukate gruppide hulgas. Inimloomusele on omasemad ja seega ka mõjuvamad sellised tehnoloogiad, nagu on välja arendanud USA Kongress, hoidmaks üksi-

kuid saadikuid eemal mõjukate gruppide laskeulatusest (Griffith 1954:68).

Ka parlamendiliikmete puhul saab rakendada vähemalt mõningaid neist printsiipidest, mis ametialase asjalikkuse poolest kuuluvad elukutselise bürokraatia endastmõistetavuste hulka, eelkõige keeld ametitegevuse eest soodustusi saada (pistis 'k' ld). Võimaluse korral tuleks keelata ka ametialast tegevust mõjutada võivad huvigruppidega seotud kõrvaltegevused (nt «nõuandelepingud»). Kahtlemata ei ole võimalik lahutada parlamendiliikme rolli huvidega seotud rollidest (nt ametiühingus, kirikus jne) samal määral nagu näiteks ametniku rolli; niivõrd kui see iganes võimalik on, peaksid olemasolevad huvisuhted olema vähemalt avalikustatud. Üks samm niisuguse avalikustamise poole on «Saksa Liidupäeva liikmete käitumisreeglid».

Millisel määral ametnikkond lõpuks täidab oma funktsiooni *pouvoir neutre*'ina, pole mitte viimases järjekorras sissekoolitatud õiglustunde ja asjatundlikkuse küsimus, mis näeb tihti läbi varjatult ette kantud huviosaliste soovide tähenduse. Meie aja teeneteriigis (Eschenburg 1955), kus õitseb ametipatronaaž (vt ülal III ptk), on küsimus pigem kodanikujulguses ja teatud hulgas sisemises sõltumatuses edutamisoportunismi suhtes.

Ikkagi on võimalik bürokraatia funktsiooni kultiveerida kui asjatundlikku ja parteitut huvide tasakaalustamise instantsi (Zippelius 1975:272, 273–275). Siin on vaja võimalikult rangelt lahutada see roll huvide ja arvamustega seotud rollidest. Iseäranis ei tohi seda rolli, mida bürokraatias etendatakse, ühendada rollidega poliitilises parteis, huviosaliste ühingus, kirikus või mõnes muus grupeeringus, mida kohustavad spetsiifilised huvid või arvamused. Saksamaa Liitvabariigi situatsiooniga kohandades tähendaks see praktikas täpset tagasipöördumist Põhiseaduse artikli 33 lõigu 2 põhialuste juurde, seega tagasipöördumist bürokraatliku eliidi loomise juurde objektiivsete, eri-

alaste saavutuste kontrollitavate kriteeriumide alusel. Valiku skematiseerimine töövõime objektiivsete kriteeriumide alusel, eriti tipp-positatsioonide tarvis, võib erandjuhtudel küll viia koha täitmiseni vale isikuga. Üldjuhul toob aga valik — kui eksamisüsteemi aluseks on õiged kriteeriumid — juhtivatele positsioonidele kõige sobivamad funktsionäärid. Need kriteeriumid peavad olema ka karjääri aluseks. Ainult siis kaob bürokraatia liikmete jaoks kiusatus isiklike šansside parandamise eesmärgil sõlmida pakte mõjukate gruppidega. Eluaegsuse printsiip üksi ei aita kindlustada erapooletust ja mitteparteilisust (Zippelius 1975:273–275).

Kirjandus

A m t l i c h e Sammlung der Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts

Ar row, Kenneth J. 1951. *Social Choice and Individual Values*

Be y m e, Klaus von 1969. *Interessengruppen in der Demokratie*. München: Piper

Es chen bur g, Theodor 1955. *Herrschaft der Verbände?*

Es chen bur g, Theodor 1956. *Staat und Gesellschaft in Deutschland*

Gr iff ith, Ernest S. 1954. *American System of Government*

Ho bb es, Thomas 1642. *De cive* (Elementa philosophiae III)

Ho bb es, Thomas 1651. *Leviathan*

Hu ber, Hans 1971. *Rechtstheorie, Verfassungsrecht, Völkerrecht.— Ausgewählte Aufsätze*

Ka a c k, Heino 1971. *Geschichte und Struktur des deutschen Parteiensystems*

Ka i s e r, J. H. 1956. *Die Repräsentation organisierter Interessen*

Kr ü g e r, H. 1964. *Allgemeine Staatslehre*

Li nd bl om, Charles Edward 1965. *The Intelligence of Democracy*. New York: Free Press

Lo ew en ste in, K. 1959. *Verfassungslehre*

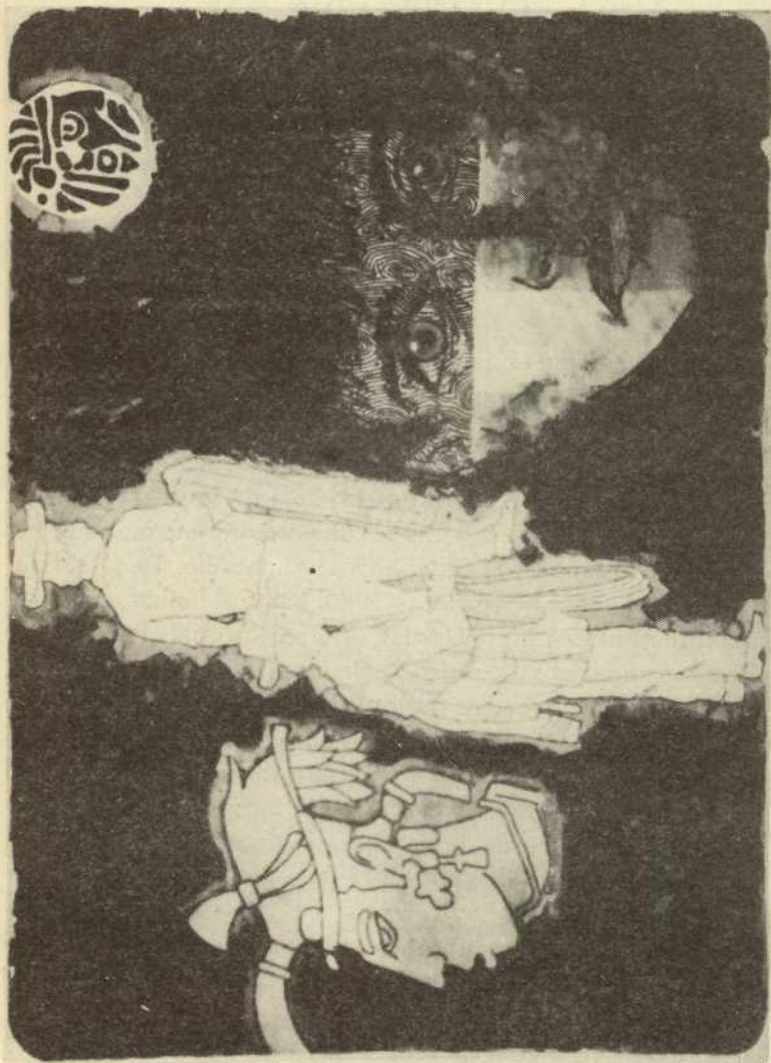
Sch m ö l d e r s, Günter 1965. *Das Selbstbild der Verbände*

Sch u m p e t e r, Joseph Alois 1972. *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie*. München: Francke

Zi pp e l i u s, Reinhold 1965. *Das Wesen des Rechts*

Zi pp e l i u s, Reinhold 1971. *Geschichte der Staatsideen*

Zi pp e l i u s, Reinhold 1975. *Allgemeine Staatslehre*. München: C. H. Beck

Endel Kõks. MEHHIK. (Ofort-lito) 1972

EESTI 20. SAJANDI 19. SAJANDI KIRJANDUSEST

Tiit Hennoste

Legend. «Noor-Eesti» viis eesti kirjanduse Euroopasse. Sellest ajast peale areneb meie kirjandus paralleelselt Euroopa omaga. Meid aga ei taheta tunda, sest oleme väikesed, sest meie keel on tundmatu ja nii edasi ja nii edasi.

Probleem. Eesti kirjanduses pole olnud korralikku avangardismi, modernismi, või ükskõik kuidas me seda 20. sajandi Euroopa kirjandusnähtust nimetame. Ta on tõsisemalt läbi löönud alles alates 1960. aastate lõpust või 1970. aastatest, alates Mati Undist, Andres Ehinist, Paul-Eerik Rummo «Saatja aadressist», eriti aga 1980. aastate lõpust, Hasso Krulli, Sven Kivisildniku, Karl-Martin Sinijärve kaudu. Enne seda olid üksikud võtted, pealispinna kraapimine, killukesed. Olid ka mõned kirjanikud, kes sooritasid suuri hüppeid avangardi suunas. Nii tegid noor Hiir ja noor Kivikas, nii Barbarus 1920. aastatel, Laaban 1940. aastail, nii ka Artur Alliksaar ja Raul Meel. Aga eesti kirjandus sülitas nende tehtu välja. Vähemalt sel ajal, kui nad kirjutasid ja avaldasid. Nende hüpetest ei saanud suurt teed eesti kirjanduses, ei saanud omaette järjekindlat rida. Nad jäid perifeerseks killuks omas ajas.

Loo aluseks on konverentsil «Rahvuslik kosmopolitism» 30. X 1990. a Tallinnas peetud ettekanne.

Küsimused. Võib küsida mitut asja. Miks tuli ikka ja jälle proovijaid? Olid need katsed provokatsioon? Rahvuslik kosmopolitism? Alaväärsuskompleksi realiseerimine? Ja miks eesti kirjandus oma avangardi enne seitsmekümnendaid ikka ja jälle välja sülitas? Poliitika pärast? Võõra veregrupi tõttu?

Vastused. Ma pakun vastuseks midagi muud. «Noor-Eesti» viis tõepoolest eesti kirjanduse Euroopasse. Aga see oli 19. sajandi Euroopa kirjandus, mida siin Eestis tegema hakati ja tehti kuni 1970. aastateni. Muidugi üksikute modernismist laenatud võtetega.

Miks ma seda arvan? Eesti 20. sajandi kirjandus on eesmärkidelt, funktsioonidelt, keskendatuselt kirjandussituatsiooni külgedele olnud analoogiline Euroopa 19. sajandi kirjandusega. Ta on ajanud Euroopa 19. sajandi kirjanduse asja. Ja alles 1970. aastateks jõuti sellega ühele poole ning võis alata uus sajand.

Seletus. Kirjandus on minu jaoks üks kultuurisituatsiooni tüüp. Temas nagu teisteski kultuurisituatsioonides on kindlad komponendid: osalised, olukord, valdkond, keel ja tekst, kanal ja meedium, tegevus ja eesmärgid. Konkreetselt kirjanduses on *osalisteks* autor, vahendajad (interpret, tsensor, toimetaja) ja publik (kuulaja või lugeja, kriitik, ajaloolane). *Olukord* on see aeg ja ruum, need füüsilised ja sotsiaalsed tingimused, milles kirjandus funktsioneerib. Nii hoiab suulises kirjanduses just aeg ja ruum situatsiooni komponente koos. Kirja, eriti aga trükikunsti tulekuga saab võimalikuks komponentide eksisteerimine ajas ja ruumis üksteisest sõltumata. *Valdkond* on see maailm, mille kirjanik endale kõneldavaks valib, olgu armastus, nooruki küpsemine või vana puu õueväravas. Avaramalt lähenedes võib valdkonnaks olla ka nt tekst, keel või mõni muu kirjandussituatsiooni külg. Siin pean aga silmas valdkonda kitsamalt. See on kirjandusväline maailm, reaalsus kirjanduse ümber. *Tekst* ja *keel* peaksid olema iseenesest selged. *Kanal* on teksti levimise tee (kuuldeline

või loetav), *meedium* aga teksti fikseerimise viis (mälus või paberil). *Tegevused* on teksti loomine ja vahendamine, vastuvõtmine ja interpreteerimine. Kõik eelnevad komponendid seob tervikuks *eesmärkide* komplekt. See on mitmekihiline komponent. Praegu on tähtis just eesmärk kui keskendus kultuurisituatsiooni mingile küljele. See tähendab, et kirjanik võib teoses keskenduda mingile situatsiooni küljele (nt olukorrale või keelele) ning allutada teised küljed sellele äravalitule.

Kuidas käib sellisest situatiivsest kirjanduskäsitusest lähtudes kirjanduse ajalugu? Oma pealispinnal on see kirev ja segane kobrutamine, keerukas segu voole, stiile, suundi, kirjutamis- ja mõtlemisviise oma printsiipide ja eelistustega. Aga sügaval all on mõned lihtsad liikumised. Üks neist on autorite eesmärkide vaheldumine kindlas järjekorras. See tähendab esiteks, et mingil ajal keskendub üks kirjandus, selle kirjanduse tuum, ühele või paarile komponendile kirjandussituatsioonis. Nende komponentidega tegelemine saab kirjanduse keskseks eesmärgiks. Ja neist komponentidest lähtuvad kirjanikud tunnistab kultuur autoriteks selles kirjanduses. Teiseks tähendab see, et kirjanduse muutumine toimub keske komponendi vaheldumise teel. Ja see vaheldumine toimub kindlas järjekorras. Milline on olnud sellest kontseptsioonist lähtudes Euroopa kirjanduse tee, mille eesti kirjandus on endale malliks seadnud ja mida järginud?

Alul olid situatsiooni komponendid võrdtähtsad. See on varane rahvaluule aeg. Siis tõusid esiplaanile olukord ja publik. See on antiik ja keskaeg, suulise ja poolkirjaliku kirjanduse ajajärk. Viimane aeg on see, kus meediumiks on juba paber (või mingi muu asi, millele kirjutatakse), kuid tekstid levivad veel kuuldeliselt. Trükikunsti tuleku järel kadus olukorra diktaat ja primaat. Keskseks jäi publik, keda kirjandus juhatas ja õpetas. See on renessanss, klassitsism, valgustus, barokk. Kokku: see on retooriline ajastu Euroopa kirjanduses.

Retooriline ajajärk lõpeb 18. sajandi keskel. Sealtpäele algab romantiline ajastu. Selle esimene etapp keskendus autorile ja valdkonnale, maailmale autori ümber. Need on romantism, realism, naturalism, impressionism. Alul enam autorikeskne, edasi enam maailmakeskne, autori ja maailma probleeme lahkav kirjandus.

Neile järgnes keskendumine tekstile ja keelele, modernism ja/ehk avangardism. Modernismi puhul on palju kõneldud märgi eraldamisest maailmast, kuid mõeldud on enamasti teksti eraldamist, teksti iseseisvust. Siingi oli kaks suurt perioodi. Alul oli keskne tekst kui omaenese seaduste järgi elav tervik, kunst kunsti pärast. Siis hakkas tekst lagunema. Keskseks sai keel ja tekst muutus erinevate häälte, keelte, kõnelemisviiside polüloogiks. Tekstist sai fragmentide kogu, metakeelest aga tavaline keel.

Kusagil seal on Euroopa praegu. Vist.

Kuhu võib minna edasi? Saab keskenduda meediumile ja kanalile ning tegevusele. Kanali- ja meediumikesksus tähendab, et olulisim on osutada, et kanal ja meedium on olemas. Nt teksti ei pea üldse eksisteerima, piisab lihtsalt mingist häälest, mürast kanalis, mis ütleb, millal kontakt algab, kestab või lõpeb. See kontakti olemasolu ei tähenda, et oleks olemas mõistmine. Tähtis on ainult kanal-lah-ti/kanal-kinni-signaal. Siit edasi võib keskenduda tegevusele, teha keskseks kirjanduse protsess ise. Tegevuse tulemus, tekst, muutub ebaoluliseks, teda ei pruugi üldse olemas olla. Siinjuures on tähtis osutada, et ma ei pea silmas suulise ja kirjaliku teksti erinevust selliselt, nagu seda sageli nähakse. Minu arvates ei ole kiri produkt ega kõne protsess. Mõlemal on olemas nii protsessi kui produkti külg; erinevus on selles, kuidas produkt on fikseeritud ja millist kanalit pidi liigub. Tähtis on siin hoopis erinevus eksplitsiitse ja implitsiitse tegevuse vahel. Esimesel on olemas produkt, teisel ei ole. Implitsiitne kirjandus on vaikus. (Oluline on see, et etapis, kus kesksed on kanal/meedium ja tegevus, saavad põhilisteks väljendusvahenditeks para- ja

kehakeel (miimika, žestid, tempo, tämber jms), verbaalne keel taandub tagaplaanile.

Kindlasti on keegi püüdnud neid viimaseid teid Euroopa kirjanduses käia. Kuid mulle tundub, et kirjanduse peajooneks nad ei saa. Kõik algab taas otsast. Keskendutakse situatsioonile tervikuna, või olukorrale ja adressaadile.

Mida sellele seletusele lisada?

Esiteks, see eesmärkide vaheldumise rida ei kehti ainult kirjanduse kohta. Sama hästi sobib ta näiteks maalikunsti jaoks.

Teiseks, ka varasem etapp jääb kirjandusse alles. Temast saab vähem autoriteetne, madalam kirjanduse kiht, rahvakirjandus, massikirjandus vms, mis võtab üle üksikvõtteid ka hetkel keskseks olevast suundumusest.

Kolmandaks, keskendumine ühele situatsiooni komponendile ei tähenda, et teised komponendid kuhugi täielikult kaoksid, et neid saaks kirjandusest kui kultuurisituatsioonist välja visata. Nad on lihtsalt vähetähtsad, on põhikomponendi esiletoomise vahenditeks ja jätkavad salaja oma mõjutustööd autori kallal. See viimane rõhutus on oluline seetõttu, et sageli on uue ajastu toojatel, suurtel uendajatel, raevukas soov täielikult eitada seda situatsiooni komponenti, mis eelnevas etapis oli põhiline. Nii romantikud adressaati, modernism maailma ja autorit, hiline avangard teksti ennast jne.

Modernismis võttis see eitus eriti võimsa kuju. Nimelt soovina kuulutada tekstivälised küljed situatsioonist olenematuks, vabastada tekst ja keel suhetest olukorra, maailma, publiku ja autoriga, kuulutada absoluutset vabadust kõigest, mida pole ise valitud.

Neljandaks, kirjanduse ajalugu on siiski liikumine vabaduse suunas. Sünkreetiline situatsioon laguneb, osad kaugenevad üksteisest ja nende mõju üksteisele väheneb järjest. Alul on kirjandus kinni oma füüsilises ja vaimses ajas. Koos trükikunstiga tuleb esimene samm vabaduse suunas. Kirjandus teeb ennast sõltumatuks füüsilisest

ajast ja ruumist enda ümber. Keskseks jääb seotus oma vaimse ajaga, ülejäänud kultuuriga kirjanduse ümber. Avangardi tulekuga proovitakse nõrgendada ka neid side-
meid, lükates kõrvale publiku, maailma, autori. Nagu nägime, võib proovida minna veel edasi, proovida vabadust tekstist, keelest, kanalist ja meediumist. Tulemuseks on vaikus. Kas vaikus on vabaduse maksimaalne määr, mis inimesele kirjanduses on antud? Ei tea, ehk saab kaotada ka sisemise tegevuse? Või on see juba surm?

Eesti näide. Oli rahvaluule, olid ärkamisaeg ja järelärkamine. Need olid olukorra- ja adressaadikesksed ajad. Seal on meie renessanss, klassitsism ja valgustus. See muidugi ei tähenda, et meil tasuks otsida oma kirjandusest neid konkreetseid voole või suundi, see on eesmärkide analoogia. Ja muidugi oli ka sellel ajastul omi suuri hüppajaid. Nii K. J. Peterson, osalt Koidula ja Kreutzwald. Nemad on ka ainsad, kes on jäänud. Ja muidugi just nende teostega, mis omal ajal väljahüppamised olid.

Huvitav muutus on toimunud nende autoritega, kes olid kinni omas ajas. Enamikust nende tekstidest on saanud vaid akadeemiline nähtus, mida vabatahtlikult loevad kirjandusloolased ja sunniviisiliselt kooliõpilased. Aga see, mis on jäänud elavaks, on seda laulusõnade kujul. Seega siis poolkirjaliku kultuuri esindajana, nagu oli ka suurem osa Euroopa retoorilist kultuuri juba algusest peale.

Nüüd edasi. Autor ja maailm said keskseks Vilde jt realistidega ning «Noor-Eestiga». Sealt algab meie realism ja romantism. Mitte uusromantism, vaid tõeline. «Noor-Eesti» ei võtnud üle tollase Euroopa avangardi. Tuglas ja Co. pöörasid küll suurt tähelepanu keelele ja stiilile, kuid see ei saanud neil keskseks. Ja ega võinud saadagi. Eesti kirjandusel on eesti kultuuris omad ülesanded täita ja ta ei saa neid täitmata jätta. Ta pidi läbi valgustama omad autorid ja oma maailma, enne kui sai keskseks seada teksti ja keele. Ja see tegevus kestiski valdavana kuni seitsmekümnendate aastateni. (Alates 1945. aastast üritas Nõukogude

Eesti keerata tagasi, taas publikukeskseks. See kestis 1950. aastate keskpaigani. Siis tuldi tagasi vanale rajale. Ja samal teel püsisid oma kuuekümnendate aastate loominguks ka kassetipoeetid ja nende kaastulijad, kes kõnele- sid ikka endast ja Eestimaast.)

Väljahüppajad proovisid meeleheitlikult minna uude etappi, välja neist eesmärkidest, mida eesti kirjandus sel hetkel pidi täitma. Ja seda ei võinud kirjandus taluda. Ta pidi need mehed välja sülitama ja tegigi seda. Veel enam. Etapp, kust väljahüppeid tehti, oli selline, kus kesksed olid autor ja maailm: see on aeg, kus kirjandus on tugevalt seotud oma vaimse ajaga, ülejäänud kultuuriga enda ümber. Ja see ülejäänud kultuur tugevdab kirjanduse hoogu. Siit on vahest ka selge, miks eesti kirjanduses said ja on jäänud klassikuks just need kirjanikud, kes on. Ja on ka selge, miks Suitsu paleuseks olid Petofi ja Leino, arbutatel Puškin ja Heine ja nii edasi. Ja on ka selge, miks väljahüppajad pidid valima ühe kolmest teest: tulla tagasi oma kirjandusse korraliku autorina, minna teise kultuuri, teise kirjandusse, või vaikida.

Kokkuvõte. Eestis on tulemas avangardi aeg. Kas olla kurb või rõõmus? Oleneb sellest, mille taustal ennast vaadata. Kui mõõta Euroopaga, siis ehk kurb, et meie 20. sajand algab siis, kui nende oma on lõpule jõudmas. Kui aga mõõta vabadusega, siis rõõmus, sest avangardism on ilmselt suurim vabadus, mis kirjandusele on antud. Ja meile jääb võimalus tõestada endale oma vabadust.

Novembris 1990

SEOTUD JA SIDUMATA KIRJANIKUD

Thomas von Vegesack

Tõlkinud Kristin Haljasorg

Väljendit «end siduma» (*to commit oneself; s'engager*) kasutati seoses kirjaniku kohustusega sekkuda poliitika-küsimustesse esimest korda 1921. aasta sügisel: väitluses, millest võttis osa palju tolle ajajärgu kirjanikke.

Vaidluse päästis valla prantsuse kirjaniku Henri Barbusse'i kõne, milles ta süüdistas oma kaasaegseid autoreid selles, et nad ei toeta sotsialismi ja sotsialistlikke organisatsioone. Rünnak oli sihitud peamiselt Romain Rolland'i pihta, kes oli püüdnud kaitsta erapooletut ning sõltumatut mõtteviisi. R. Rolland võttiski kõnealuse mõiste kasutusele. Oma ettekandes küsis ta irooniliselt, kas see, kui kunstnikud, teadlased ja teised intellektuaalid «seksid end» 1922. aastal kohustusega ühineda revolutsiooniar-meega, oleks nende jaoks sama endastmõistetav, kui oli olnud enese sidumine tagurlike jõududega 1914. aastal.

Romain Rolland'i sõnastus heidab valgust muulegi. Sõjandussõnavarast valitud väljendite abil soovis ta vihjata ühele teisele juhtumile lähiminevikust, kui kirjanikud si-

Ettekanne PEN-klubi Läänemeremaade regiooni konverentsil «Intellektuaalse vabaduse tingimused» 11.-16. juunil 1990.a Saaremaal. Pealkiri toimetuselt.

du sid end poliitikaga — nende reaktsioonile Esimese maailmasõja puhkemisele.

See oli aeg, kui üleüldine sõjahüsteeria oli jõudnud ka kunstnike ja kirjanike hulgas levida sellisel moel, mis nüüd tagasi vaadates tundub lausa uskumatu. Tasakaalukad ja otsustusvõimelised inimesed, kes tavalistes tingimustes kaalusid iga sõna kui kulda, olid korraga viidud selleni, et töid kuuldavale niisuguseid šovinistlikke ja sõjakaid avaldusi, mida keegi poleks osanud ette kujutada mujal kui kõige räigemal sõjapropagandas. Üks näide paljude hulgas on see, mis toimus Belgia luuletaja Émile Verhaereni ja ta saksa ametivenna Richard Dehmeliga. Aasta enne ilmasõja puhkemist kohtusid need kaks meest Hamburgis Prantsuse–Saksa sõprust tähistaval banketil. Seal vandusid nad igavest sõprust, k id ometi vaevalt aasta hiljem oli Verhaeren see, kes kirjeldas Saksa sõdureid kui loomi, ning Dehmel deklareeris ühes artiklis, et nüüd, kui Britannia ja Prantsusmaa on ennast ammendanud natsioonidena, on nad «äranoppimiseks küpsed» ning et Saksamaale kuulub õigus valitseda maailma.

Selle patriotismi rekordi purustasid üheksakümmend kolm intellektuaali, kes 4. novembril 1914. aastal kirjutasid alla manifestile, mis lükkas kogu süü sõja eest liitlastele ning toetas kogu südamest Saksa sõjalist juhtkonda. «Ilma Saksa militarismita oleks kogu Saksa kultuur ammu maa pealt pühitud,» kõlas manifestis. Alla kirjutasid sellised saksa kultuuri suurkujud nagu kirjanik Gerhard Hauptmann, teadlane Wilhelm Röntgen ja teatritegelane Max Reinhardt.

Samalaadseid manifeste avaldasid teistegi sõjast haaratud maade kirjanikud ja teadlased, kuid Saksa manifest oli ikkagi silmatorkavam. See oli esimene intellektuaalide ühisavaldus Saksamaal, mistõttu ta pidi selle maa kultuuriõhkkonda mõjutama veel väga kaua. Ja tulemuseks on ilmne seos 1914. aasta manifesti ning kurikuulsa soli-

daarsusdeklaratsiooni vahel, mille 1933. aastal esitas Hitlerile kaheksakümmend kaheksa saksa kirjanikku.

Need ettevõtmised sarnanevad ilmselgelt väga mitmesuguste viisidega, mil kirjanikud on end kuidagi sidunud, olgu siis tegemist otsusega, kuidas suhtuda Saksa armeesse, kommunistlikku parteisse või natsionaalsotsialismi. Kõigil niisugustel puhkudel on intellektuaalid teadlikult loobunud sõltumatusest ning allutanud end kollektiivsele ideele.

Romain Rolland'i jaoks oli selline vaimne kapitulatsioon mõeldamatu ning vastuolus tõekspidamistega loova isiku rollist elus. Nii oli Rolland 1922. aastal kommunismi ideoloogilise monopoli vastu astudes sama kindel, nagu ta oli olnud 1914. aastal sõjahüsteeriat hukka mõistes. Romain Rolland'i meelest on iga kirjaniku kohus seista otustavalt täieliku sõltumatuse kaitsel.

Romain Rolland näib siinjuures esindavat teist, peamiselt prantsuse traditsiooni. Selle juured ulatavad ajaloo ühte enim tuntud õigusalasesse skandaali, nimelt Dreyfusi afääri.

Niipeet vahistati 15. oktoobril 1894. aastal kapten Alfred Dreyfus kahtlustatuna, nagu oleks ta kirjutanud märgu kirja, kus avaldas ka riigikaitse saladusi, ning selle Saksa saatkonnale üle andnud. Dreyfus mõisteti eluks ajaks vangi, kuid peagi selgus, et ta poleks kuidagi saanud seda kuritegu toime panna. Ometi keeldus sõjakohus uusi juhtumi kohta ilmsiks tulnud fakte arvesse võtmast ning kohtuotsus kinnitati. Nüüd aga ärkasid prantsuse kirjanikud unest. 13. jaanuaril 1898. aastal avaldas Émile Zola oma kuulsa kirja vabariigi presidendile («J'Accuse»), kus ta süüdistas Prantsuse armeed justitsmõrvas. Mis pärast seda juhtus, on kõigile hästi teada: Zola anti kohtu alla ning ta oli sunnitud maalt lahkuma.

Vähem on kuulnud sellest, et päev pärast Emile Zola kirja ilmumist avaldasid kultuuritegelased petitsiooni, millele kogunes üle tuhande allkirja. Vastaspool andis al-

lakirjutanuile pilkenime «intellektuaalid». Mõiste «intellektuaal» määratles üks prantsuse peamisi tagurlikke kirjanikke Maurice Barrès kui «isiku, kes on veendunud, et ühiskond püsib loogikal, ning pole kuulnudki sellest, et tegelikult püsib ühiskond premissidel, mis on vanemad kui inimmõtlemine ning sellele ehk loomult võõradki». Kuid esialgu sõimunimena mõeldud sõna hakkas Prantsusmaal peagi omandama positiivset varjundit. Dreyfusi afäärist sai inimliku mõtlemise suur võit ning paljude aastate vältel oli just see näiteks, kuidas kultuuriinimesed peaksid kriisiaegadel käituma.

Saksa kirjanikud toimisid Esimese maailmasõja puhkemisel teisiti kui prantsuse kirjanikud, kelle suhtumine väljendus v a s t u seisus, mitte solidaarsuse deklareerimises millegi p o o l t . Nad protestisid surve vastu ning nõudsid üksikisiku õiguste tõstmist kõrgemale kollektiivsetest huvidest. Sakslastest allakirjutanud olid 1914. aastal nõudnud vastupidist. Nad olid valmis ohverdama natsionalismi altarile kogu oma sõltumatuse. Mõlemad traditsioonid, nii intellektuaalide kui end sidu ud kirjanike oma, läbivad kokkukeerdunud niitidena kogu kaasaegset kirjanduslugu.

Seni olen maininud vaid prantsuse ja saksa traditsiooni, ent on veel kolmaski. See seisab teistest pisut eraldi, kuid on käesoleva sajandi jooksul hakanud neid mõlemaid mõjutama. Loomulikult pean silmas venelikku suhtumist kirjanikurolli — rolli, mille võtab kokku sõna *intelligentsija*. See mõiste on õigupoolest vanem kui ta prantsuse vaste *intellectuel*. Sõna võeti üle Poolast, kus teda kasutati ühiskonna kõrgkihi kohta, kes 19. sajandil tõusis mitu korda üles Vene rõhuja vastu. 1860. aastail hakkas sõna *intelligentsija* rahva suus tähistama neid üliõpilasi, kes olid omaks võtnud Lääne edumeelse mõtteviisi. Veneliku mõtlemise põhjalikumaid tundjaid Isaiiah Berlin iseloomustas ühes oma kirjutises seda nähtust koos ta ajaloo- ja kirjandusalaste revolutsiooniliste tagajärgedega kui

«Vene märkimisväärseimat panust ühiskonna globaalse-tesse muutustesse». I. Berlin rõhutab, et mõistet *intelligentsija* ei tohi segi ajada mõistega *intellectuel*. *Intelligentsija* ei tunnetanud oma ühtsust mitte ainult ühiste ideede jagamises, vaid nad püüdsid esineda vaimuliku vennaskonnana, maailma omalaadsete preestritena — ülesandega levitada teatud elulaadi, poliitilist ja sotsiaalset evangeliumi.

Nagu mõistame Isaiiah Berlini määratlusest, iseloomustab mõiste *intelligentsija* pigem end sidunud kirjanike kui sõltumatute intellektuaalide traditsiooni. Sõnade *intellectuel* ja *intelligentsija* õnnetu kõlasarnasus on tekitanud palju segadust ja viinud olukorrani, kus kaks teineteist õieti *per se* välistavat mõtteviisi on omavahel kummaliselt segunenud ning teineteist ka vastastikku täiendanud.

Ehkki mõisted ise ning neist tulenevate probleemide sõnastused on laagerdunud juba varasemast ajast, võideldi enese sidumise ja täieliku sõltumatuse tõekspidamiste vaheline võitlus lõpuni peamiselt just 1930. aastatel.

1930. aastail võitlesid omavahel kolm maailmaideoloogiat: saksa fašism, kommunism, Lääne demokraatia. Selle aastakümne alguses ei voolanud võitluses mitte veri, vaid tint paberil. Kümnendi keskpaiku said sõnad aga teoks: kõigepealt Itaalia invasioonina Abessiiniasse 1935. aastal, seejärel Hispaania kodusõjas 1936. aastal. Kuid ammu enne seda, kui relvastatud konflikt haaras maailma, värbasid vastaspooled endale toetajaid autoriteetsete vaimunimeste hulgast.

Ses osas olid kommunistid teistest kaugelt üle, vähemalt mõnda aega. Kõik sai alguse ülevenemaalisel kirjanike kongressil Moskvas 1934. aasta sügisel. Sinna oli kutsutud palju Lääne kirjanikke, mainigem André Malraux'd, Klaus Manni ja Ernst Tollerit. Ning teised, näiteks Romain Rolland, André Gide, George Bernard Shaw, saatsid

kongressile õnnitlusi. Võib ju imestada, et Rolland suhtus kongressisse nii hästi. Asi on selles, et mõnda aega paistis see sõltumatu intellektuaal 1930. aastail välja eriti veendunud stalinismiapologeedina.

Need, kes kongressist ise osa võtsid, pöördusid koju vabanenuna paljudest illusioonidest. Näiteks Klaus Mann kritiseeris oma ülevaates tõsiselt Karl Radeki kõnet, kus viimane iseloomustas James Joyce'i mehana, kes filmib sõnnikuhunnikut läbi mikroskoobi. Klaus Mann küsis imestunult, mida Radek õieti kirjanduse all mõtleb. Kas ta rääkis tõepoolest loomingust või võrdsustab ta kirjanduse Kolmanda Internatsionaali propagandaga? Iseloomulik on aga seegi, et Klaus Mann loobus sellest lõigust, kui tahtis ettekannet avaldada. Ning see lõik polnud ainus, mida intellektuaalid olid tol ajajärgul varmalt valmis sotsialistliku solidaarsuse heaks ohverdama.

Moskva kirjanike kongressile järgnesid teised. 1935. aasta kevadel organiseerisid kommunistid kirjanike kongressi New Yorgis. Siingi oli küsimus stalinismi toetamises. Boikoteeriti neid, kes sellega nõus polnud. John Dos Passos saatis kongressile kõne sellest, et kirjanik peab paratamatult arutlema ja juurdlema vabana; ta leidis enda nende autorite seast, kelle pöördumisi nõupidamisel ette ei loetud.

Tähtsaim kongress toimus aga Pariisis 1935. aasta juunis. Kunagi polnud ühelgi kirjanike kongressil olnud nii aukartustäratavat nime plejaadi. Inglismaalt saabusid E. M. Forster ja Aldous Huxley, Austriast Robert Musil, Tšehhoslovakkias Egon Erwin Kisch, Taanimaalt Martin Andersen Nexø ning Saksamaalt teiste hulgas Bertolt Brecht, Heinrich Mann, Alfred Kerr ja Lion Feuchtwanger. Prantslasi esindasid kõige paremini loomulikult nende säravaimad kirjanikud André Gide ja André Malraux. Kuid sugugi kõik ei võtnud kutset vastu. Paljud, näiteks Maurice Maeterlinck, François Mauriac ja Jules Romains, eelistasid Portugali diktaatori Salazari kutset.

Läheks pikale kirjeldada Pariisi kongressil toimunud arutelusid. Piisab hämmastava tööga mainimisest, et palju maailma juhtivaid literaate lubas kasutada oma nime stalinistliku propaganda teenistuses. Üks väheseid, kes tõesti vaevus küsima, kes on selle kõige eest maksnud, oli Robert Musil; see aga ei takistanud teda vastu võtmast esimese klassi rongipiletit, mis talle Viini saadeti. Kuid mõnigi osavõtja keeldus korraldajate eesmärkidega kaasa minemast. Mitu prantsuse trotskisti isegi juhtis hulljulgelt tähelepanu vangistatud kirjanikele Nõukogude Liidus, ent need dissidentlikud hääled summutati pea.

Nagu teame, oli neidki kirjanikke, kes näitasid üles nii palju ausust, et oma viga tunnistada. André Gide, kes oli vastu võtnud kutse Nõukogude Liitu, oli küllalt aus kirjeldamaks sealseid tingimusi. Paljudele aga näis Gide tollal reeturina, eriti kuna äsja oli puhkenud Hispaania kodusõda ning paljude intellektuaalide jaoks tähendas Hispaania Vabariigi pooldamine ühtaegu Nõukogude Liidu pooldamist.

Hispaania kodusõda on teenitult saanud tuntuks «kirjanikesõjana». Välja arvatud vahest ainult 1830.—31. aasta Poola vabadussõda ja 1960. aastate Vietnami sõda, pole ükski sõda haaranud kaasa nii suurt hulka kirjanikke. Neid läks sinna palju: ühed reportaaži kirjutama, teised võitlusest osa võtma. Nii mõnelegi maksis see elu. Samas kui Franco-vastane võitlus innustas kirjanikke, näitas nende enamik üles hämmastavat ükskõiksust Hitleri sõjakuulutamise puhul lääneliitlastele 1939. aastal. Ei tahaks väita, et see suhteliselt vähene ind Lääne demokraatia kaitsmiseks oleks kuidagi seotud sellega, et Stalin oli mõni nädal varem alla kirjutanud lepingule Hitleriga. Kuid see leping põhjustas intellektuaalide seas palju segadust ning võttis aega, enne kui vapustus vaibus.

Võinuks loota, et pärast Teist maailmasõda on intellektuaalid õppinud olema oma solidaarsusdeklaratsioonidega ettevaatlikumad. Ja et 20. sajandi teine sõjajärgne periood

on esimesega võrreldes kaine ja enesekriitilise meelega ajajärk. Kuid kõik läks teisiti. Suures osas järgisid 1950. aastad 1930. aastate joont. Ka siis võitlesid vägevaimad omavahel, selleks et osta intellektuaalide lojaalsust. Nii Idas kui Läänes peeti suuri kirjanike kongresse. Ent seekord oli Lääs võimsam. Suureks õnnestumiseks osutus 1950. aastal Berliinis toimunud Kultuurivabaduse kongress, mida finantseeris LKA.

Isegi kui jätame kõrvale selle, millise ideoloogia põhimõtted kirjanikud valivad, on viisid, kuidas nad seda teevad, piinlikult sarnased. Asi pole selles; nagu toetaks üks ja sama kirjanik tihtipeale väga erinevaid ideoloogiaid või süsteeme. Kuid viis, kuidas toetust avaldatakse, ning argumentid, mida kasutatakse, sarnanevad oma ebaloomulikkuse poolest. Kui üks Briti kirjastaja korraldas kirjanikele küsitluse Hispaania kodusõja teemal, olid vastused üsna sarnased samasuguse küsitluse vastustele seoses Vietnami ja Falklandi sõdadega aastaid hiljem. Kuigi ühel juhul oli tegemist demokraatliku võitlusega enesesäilitamise eest ning teisel juhul (langeva) suurvõimu relvatäristamisega, ei paista see kuigivõrd mõjutavat vastuste väljendusviisi.

Enesesidumise anatoomiasse kuulub ka see, et kaasaelamise tulius kasvab koos kaugusega sündmuste toimumiskohast. Seepärast ongi Lääne intellektuaalid olnud märksa enam nõrdsinud Aafrika ja Ladina-Ameerika sündmuste üle, võrreldes sellega, mil määral nad on vaevunud kaasa elama läti või rumeenia rahvale. Intellektuaal näeb sündmusi vahel läbi suitsukatte. Susan Sontag on kirjeldanud, kui teistmoodi tundus kõik Vietnami tegelikku olukorda oma silmaga nähes. Ta ütleb ohtes: "Ma suudan rahvaste revolutsioonilootusi jagada vist ainult siis, kui olen neist rahvaist ning nende võitlusest ohutus kauguses, — veel üks vabatahtlik kodanlike intellektuaalide armeesse, kes oma arust elab kõigele tulinhingeliselt kaasa."

Et ära hoida arusaamatusi, rõhutan, et ma ei arva,

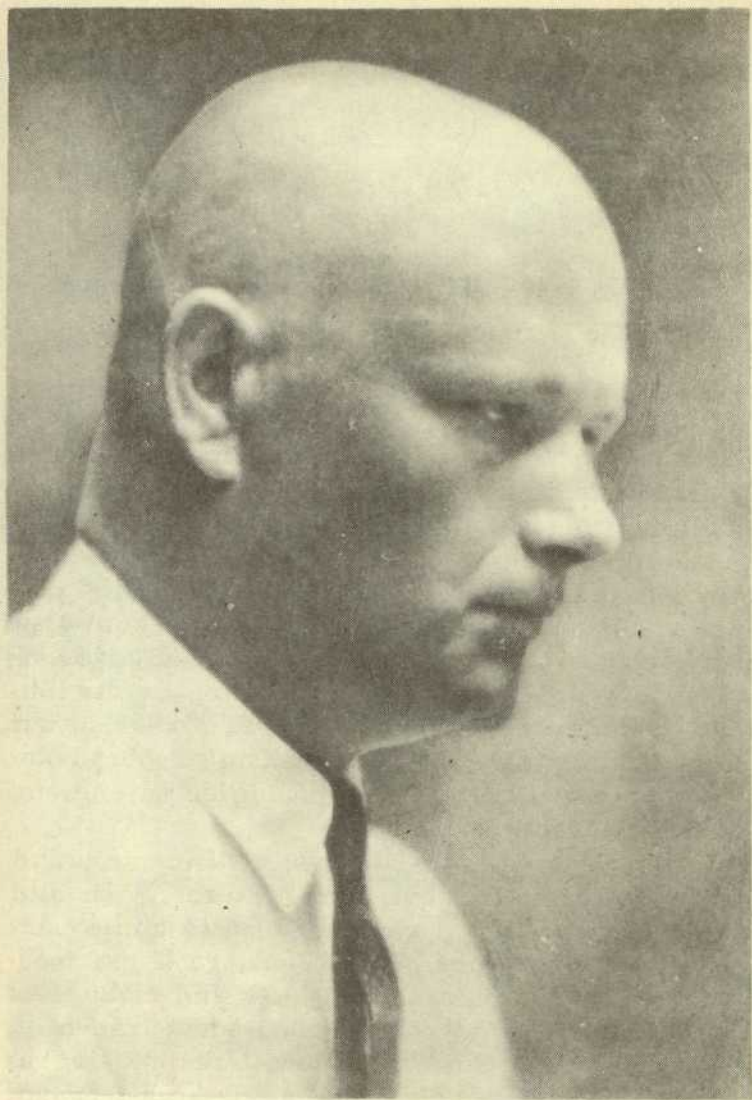
nagu poleks igäühel õigust kaasa elada vietnami rahvale või mõne teise rahva vabadusliikumisele. Küll olen ma vormide vastu, kuidas kaasaelamist tihtipeale kirjasõnas väljendatakse. Ehk on päris loomulik, et kõrgeltarenenud kujutlusvõimega inimest haarab kergesti kõnealuste sündmuste dramaatilisus. Kuid küsimus on selles, et kirjaniku sümpaatiad omandavad erilise kaalu ja tähenduse.

Roland Barthes on kuulsas kirjutises «Kirjanikud ja kirjutajad» proovinud eristada kaht kirjanike kategooriat: *k i r j a n i k u d /écrivains/* ja *k i r j u t a j a d /écrivants/*. Kirjanik täidab töökohust, ütleb Barthes, kirjutaja aga näitab üles aktiivsust. Erinevalt kirjutajast laseb kirjanik end keelest täielikult haarata. Ning keel pole arusaamade edasiandmise vahend ega tööriist. Ta on struktuur, mis seab piirid kirjaniku tööle. Kirjanik ei saa kirjutades kunagi olla doktrinäär. Kirjanduslik struktuur nõuab mitmetähenduslikkust. Seda arvesse võttes oleks Roland Barthes'i meelest kentsakas eeldada, et autor saaks end oma loomingus poliitikaga siduda: ««end sidunud» kirjanik püüab korruga mängida «kahes struktuuris», see on aga võimatu ilma pettusega». Teisest küljest: kirjutaja funktsioon on «*viivitamata väljendada oma arvamust*» igal teemal mida talle pakutakse. Huvitav on see, ütleb Barthes, et tänapäeva intellektuaali jaoks on need ülesanded ühitatavad. Meie ajastu on loonud «hübriidi: kirjanik–kirjutaja».

Kirjaniku mõju kaasaegsele elule on kahesugune. Ühed mõjutused (mis on peamise tähtsusega) toimivad kirjaniku tekstide poolt äratatud kujutlusvõime kaudu. Teist laadi mõju on esimese kõrvalsaadus, nimelt kirjaniiku kui avaliku tegelase seisund. Viimane määrab kirjaniiku arvamuse kaalu. Kuid seda mõju piirab aeg ning ta hajub kiiresti. Kahjuks paistab meie massimeediumiajastu tendents olevat pöörata rohkem tähelepanu üürikestele mõjutustele kui loomingule enese sügavamale ja kestvemale mõjule. Alustasin oma käsitlust sellest, et end saab si-

duda kahte moodi: põhimõtte poolt või surve vastu. Kui vaatame tagasi 20. sajandi vaimuloole, peame kahetsusega märkama, et täielikult valdav on olnud esimene viis end siduda. See ei tähenda, nagu poleks meie sajandil olnud ainsatki Dreyfusi afääri, ja ometi tõmbab solidaarsus isikuga harva ligi samavõrra kui solidaarsus ideoloogia-süsteemiga.

Seni vältisin meelega Rahvusvahelise PEN-klubi nime. Põhjus on selles, et PEN on oma olemasolu jooksul enamasti püüdnud hoiduda niisugustest poliitilistest mängudest, nagu eespool visandasin. Organisatsioon pole seda sihti küll täielikult suutnud järgida, kuid üldiselt on PEN hoidunud oma hinge müümast ühele või teisele poliitilisele ideoloogiale, vaid on selle asemel taotlenud seista sõnavabaduse ja täieliku sõltumatuse eest. Seega on PEN olnud protestikanaliks iga kord, kui on piiratud mõne kirjniku vabadust või jäetud ta sellest hoopis ilma. See, et PEN on seisnud intellektuaalse kõlbluse teenistuses, teebki ta ainulaadseks nähtuseks ajal, mil üksteisest ähvardavad üle karjuda manifestid ja proklamatsioonid.

Aug. Gailit.

Foto Kirjandusmuuseumist

VÕÕRAS VERI

August Gailit

Mu pikk ja kaunis päev hakkab õhtule lähenedes pilvitama. Kust tõusid järsku need rõsked ja külmad udud, mis sulgesid sind nagu kitsasse anumasse — siiski pilk ei tungi enam neist läbi ja su mõtegi on kui kala võrgus kinni. Taevas oleks nagu maad ligi madalale langenud ja rasked pilvekuhjad laskunud su õlgadele. Sa ei tunne enam oma taldade all maa paitavat soojust ning tuuledki ei kanna enam õite lõhna su sõõrmetesse. Isegi kaasanimest ei ilmisi märkad nüüd jäist külmust, kuigi nad peaksid su sõbrad olema, — või mitte? Miski on katki, ütled sa enesele, miski on jäävalt katki.

Üha teravamini tunned, nagu oleksid rännanud võõras ümbruses ja tallanud võõraid radasid, mis olid küll kaunid, kuid mitte sinu omad, mitte sinule määratud. Olid nagu hirv põtrade karjaga kaasa joosnud, kuid mänguaja saabudes jäeti sind maha. Eks olnud siis valus, kui rõõmus kari edasi traavis ja laane sülle kadus. Siis, masendavast üksindusest rabaduna, langesid sa põlvili mättale ja kõik teerajad olid sinule kinni. Nõnda küll — eks hõisanud sinagi, eks laulnud sinagi kaasa ja eks kurbuse aegadel olid

A. Gailit. Kas mäletad, mu arm? III. Lund, Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1959, lk 221-265.

sinugi rohked pisarad siirad, kuid sa jäid siiski talumatult võõraks, sest su lauluhääl ei sobinud koori ansamblisse. Küllap sa teadsid seda isegi, teadsid juba varajasest noorusest peale, kuid siis aitas sind kitsusest üle su võrratu uljus ja hoolimatu trots. Pealegi — just see! — sul polnud teist valikut, nagu pole valikut männil, mis on sattunud üksikuna lehtpuumetsa. Tormisel ajal on tema sünge mühin hoopis valulisem ja seepärast ei sobi ta haabade ja kas-kede vaiksesse sahinasse.

Võidakse kaotada oma rahvas ja oma maa, võidakse põlvkondade jooksul unustada oma esiisade keel — ega see aita midagi! — jäädakse siiski selleks, millise vere su esiema on su südamesse tuksuma pannud. Tähtlik või tahtmatu enese lahtirebimine viib vaid lõhestumiseni ja lükkab hingelisse hätta kui mitte sind, taibutut, ennast, siis su järglase kindlasti. Võta ometi korraks vääriskoosi silm ja poogi ta kibuvitsa tüvele — see hakkab nüüd kiiresti kasvama, krooni moodustama ja varsti ka imekautult õitsema, kuid ta jääb siiski vaid kibuvitsaks, sest ta olemus ja eluallikas on juurtes, mitte uhkeldavais õites. Oh Jumal — kas peaksin sedagi tõestama, et hundist ei saa taksikoera, kuigi ta selle klähviva haukumise oleks selgeks õppinud. Ja ometi us-takse seda kaljukindlalt — siin ja seal ning alati.

Nagu pajuviit kaldub veesoone poole, nii hakkad sinagi üha valjemini kuulma oma vere kutsuvat häält. See tuleks nagu kaugelt üle laante ja metsade, järjest valjenedes, sundivamaks muutudes. Sinu magades lasub ta painajana su rinnal ja päeval kimbutab ta sind nagu kerjav mustlane. Ta on sinu kannul ja su ees ning sa muutud rahutuks ja sul on häbi oma saamatusest ja keetvast hädast. Võib-olla järg-neksidki ta kutsele, kuid siis meenub — sul pole enam teed tagasi. Rahvas, kust oled võrsunud, on juba ammu lakanud olemast. Selle viimsed riismed

suruti vastu külma merd ning seal, neil alasti luiteil, hääbusid ka nemad. Mälestuski su rahvast on säilinud vaid kildudena ta lauludes, ta muinasjuttudes, ta kuulsuseta ajaloos, kuid seegi magab kirjapanduna nüüd surmaund neil koltunud lehekülgedel, milledest keegi pole huvitatud. Ütle nüüd, õnnetu inimesepoeg: kuidas mõtled sa oma hädaga toime tulla, kui kõik neli ilmakaart on sinu ees kinni?

Sageli tekib sul tunne, nagu oleksid lahke naabri poolt õhtuks külla palutud — juhin tähelepanu: ainult õhtuks! — kuid sina võtsid kõik oma setmed-mitmed enesega kaasa ja kolisid ta magamistuppa alaliseks elama. Kaua see nõnda peaks kestma, heameeleks sulle ja pahanduseks su naabrile? Muidugi, sa armastad teda siiralt, sa aitad tal lapsi üsatada, ta tütrele vokki sõtkuda, pühapäevahommikuil aitad pereproual koraale laulda, sa oled oma abi ja nõuga ikka õigel ajal kohal, kasvatatult ja taktitundega naerad nendega ja nutad nendega ning siis võib tõesti ka nõnda juhtuda, et sõimu sekka puistatakse sulle ka terake kiitust. Aitäh sellegi eest, ütled sa, kuigi tunned, et neist terakestest ei saanud sa söönuks.

Päevad kaovad, kuud ruttavad neile järele, aastatest kootakse ajalugu, aga sina viibid ikka veel seal, kus sa olema ei peaks. Ent siis jõuab ka naabril kitsas kätte, ta peab jätma oma põlise kodu ja põllu ning siirduma üle mere otsima endale uut jalgealust. Sinagi kaasa, kuidas siis muidu — ikka kaasa! — mitmendat korda sa, tuiskliiv, oled juba vahtanud oma kodumaad ja rahvust? Ega häbenemist pole sa oma esivanemait pärinud.

Sellelgi kaunil ja sõbralikul maal avaldub su sisesündinud iseloom — alandlik kniksuke jalgades, tänulik pisarake omast käest kohe võtta, orjalik kühmuke seljas ning välkkiire kummardus iga pärija vastutuule poole. Mitu aastasada oled sa endale

veel varunud, enne kui julged oma selja kord sirgu ajada? Enne kui sinust võrsub härra oma näo, tahte ja sihiga. Või mõtled minna vadjalaste ja liivlaste teed, ikka tippivate sammukestega oma hukatusele vastu, alandlik naeratus huultel? Nagu tegin seda mina, liivlaste viimne võsuke, ikka mõne tugevama kuuesiilust kinni hoides.

Ma lootsin küll, koguni uskusin, et siia saabudes kujuneb sinust võimas trummilööja maailma orkestris, prohvetlik eeloleva katastroofi ennustaja ja hoiataja, kuid sa jäid tagaukse juurde niutsuma ning see on jäänudki su ametiks ja ülesandeks.

Ilus, kaunis ja õnnistatud on see maa, kus astub nüüd sinu jalg. Rohkesti metsi, süngeid, tumerohelisi massiive, rohkesti järvi, seisvat, suikuvat vett, ning rauda ja graniiti, külma rauda ja külma graniiti. Aastatuhandeid on need kaljud oma alasti kühmi vastu päikest hoidnud ja ometi pole nad kübetki soojust oma südame alla saanud. Kiht-kihilt lamavad need vanad, vaikivad hiiglased ning isegi sammal ei tule eksitama nende majesteetlikku rahu.

Küllap sinagi oled niisama vana, samasugune kiht lademete vahel, üks lüli oma sugukonna pikas ahelas. Oled jätkuke mingis mõistmatus arengus ning sinust sõltub, kas ahel sinu kohal katkeb või oled selleks veel küllalt tugev, et elu ta sihile lähemale viia. Sest on jõgesidki, mis küll veerohkelt edasi voolavad, kuid kõrbe jõudes ta tuiskliiva ära kaovad — olid ja nüüd pole enam. Sinuga lõppes ja nurjus su sugukonna siht ja püüe, ta töövaevast ei saanud tarbepuud.

Küllap need sünged graniidilahmakad on selles süüdi, et hakkad üha tugevamini tundma sõltuvust kihtidest, mis lamavad su all. Või on need alalised rõsked udud ning soode, rabade ja metsade külmingus, mis viivad su hinge tagasi oma alglatte juurde? Võib-olla katkes lüli just sinu kohal ning nüüd

pöörad sa pilgu ehmudes tagasi, et leida katkemise põhjust? Aga küllap see on su põline kodumaatus, su sobimatus võõraste ühiskonda, su pettumused ja kaotuse suur valu. Sest sageli, oma kojast väljudes, on sul tunne, et see pole mitte sina, vaid su isa, kes nüüd raskete ja aeglaste sammudega maanteele astus, siit kitsast rada mööda metsa pöördus ning kännule istuma jäi. Ta on nii lõpmata üksik, too vanahärra, nii sügavasti enesesse tõmbunud. Üha sagedamini juhtub, et ta jätab mõnel hommikul enda raaseerimata, et ta kaelaside pole enam endiselt korralikult seotud, et ta kaabu istub vahelduva tujuga kord nii ja kord teisiti. Tal on veel küllalt jõudu ja tervist, kuid ta ei käi enam endiselt sirgelt ning ta sammgi pole sõjaväeliselt täpne ja uhke. Küllap on katki just hingest.

Ta on kõigest küllastunud ning nüüd võtab ta enesele aega, et käidud teele korraks pilku heita — kas leidub seal samme, mida kahetseda tuleks, või on selliseid, mida veel ja veel kord astuda tahaks. Ei ühte ega teist, ta pilk võib rahulikult neist üle libiseda. Elu on teda hellitanud, tõstnud ta küll kõrgeile harjule, küll vahelduseks sügavustesse paisanud. Sõprade ja omaste rõõmus ring on teda lakkamatult saatnud, talle üllaid elamusi jaganud. Kuid miski on siiski puudu jäänud. Võib-olla pole ta siiski oma Jumalale lähemale jõudnud — tolele lõplikule sihile ja tööle?

Ta võib pikki tunde oma jalgade ümber sipelgaid vaadata. Kõik nad ruttavad, kannavad raskeid koormaid, mõnel siledamal kivikillukesel langevad nad kümned korrad tagasi, kuid see ei takista nende indu. Järelejätmatu visadusega püüavad nad oma sihi poole. See on sundus, mis neile osaks antud, nad ei saa sellest loobuda ega kõrvale põigelda, nagu ei saa rohi jääda kasvamata, õis puhkemata ning inimene sügavamalt tõde otsimata. Ning vanahärra vaa-

tab nüüd otsivalt ringi, kas leiaks ta sellist sipelgat, kes oleks teistest eemaldunud, mõnele kõrrekesele roninud ning juurdleks nagu tema oma tõe üle. Ei, on vaid lakkamata ruttavaid, on üksnes vilkaid töömehi, sest tõe, sipelgatõde, on neile juba sündides kaasa antud.

Miks kaotas inimene oma tõe? Vanahärra huultele tekib valuline naeratus. Need olid just tema oma esivanemad, kes läksid Rooma endile uut usku tooma, kuid langesid pettuse ohvriks. Õnnistegija asemel anti neile vaid tema rist. Armuõpetuse asemel vihkamist, valet ja ahnust. Nii on rahvas aastasadasid pidanud seda risti kandma, oma sihist üha rohkem kaugenedes, ummikusse sattunud ja ahastusse viidud.

Järsku ma võpatan, nagu oleksin jäiste tuulte kätte sattunud. Milleks selline kujutus — oma isa mõtteid jälgida? Tõusen kännult ja hakkan kiirete nooruslikkude sammudega kodu poole liikuma. Tahhan olla ise, mitte vanemate vari. Kas minu tee pole mitte kuski mujal, mu tõe hoopis teisel pinnal? Vaata ometi hetkeks seda metsa sügise kolletuses, toda järve, mille pind põleb ja hiilgab päikeseloojangus, toda kurgede äralendavat kolmnurka õhtuses taevas — missugune värvide, toonide, meeolude kavalkaad, nii rikkalik, nii külluslik nagu elu ise. Jäädvustada seda oma lõuendile — kas see polegi just sinu siht, sinu kui kunstniku sügavam tõe? Saada elamust ja külvata seda ka kaasinimestele?

Jah, muidugi, ütlen ma end rahustades. Kuid ma tunnen siiski, et nüüd petan end, sest see metsa kolletus, see järve õitsemine, see kurgede kluugutav kolmnurk ei ütle mulle ometi midagi, sest see on mu hingele võõras. Kõik kaunis ja elamust töötav jäi sinna, jäi mere taha, kust tulid. Ning koju jõudes viskun oma asemele ega ole millekski kõlbulik.

Miks satun mõnd jutlustajat kuuldes sageli äre-

vusse? Miks ruttan äreva ootusega kirikusse ja väljun sealt masendatuna? Kas vaevas hing ootas sütitavat leeki, sõõrmed aga haistsid kõrbelehka? Elava sõna asemel kuulsid ainulaadse andetusega karistatud inimese sisutut tuimust, nii õõnsat ja tühist, nagu ainult sõna võib õõnes ja tühi olla andetu inimese suus. Tahaksid rutata ta juurde, võtta ta talaarinööp pihku ja öelda: Mees, sa oled petnud oma Jumalat, sest tema on loonud sinu hoopis tühisemaks ja lihtsamaks ülesandeks! Sest kui kirik pole suutnud meid ühiseks pereks kokku liita, kes suudaks seda siis veel? Kui jutlustaja oma hinges pole leeki, kuidas suudaks siis rahvas oma kutsumusele truuks jääda?

Õieti pole mul nende asjadega midagi tegemist, ma ei vaja ühtki vahendajat ja hooldajat, ei kättpidi talutajat ega teetähiste seletajat, sest oma hinge asjad lahendame me kahekesi Jumalaga ise — vastastikusel usalduses, mõistmises ja siiras sõbralikkuses nagu kunagi isa oma pojaga. Mul pole voli ka rahva nimel tülitseda, sest olen ise kutsumata külaline ja siis on sobivam, kui sellise suu kinni oleks. Kuid see pole mina, kes neid küsimusi hunnikusse paiskab. Minus ärkab sageli mu vanaisa, hernhuutlaste tulihingeline jutlustaja, kes ametliku kirikuga seisis vaenujalal, oli taga kiusatud, kannatas rohkesti ja pidi võrdsuseta võitluses varakult varisema.

Kui pikne oli kolm korda kiriku maha põletanud ja kogudus mu isa poole pöördus, et ta selle neljandat korda taastaks, ütles isa ei. Kui mina ta üles ehitatan, ütles, põleb ta jälle ära! See oli sama kirik, kus mu vanaisa ketseriks kuulutati ja talle Jumala julma karistust nõuti. Kiriku taastas keegi teine ja see jäi püsima — mu vanaisal polnud enam vajadust pikse abiga kirikut põletada, sest nüüd olid ta poja käed sellest puhtad.

Graniidikihid, ikka üksteise all kuni maa süda-

meni. Tihedasti liidetud kui mingi tugev ja igavesti kestev tervik. Nii peaksid sinagi enesele mõeldes enda algust otsima juba kaugest, tumedast minevikust, ajast, mil loodi su süda. Juba siis olid sa olemas, kuigi sa ise seda veel ei taibanud. Ning su südame rõõmsat tukset on põlvest põlve edasi kantud kui elavat tuld, kui Looja ainulaadset armu ja imet. Südant kui vääriskivi, mida aastatuhandete jooksul on armastuse ja hoolega üha säravamaks ja puhtamaks lihvitud, et võiksid siis selle lõpuks kui tänuvõla oma Looja jalgade ette asetada. Tahad just sina olla see, kelle käes ta lakkab tuksumast? Et too suur ime ja õndsus muutuks olematuks ja põlvkondade hool ja vaev haihtuks uduna õhku? Siis võrdud sa tolle graniidikihiga, mis pihustatakse kildudeks ja millega sillutatakse maanteed. Muutud härrasrahva raudse'e taldade all tolmuks ja poriks.

Kas oled kuulnud, kuidas autode kihutades hakkab maantee vinguvalt laulma? Tuhat vilet suus, kõik täpselt, äpselt ühele hääleredelile seatud. Pole põhjust uskuda, et see oleks just kibe hädaldamine oma julma saatuse üle. Enamasti on see suuresuuline kiituslaul enda tallaja auks, tema ülistamine, tema tänamine, tema ees küürakil lõmitamine. Sest neid on leegion, kes just orjamises leiavad oma ülesande ja sihi ja kelle küür mangub sügelevalt piitsa ja kukal rusikat. Nagu tööhobusedki, kes ilma rakmeteta tunnevad endid alasti olevat ja on nagu nõust lahti. Aga rahvas kui tervik? Nagu puu puistab lehti, nii puistab rahvaski oma väärtuseta ülejääki kõdunemiseks. Mõlemal juhul muutud kurvaks — nagu sügisene lehesadu tekitab sinus melanhooliat, nii toob rahva osaline kadu valulise ilme su näole.

Ei, ei, minul pole mingit õigust ühe rahva nimel rääkida või tema eestkostjaks olla, palun kõrvalekaldumist lahkesti vabandada. Igale on antud ta

oma suu ja ta oma rumalus, kostku ise ja sõelugu oma päeva- ja ööpoolset elu nõnda, kuidas ta suuke talle võimaldab. Mina aga, juba ammu oma rahva kaotanud ja ikka jälle endale uut tagasihoidlikku ulualust otsinud, pole mingi seletaja, veel vähem õpetaja ja noomija. Ka testamendiks pole mu sõnad mõeldud, sest kellele võiksin küll oma südame pärandada, selle haige ja julmast ajast närbunud südame? Oma rahva viimse võsuna viin ta Loojale tagasi, vaadaku ise, kas on ta oma ülesande täitnud või mitte. Muidugi, ta pole veel midagi lõplikku, sellel võib veel olla kriimustusi ja söe musti laiike, kuid ta peaks siiski puhas olema kaaslaste kiitusest ja pje-destaalile upitamisest. Ta pole iialgi tagaukse kaudu käinud kerjamas kassikulla võõpa, nutuselt ja hali-sedes mangunud endale oode, ta on kirjatarkadest häbelikult mööda sammunud, ta pole kellelgi ristijalu teel ees seisnud — kõik see pole tänapäeval mingi väärtus, kuid kes on öelnud, et inimene peaks igal tingimusel moodne olema ja tuule suunas oma samme seadma?

Omamata homset, liiguvad mu sammud tagasi möödunud aegadesse.

Kunagi rohkete aastate eest olin uute motiivide otsingul oma esivanemate kodupaikadesse jõudnuc. Mul oli vaid loominguline huvi ja matkamise kirg, miski muu ei köitnud mu meeli. Maanteed on ikka mind sundivald kaasa meelitanud, nagu suudaksid nad iga künka ja kurvi taga pakkuda ärjast uut elamust ja võrratut ilu. Ka tookord olid mul maalimisvahendid kaasas. Koiva kevadiselt õitsev sügav org, kiire, lookleva jõe lakkamatu laul, taeva imepuhas sinendus mõne üksiku pilvepurjega — see kõik võis inspireerida mind intensiivseks tööks. Ja ometi ei suutnud ma lõuendile manada pisematki joont, ühtki värvilaiku. Suutsin vaid vaadelda, imetella ja nautida, süda tulvil pühalikku hardust. Oleksin

nagu pärast pikki aastaid isakodu õueväravast sisse astunud, leides siit ainulaadset kodusust ja leebust. Oleksin siin nagu lapsepõlve veetnud, kus iga puu, põõsas ja teerada on nii tugevasti hinge külge klammerdunud, et on muutunud otsekui osaks sinust enesest. Isegi õhk, hõbedaselt vinetades, nagu tiivustaks sind lennuks ning tõstaks kõrgele üle kogu maise igapäevasuse.

Ma otse jooksin kord siia, kord sinna, laskusin orgu ja tõusin jälle. Pidin igalt vaatenurgalt pilku heitma laiuvale ilule ja seda ahnelt oma südamesse haarama. Alles siis, kui olin juba pisut küllastunud, hakkasin märkama, et nii mõnigi nähtu ei vastanud mu sisetundele, ei sobinud mu meeltele. Miski oli nagu muutunud, võtnud teise kuju ja ilme. Tõepoolest, kas oru vastaspoolisel küljel ei pidanud laiuma tammedest tihe mets, ulatudes Toreidani? Kas maantee, mis siit otsejoones orgu laskus, ei pidanud jõekallast mööda edasi suunduma ja alles sealpool käärus silla leidma? Ja jõgi ise — kuhu olid jäänud ta suured veed, mis üle kärestikkude rutates pidid voolama nii uhkelt ja võimsalt?

Olin kõigest nähtust ja kodususe tundest seda võrd haaratud, et ma ei hakanud juurdlema oma tunnete vastuolus nähtavaga. Oli ennegi juhtunud, et mõnd maastikku maalides tahtsid näha teda hoopis teistsugusena, otsekui peaks ta tingimusteta alluma su kujutlusele, su kompositsioonilisele soovile. Siin aga tundsin, et täna ei suuda ma midagi lõuendile manada. Panin oma maalimistarbed kokku ja suundusin sisemaa poole. Pidin rahunema, siit päeva või teise eemal olema, hoopis millelegi muule mõtlema ja siis alles tagasi tulema.

Teisel pool orgu muutus maastik lamedamaks. Ümberringi laiusid põllud mõne üksiku põlise tamme, mõne saarega, mõne kasesaluga nende keskel. Taluhooned otsekui unelesid õunapuuaedade var-

jus. Paistis olevat jõukust ja mulla külluslikku õn-
nistust.

Nii edasi matkates tabas mind rõõmus üllatus.

Kohtasin oma sõpra professor Reinet, kes juhtis
siin ühe linnuse väljakaevamist. Mõne savinõukillu-
kese, mõne roostest söödud odaotsa, säilinud ehte-
osakese ja vana mündi kaudu loodeti pilku heita
kaugesse, hämarasse minevikku. Kõik leiud olid
hoolikalt valgele linale laotatud ning professor liigi-
tas neid nüüd sajandite ja kuuluvuse järgi, iga leidu
hoolikalt silmitsedes ja uurides. Ajaloo jooksul olid
siit kümnete rahvaste sõjavankrid üle voolanud, siin
oli võideldud, tapetud ja põletatud, siin olid vahel-
dunud rahvad ja nende valitsejad, üha uutele valla-
tajatele oma eluaset loovutades ja siis lõpuks ka ise
hävides ja mullaks muutudes.

Selgemini kui kuski mujal võis siin tunda surma
julma võidukäiku, mis nii lakkamatu visadusega oli
niitnud kõike sündivat, tärkavat ja kasvavat, üha
sundivamalt kinnitades, et inimese töö ja püüetel
pole lõppude lõpuks ometi mingit püsivamat väärt-
ust ja mõtet. Kunagised tõesed ja sihid varisesid ühes
nende kandjatega hauda, pärandades oma järeletu-
lijaile vaid oma määritlematute unistuste, igatsuste
ja lootuste igavest usku. Usku elusse kui Jumala an-
tud suuresse imesse. Vaadeldes neid linale laotud
killukesi, oleksid nagu pikad sajandid silmade ette
kerkinud ja sa võisid ainult häbi tunda inimese pä-
rast, kes pidi oma esivanematega sidet otsima mõne
potikillu või mõne vana mündi kaudu. Ja ometi see
on nende, mullaks muutunud esivanemate päranda-
tud veri, mis meie soonis pulbitseb, need on nende
silmad, milledega vaatleme maailma. Mis jooksutu-
hin ja rutt see oli, mis viis meid nii kaugemale oma
armsatest, et me pole teadlikud isegi oma sünni alg-
lätttest? Alles vaidleme, alles kobame.

Miks pole igal rahval oma isiklikku Aegade raa-

matut, oma prohveteid ja pärgamentidele talletatud tõdesid ja tarkusi? Miks peame tuge otsima Moosest ja rasketel katsumisaegadel valama pisaraid Hiibi nutulaulude saatel? Või on nõnda, et kui Jumal tahab üht rahvast julmalt karistada, sigitab ta kirjatarkadeks talle andetuid nolke, et rahvas just nende kaudu veenduks oma küündimatuses ja rumaluses? Nood siis solgivad ära kõik ilusa ja kauni, mis rahva hinges oli õitsele puhkemas, külvates sinna vaid kibuvitsa, nõgese ja ohaka seemneid ning hävitades sellega rahva viimse kui eneseusalduse, uhkuse ja lootuse. Sõna võib olla elu, aga võib olla ka surm — selle järgi, kelle suust ta on langenud. Sest kui rahval kaob vaimu leegitsus, kaob rahvas ka ise. Kas seda teed läksid liivlased ja kas neile mõtlevad nüüd järgneda ka teised hõimud? Vaagigem oma vaimu leegitsust, siis leiate vastuse ka oma tulevikust.

Mul oli sõbraga neist küsimusist rohkesti juttu ja me ei märganudki, kui päike oli laskunud kaugete kinkude taha. Hakkasime lähema talu poole sammu- ma, kus professor oli leidnud endale ajutise peatus- koha. See oli suur ait õunapuude all, igivana ja tu- gev palkehitis, mida pererahvas nähtavasti suveti kasutaski matkajate majutamiseks. Kõik üleliigne oli siit välja kantud, ruum kaunistatud värskete kas- kede, sirelite ja lilledega, mis siiski ei suutnud haju- tada siin talveti hoitud suitsusinkide, linase riide, nahkade, vilja ja õunte lõhnu. Ma polnud kunagi va- remalt taluaitades viibinud, kuid ometi tundusid need lõhnad nii joovastavalt tuttavatena, kõditades järsku mu sõõrmeid kui mingi seletamatu mälestu- sega sajandeid tagasi elanud esiisade hubasest ko- dust. Oli siis haistmismälu püsivam kui kõik teised meeled? Isegi aida vanad seinad, mille palkidel oli veel säilinud mustaks parkunud vaigupisaraid, mee- nutasid nagu midagi õige lähedast ja omast. Elu on mind viinud küll lossidesse, küll üuritubadesse,

kuid kuskil polnud ma end tundnud nii koduselt kui tolles vanas palkehitis. Või põhjustas seda kuu, mis nüüd pisikesse aknasse oli kerkinud ja täitis avara ruumi hõbedase vinetusega?

Olen lapsest saadik armastanud voodis lebedes tunda kuud oma näol. Siis otsekui vabaneksid argipäeva painest ja tekib tunne, nagu muutuksid ka ise hõljuvaks vinetuseks. Kaob piir teadvuse ja une vahel, sa ei tea, kas oled ärkvel või magad, on kadunud aeg ja koht, oled järsku kõik ja ometi ka ei midagi. Võib-olla vaid osake igavesti sigitava maa hingusest, pisivihuke ta õnne kiirgusest, üks ohe ta sünnitamisvalust?

Tol ööl oli täiskuu mu näol ja mu silmad olid temasse kiindunud.

Ning ma tundsin järsku, nagu oleksin tõusnud oma asemelt, läbinud õunaaia ning jäänud siis jõe äärde seisatama. Küllap olid rohked sajandid veerenud tagasi, sest linnus seisis taamal suurena ja võimsana kogu oma vallutamata uhkuses ning otse tõstesilla juures oli süüdatud lõke. Mõned vahisõdurid soojendasid endid tule juures ning kuigi nad olid minust kaugel, tundsin ma neid ning oleksin võinud oma mehi kas või nimepidi hõigata. Vallit kostis laul, see oli aga mulle võõras — selline ülimeelik ja rõõmus, nagu oleks mitmel kandlel korraga trillerdatud. Tundsin, kuidas mu kulmud tõusid pahaendeliselt püsti, nagu oleksin kuulnud midagi võõrast, häirivat ja lubamatut.

Nägin ma und? Kindlasti see võis vaid uni olla, üks jamps pärast nii kuuma päeva. Kuid ometi kuulsin ma professor Reine jutust viimast kui sõna, kes jätkas oma seletust kammkeraamika leviku piirkonnist ning idakultuuri mõjustusest soome sugu rahvastele. Või olid ta seletused paiskunud õhku ning jõudsid mõni tund hiljem uuesti mu kõrvadesse ta-

gasi? Sest kõlagi võib olla surematu ning jõuda pik-
kade aastate järel oma tekkimiskohta tagasi.

Otsekui soovides leida mingit tõelikkust, heitsin
pilgu veele.

Mulle vaatas vastu lühike, jässakas mees, tal oli
kiiver peas ning paksud juuksesalgud langesid selle
alt üle ta laiade õlgade. Tal oli mõõk vööl ning pik-
ka oda hoidis ta käes, kuid ta näos polnud siiski mi-
dagi sõjamehelikku, pigemini võis see mõnele kan-
neldajale kuuluda. Olin see mina? Ma naeratasin en-
damisi ja kehtasin õlgu. Laotasin käsi ja vastupee-
geldus veepinnal tegi sama, tõstsin oma oda üle pea
ja mulle vastati samaga. Polnud vähimatki kahtlust
— see olin tõesti mina. Nüüd ei hämmastunudki ma
enam selle üle, eks olin sellisena ennegi end näinud.
Olin ju äsja tulnud linnusest, kõnetanud silla juures
oma vahisõdureid ja astunud siis jõe äärde. Tahtsin
nüüd veelgi end silmitseda, kuid järsku tõusis tuu-
leil ning pani veepinna virvendama. Mu vastupee-
geldus rebenes ribadeks ja jooksis laiali.

«Nii kaod ka sina ja su rahvas!» hüüti mu seljata-
ga. «Aegade kiires voolus olete vaid üks hetk, üks
samm, millele ei järgne enam teist. Juba sündides
on teile surilina kaasa antud!»

«Kes julges seda lausuda?» hüüdsin raevunult ja
tõmbasin mõõga tupest.

Kuid mu ees seisis vaid üks naine, üks tühipaljas
orjatar! Olime kord sõjaretkelt ta Sengalliast kaasa
toonud ja lootsime tema eest saada head lunaraha.
Kuid ta sugukond ei näinud temast suuremat hooli-
vat, nii oli ta jäänud mu kotta lihtsaks ümmarda-
jaks. Oli sihvakas, täidlane ja tõmmu, ta jalaaste oli
iseteadvalt uhke nagu mõnel ülikuemandal. Mul pol-
nud seegi jäänud märkamata, et minu meeste pilgud
seirasid teda nagu hurdad rebast. Ta nimeks oli
Gune, kuid see kõlas nii võõrapäraselt, et ma pidin
ikka end pingutama, kui oli tarvis teda hüüda. Miks.

oli ta järgnenud mulle ja julges mulle hukatust en-
nustada? Kes on orjade suud nii praokile kiskunud,
et isandad peavad häbi pärast punastama?

«Mida tead sina, tühine orjatar, minu või mu rah-
va saatusest?» laususin põlglikult ja pöörasin talle
selja. Mul ei sobinudki kuulata ühe orjatari vadinat,
üht tühisuud, mis küll häälitises, kuid millel polnud
sisu.

«Pole veel taotud sellist mõõka, mis hävitaks
minu ja mu rahva!» laususin uhkusega.

«Ükski rahvas ei hävi mõõga ja tule läbi,» jätkas
Gune mu seljataga. «Nad hävivad oma nõrkusest,
oma jõuetusest, oma sisu puudumisest. Nad hakka-
vad igatsema tulisemat, elujulgemat verd ning on
õnnelikud sinna sulades. Lillgi öitseb ära ja nii mõ-
nigi neist ei sigita seemetki uueks idanemiseks ja
jätkuvaks eluks. Olen küllalt kaua su kojas viibinud
ning mul on aega olnud märgata, et su rahvas on
juba kaotamas oma isikupärast nägu ja sisu. Ta ei
kanna enam idanevat seemet oma südames. Ta pole
enam ise, vaid ainult vastuhelk vees, mida sa para-
jasti silmitseid. Kas oled tähelepanelikumalt kuula-
tanud oma meeste ja naiste laule? Nad otsekui roo-
maksid tihedalt maad ligi küürakil, kükakil — nagu
muttidel silmad täis kalmistu sõredat liiva. Miks ei
helise neis homse päeva rõõmus võit, küll aga lakka-
matu hädaldamine ja halisemise üleeilse kaotuse
üle? Kelle kaastunnet te mangute? Või olete juba
raugastunud, sest raugadki on nagu lapsed, igatse-
des äiutamist, silitamist ja kättpidi talutamist.

Kas kuuled toda laulu sealt vallilt? Nood on mi-
nutaolised orjad, kes seal laulavad. Just nemad
peaksid kurtma ja hädaldama, sest nad kannatavad
rasket orjust ning koduigatsus ähvardab murda
nende jõu. Just nende laulud peaksid roomama
maad ligi ning olema valust tulvil. Kuid mida sa
kuuled? See on pulbitsev rõõm ja hõiskamine, sest

nad laulavad mitte tänasest, vaid homsest. Nende seljad on sirged ja pead kuklasse visatud. Nad teavad, et homme on nemad valitsejad ja teie nende orjad. Siis laulate teie juba meie laule, kiidate meie rahva võite ja vaatlete maailma meie rahva silma ja südamega.

Miks pöörad mulle selja ning teeskled, nagu ei kuulekski sa mind? Kui leiad valet mu sõnus, siis kosta. Isegi orjatari suust võib veereda mõni väärtuslik sõna, mis vääriks talletamist. Ma tean, sul pole midagi kosta. Näen raskust su õlgadel, häda su südames, sellest on su sammgi muutunud lohisevaks, otsekui part komberdaks üle heinamaa jõe poole. Sest see polnud elu hääl, mis sinu keskööl siia tõi. Sul on rohkesti mehi, naisi, orje, karju ja maid, sa oled sõja- ning röövretkedelt kaasa toonud külluslikult vara, su laekad on täis kõlisevaid münte, kulda, hõbedat, idamaisi vaipu ja nahku, kuid miks on su süda nõrdinud ja pea vajunud rinnale? Tõite Roomast isegi uue Jumala. Nüüd käivad ristiusu papid su linnusest sisse ja välja ja nad on ainsad, kel on siin veel ütlemist ja käskimist. Nemad on need pärisisandad sinu ja sinu rahva üle. Täna käsutatakse teid Jumala ette põlvili laskuma, aga homme kummardate juba pappe ja uusi valitsejaid. Kas teil pole häbi endid alandada? Kui meie, orjad, näeme teid põlvitamas, on meil häbi oma isandate pärast ning me katame oma silmad linikuga. Te pillute risti oma rinnale, kuid rist on surma, mitte elu märk. Miks peate lakkamatult surmale mõtlema, kui teile on elu antud? Kas alaline mõte surmast ei söö elu juba ta eos?»

«Küllap papid ristivad teidki!» hüüdsin vahele.

«Seegi võib juhtuda,» jätkas Gune, «kuid oma elu ja oma mõõga jätame siiski enestele. Ning põlvili ei suuda meid sundida ükski jõud. Tahame ise isan-

daks saada, sest meid on loodud sirge selgrooga ja uhke südamega!»

«Uhkus murrab kiiremini kui katk,» laususin.

«Katkust jääb siiski mõni järele, kuid uhkuseta rahvas kaob jäägitult,» ütles orjatar. «Või pole sa märganud, et sinu linnuses räägitakse juba rohkem orjade kui oma keelt? Sinu emandad käsutavad meid meie keeles ja sinu mehed hakkavad koguni uhkustama oma orjade keele oskusega. Meie keele õppimises on teil kadestamisväärset indu ja püüdlikkust ning kui mõni sõna teie suus vääratab, lööb puna teie näkku ja teil on häbi, nagu oleksite kuriteol tabatud. Eks see süvenda meie iseteadvust ja üleolekut ja eks see alanda teid meie silmis. Kõik võõrapärase, kõik naabreilt nähtu ja kuuldu võtate kohe omaks. Aga sellega kaotategi oma näo ja sisu ning sammute oma hukatusele vastu. Homme pole teid enam, homme päev kuulub uhkemale rahvale.»

«Sa väärid surma oma sõnade pärast!» hüüdsin vihaseelt.

«Naist ei tapeta ta õiglaste sõnade pärast,» jätkas Gune rahulikult. «Naist kas vihatakse või armastatakse. Sina aga ei oska ei ühte ega teist. Sa oled lei-ge nagu suvine vesi ja su silmadki viibivad meelsa-
mini veel kui naisel. Oled armunud kuusse. Kas sa ei tea, et ükski loom ega lind ei salli kuud, kõik nad ruttavad pimeduse varju ja sulevad silmad, kui ta taevaalaotusse kerkib? Uss otsib sügavamalt mättaalust, putukas ronib koltunud lehekese alla, linnupoeg peidab südame värisedes pea tiiva alla ning mesilastaru jääb järsku vaikseks, nagu seal polekski tuhandete vilgast elu. Isegi võimas ja suur meri kat-sub hirmunult üle kallaste põgeneda ning inimene muutub rahutuks, nagu oleks tal midagi võigast oodata. Kuu on jäiselt külm ning ta valguses on kur-ja nõidust. Ta külvab meie verre nõrdivat igatsust, halvab meie jõu, vangistab meie mõistuse. Ta rõõvib

meie tahtejõu ja sunnib meid sosinal rääkima. Või oled sa iialgi kuulnud, et mõni inimlaps julgeks täiskuu valgusel täiel rinnal naerda ja hõisata? Meie sammgi muutub pehmelt hiilivaks, nagu kardaksime maakamarale haiget teha. Kuu on orjade sõber, nende sõber, kellelt on röövitud nende maa ja vabadus ning jäetud vaid igatsus ja unistused. Kuu on nende sõber, kes ei jõua enam tõsta ei mõõka ega sõjakirvest ja kelle osaks on seepärast jäänud kanneldamine ja keelte tilistamine. Just — sest see ongi vigaste ja raukade ainus töö ja tegemine.

Kuula mind, isand — vigaste ja raukade töö ja tegemine! Naeran ja trotsin sind seepärast, et olin kord sinusse armunud! Sa olid mu silmis nagu rajuilml tule, tormi ja rahega, ning ma tahtsin vikerkaarena üle kogu taevalaotuse õitsema puhkeda, nagu vikerkaar sind kogu su tule ja rahega oma embusse haarata. Kui ma su pidukuuesse tikkisin kulda ja karda, sai sinna mu suudlusi hulga, hulga rohkem kui kulda ja karda. Kui ma värisedes ulatasin sulle peekri, oli joodavas sageli ka mu rõõmupisaraid. Siis tundsin, nagu oleks osake minust juba su verre voolanud, ja see täitis mind õndsusega. Kui olid mõnelt tasu- või röövretkelt oma meestega koju tagasi jõudnud, jooksin sulle vastu ning minu hõiskamine kostis üle kõigi teiste. Sinu emandad ja kauritarid pidasid seda ühe orjatari sobimatuks eputuseks ja lõid mind suule, kuid mida valusamini nad lõid, seda rõõmsamini kostis mu hõiskamine. Ja ometi ma teadsin, et sa olid käinud röövimas, tapmas ja põletamas minu kodumaal, külvanud sinna surma ning ahervaremeid ning jätnud orbusid tuhahunnikuile nutma. Mul oleks pidanud olema puss põue peidetud — võib-olla oligi! — kuid ma korjasin sületäie lilli ja puistasin teele, mille kaudu sa tulid. Ma hiilisin keskööl vargsi su hobuse juurde ning panin pärja ta kaela, et oli oma ja minu isanda sõjakäi-

gult tervena koju tagasi toonud. Olin sinust haige, kuid olin õnnelik sellest haigusest!»

Pöördusin nagu nõelatult ringi — mul oli himu teda tappa. Kuidas polnud tal häbi seda kõike vadis-tada! Kes oli ta suu nii praokile kiskunud, et sealt võis voolata sellist kõlvatust? Naise osaks on häbe-likkus, kinnisui vaikimine ja laugude häbelik silma-dele laskmine, kui mees sammu ta poole astub. Oma tundeid peitku ta nii sügavasti südame põhja, et sin-na ei ulatuks targemgi nõid pilku heitma. Põldki idandab, kasvatab ja annab saaki, ilma et ta kündja poole armu järele kisendaks ja oma tundeid aval-daks. Aastatuhandeid on ta suud pidanud ja on hästi, et ta nõnda on teinud. Mees, kui tal midagi on lausuda, kaalub iga sõna ja, valides parima, ütleb selle või, targema juures viibides, jätab sellegi ütle-mata. Tarkusel pole kiiret, see võib ka aastaid kee-let veel targemaks küpseda. Mis saaks küll elust ja kogu maailmast, kui iga inimene hakkaks kuulda-vaks puistama kogu seda rumalust, mida ta eneses kannab? Kohe äkki ja palavalt, kõiki teisi üle karju-des. Või venitades oma juttu nii pikaks nagu maan-tee, mis jookseb ühest maailma otsast teise.

Astusin Gunele sammu lähemale, tundsin oma viha küpsevat. Kuid miski minust tugevam halvas mu jõu, mu käed langesid mööda külgi alla, ma väri-sesin põlvist ja hingeõhk hakkas mu kurku põleta-ma. Tahtsin raevutseda, karjuda, kuid ta oli mu ees nii kaunis, nii kõlvatult kaunis! Kuu oli langenud ta juustele ning ta säras ja hiilgas nagu pühak, nagu rängalt patune pühak. Ja ma oleksin tahtnud talle öelda: Gune, räägi veel, kuigi su jutt on kõlvatu ja ma ei mõista sellest pooltki, räägi, sest su hääl on mu kõrvadele nii kütkestav, et kuulaksin seda kas või läbi kogu oma elu!

Gune aga ütles:

«Rahune, isand, see kõik on juba ammu möödas,

sa ei leia tuhas enam hõõguvat sädetki. Pettunud armastusest kasvab viha, kuid sedagi ei saanud ma sinust. Sest ma ei näe enam sinus meest, orjagi mitte, sinust on saanud haletsemisväärne roomaja. Isegi maole ei kõlba sa paarimeheks, sest temal on vähemalt mürgine hammas, sinul vaid murtud selgroog. Kui nägin sind põlvili laskumas, pigistasin käed rusikasse ja karjusin vihast. Minul oli häbi sinu pärast ning ma tahtsin sind tappa. Kuid siis nägin, et kogu rahvas oli põlvili põrmus — ühes sinuga kõik sinu mehed, sinu naised, isegi väeteid lapsukesi kisti maad ligi. Ükski teist ei jäänud sirgeks. Teie käed jooksid kokku ja huultelt kostis mõnin ja see oli nii võõrastav, et veri tardus mu soonis. Mis Jumal see on, kes nõuab inimeselt sellist enesealandust? Origi ei lange oma isanda ette põlvili, pigemini ta sureb. Miks sisendatakse teile alaväärsustunnet ja rõõvitakse teilt inimlik uhkus? See pole kindlasti teie Jumala tahtmine, seda nõuavad teilt võõrad isandad, et muuta teid alandlikuks karjaks. Teid õpetatakse lootma vaid võõra abile ja lahkusele. Ning homme ei põlvita te enam oma Jumala ees, vaid roomate nende ees, kelle käes on võim ja ütlemine, kelle käes on leib ja ulualune. Ja mida raskemaks muutub teie orjapõli, mida kibedamini teid nuheldakse, seda valjemini peate te kiitma oma viletsat elu. Kas sa pole mõelnud, isand, et oled mürki oma rahva verre kallanud, riisunud temalt ta näo ja sisu?

Pöörasin näo sinust kõrvale, sest sa ei väärinud enam mu pilku. Sa ei vääri ka oma maad enam. Isand, vaata viimast korda oma ilusat, võitmatut linnust, oma põlde, oma metsi, oma kaunist jõge, mis ruttab nii rõõmsalt mere poole. Varsti on need minu linnus, minu põllud ja metsad, ning homme liuglevad minu laevad sel jõel. Meie ei tule mõõga ja tulega, tuleme laulude, sigivuse, kuuma vere ja üleoleku teadvusega. Astume samm-sammult ikka lähemale,

sulatame teid enesesse, valgume üle kogu teie maa ning teist ei jää muud kui mõni vanaaegne lauluke kanneldaja suus. Vaata teraselt, isand, võta kaasa oma põldude lõhnu, oma maa õitsemise ilu, säilita oma südames kodukoha armastust, sest võib möödu- da sajandeid, enne kui kord jälle siia tagasi tuled.

Siis aga ei tunne sa enam oma endist maad ega siinset rahvast. Kõik on sulle võõras nagu needki maad, kus oled pikki sajandeid rännanud. Nagu voo- lust kantud kivike oled veerenud ja veerenud, suur- te, rahulikkude veteni ometi jõudmata. Oled sundi- valt katsunud puistata oma kiindumust ja armas- tust, kuid vastutasuks oled saanud vaid õlakehitust. Oled olnud nagu pajuviitsapõõsas, üha uusi kasve sünnitades, kandvama tüveni jõudmata. Sind ei mõisteta, kuid veel napimalt mõistad sa ise end. Võõra kaastundest süttib su viha, kiitus on sulle ki- bedam mürgist, sõim toob ahastust — kuhu sa selli- sena sobiksidki! Juhtumisi jõuad kord tagasi oma esiisade maale — kuum hoovus läbib su südant, sõõrmed haistavad midagi kodust, kaunist, joobnus- tavat, kuid lahkud veel süngemana kui tulles.»

«Kuulutad mulle kadu,» laususin, «kuid mis saab sinust endast, sinu rahvast?»

«Mu pilk ei ulatu seda nägema,» vastas Gune sün- gestudes. «Vaid unes on mind vaevanud kiuslikud nägemused, ma ei oska neid mõista ega seletada. Igal pool, kuhu vaatan, on maa kõrbenud, ei haljen- da ükski põõsas ega kasva ükski heinal õrs. Taev s on nõgimust, veed oleksid nagu surnud. Ma ei näe ühtki inimest, ühtki looma, lindu, roomajat, ainult jäised tuuled keerutavad nõgimusti pilvi. Kuid mul on tunne, et kusagil siiski veel hingitseb elu, vaeva- line, ülespoole pürgiv elu, nagu peaks ta uueks tõu- suks veel pikki aegu endale tiibu kasvatama. Sageli polegi need uned, vaid aimused, viirastused, ning sa võid sageli näha seda, mida ei näe su silmad, ja olla

järsku seal, kuhu pole astunud su samm. Siis näed ka, et see õudus pole tabanud mitte üksnes su enese maad, vaid hävitus on joosnud üle maailma. Ma ei oska seda seletada ega mõista.»

«Uned!» hüüdsin ma halvustavalt. «Ühe viletsa orjatar! uned!»

«Unes on inimene tõelisem ja siiram kui ilmsi,» ütles Gune. «Unedki on osa elust, sageli tähtsamgi osa.»

«Oled sa oma rahva nõid?» küsisin.

Jäin ootama ta vastust, kuid teda polnud enam mu ees.

«Me kohtume veel kord!» kuulsin ta häält kusa-gilt kaugelt.

Tahtsin minagi minna, kuid mingipärast langes mu pilk uuesti veele.

Mu võöl polnud enam mõõka, käes oda ja peas kiivrit. Mulle vaatas vastu pikk, kõhnunud mees, tal olid kurvad, murelikud silmad ning ta pikki, õlg dele langevaid juukseid rebis tuul, neid nagu eeke ülespoole kiskudes. Narmendav kuub ei katnud mu rinda, olin vaevatud ja vilets. Ning kannel oli mu käes.

— Oh Jumal, libises oie üle mu huulte, — olen ma siis laulik?

Olen ma tõesti juba raugastunud või olen muidu vigane? Mulle oli ometi öeldud, et ainult raugad ja vigased kanneldavad, need, kes pole muuks olulise-maks enam võimelised! Olin ehmunud ning tahtsin rutata linnuse poole, kuid silmi tõstes nägin, et polnud enam ei linnust, ei jõge, ei sügavat, õitsevat orgu. Kõik see, mida olin näinud hetke eest, oleks nagu taandunud kaugesse, kaugesse minevikku. Mu ümber laius soine maastik, nägin vaid vaevakaski, sammaldunud männiäbarikke, sookaelu, palukaid ning mätaste vahel mudaseid veeloike.

Olin vaid laulik ja kanneldaja, maast madalast vaid rändav laulik ja kanneldaja.

Tundsin teravat pistet südames. Kellele pidin ma laulma, kui mul polnud enam oma rahvast?

Kas pilvedele, tuultele, jõgedele? Kuid pilvedel olid oma kõuelaulud, tuultel oma tormilaulud, jõgedel oma lakkamatud voogamislaulud — neil polnud mind vaja. Aga linnud, loomad, konnad?

Linnud lõõritasid minust ilusamini, ma ei küündinud nendega võistlema. Lehmadel oli nende ammumine kaunim kõigist teistest häälistsustest. Ning konnad mõistsid vaid oma krooksumist, see oli kaunis nende kõrvadele ja ükski teine ei suutnud ületada ilult nende võrratut kevadeöö kontserti.

Vaatasin abitult ringi — kellele pidin ma kanneldama, kes mõistaks mind?

Kuid laulda ja kanneldada laulu enda pärast? vilksatas mu peas.

Jah, just! — laulda laulu enese pärast! Mis võiks küll olla kaunim kui oma hinge rikkusest puistata väärtusi ei kellelegi, ei millelegi, vaid enda rahulduseks, ainult oma hinge kergendamiseks. Hõigata maailmale vastu oma rõõmu ja kurbust, oma õnne ja kannatust — nii kaua kui suu hakkab turisma küllastust ja hing vabaneb sinna kogunenud koormast. Mis on kaunim hõiskamisest hõiskamise enese pärast, kuigi võiks linde haavata, lehmi häirida ja konni panna hämmastama ühe inimlapse selline ebamuusikaalsus.

Istusin kivile, võtsin kandle põlvedele ning mu sõrmed hakkasid jooksuma üle keelte. Kuid olin liiga vara hoobelnud. Mu sõrmed olid tõmbid, hääli väsinud, mu laulusõnad tuimad ja tiibadeta. Laul ei saanud sündida laulu enese pärast. Päikesel oli oma taeva laotus, lilledel nende muld ning laulgi vajas kuulajaid. Miski ei saanud sündida nende eneste pärast, kõigel oli oma mõte, vajadus ja kõlapind. Alles

rahvas võis laulule anda tema hinge ja surematuse, alles tema hingest läbinuna võis laul muutuda elamuseks.

Tundsin, et olin järsku kõigest tüdinud, väsinud, küllastunud. Mul polnud enam soove ega igatsusi, mu süda oli rahunenud ja mõte saanud lõpliku küpsuse. Ainult puhata, sündimata laul kinnipigistatud huultel. Heita mõne vaevakase alla pikali, panna pea mättale ja sulgeda silmad. Tunda suure vaikuse keskel vaid maa vaevalt kuuldavat hingamist oma külje all. Saada osakeseks temast — see tundus mulle õndsusena, kõigi küsimuste ja mõistatuste õnneliku lahendusena.

Olin sulgenud silmad ja tundsin, et see tuulepuhang käis üle minu nagu sõbralik jumalagajätt kõige olnuga. Ning kui hurmavalt ja joobnustavalt lõhnasid muidu nii kibedad sookaelad ja mudased veeloigud mu ümber!

Järsku hõigati mind ja raputati õlast.

Avasin silmad — mu ees seisis sõber Reine.

«Tõuse ometi lõpuks üles!» hüüdis ta rõõmsalt.

«On patt sellist kaunist hommikut maha magadal Olen ise juba sooritanud pika jalutuskäigu, siin kolistanud, vilistanud, sina aga lamad nagu surnu.»

«Nägin kummalist und,» katsusin end vabandada, «kahju, et ei näinud selle viimast lõiku. Oli tunne, nagu minust pidi midagi saama, ma ei tea, ka liblikas, sookask või koguni uus inimene. Olin nagu nukkumas, et siis ärgata millekski, kellekski.»

«Seda võib linnainimesega juhtuda, kes maale sattudes saab järsku üleliia päikest ja värsket õhku,» naeris sõber. «Paremaks arstimiks selle vastu on kumblus külmas vees. Nüüd aga kiiresti aeda! Tavaliselt kaetakse mulle laud aias. Pean sinu tulekut pereprouale teatama, sest jõudsimme õhtul hilja koju ning vaevalt keegi meie tulekut märkas.»

Kuid aeda jõudes olime mõlemad üllatatud — laud oligi kahele kaetud!

«Talus kuuldakse ja nähakse kõik — isegi õõsi magades,» arvas Reine.

«Ehk kavatses proua ise sinuga siin täna einestada?» katsusin pilgata.

«Ega mina ei keelduks sellisest aust,» arvas sõber. «Ta on ilus, haritud ja musikaalne daam. Olen sageli kuulnud teda klaveril musitseerimas. Pere-mees ise viibib enamasti pealinnas, tegeleb riigi asjadega ning saabub siia vaid nädalalõppe veetma. Talu juhtimine aga on proua käes. Aga sealt tulebki ta.»

Tõusin toolilt, kuid langesin rabatult tagasi.

«Gune!» hüüatasin kahvatades.

Unes nähtud orjatar — pisut ehk vanem, tusedam, vabama hoiakuga, elegantsema astumise ja riietusega, ent samad silmad, suu, otsaesine — olin lausa kokkunud.

«Olete ehk tuttavad?» imestas mu sõber.

«Ei, seda just mitte,» kogelesin. «Pean end proua ees vabandama, ma ei tea isegi, mispärast see sõna mu suust libises. Aga Gune pole vist teie rahva juures haruldane nimi — kas see ei tähenda teie keeles tuld või midagi sellist?»

Proua silmitses mind teraselt ning mulle tundus, et temagi oli üllatatud. Ta pilk pöördus enesesse, nagu katsuks ta midagi meenutada, midagi sellisest, mis kunagi oli olnud üsna lähedane, kuid nüüd unustatud.

«Härragi tundub mulle tuttavana,» lausus ta tunnustavalt, mind üha uurivamalt silmitsedes. «Võib-olla olete mõnel eelmisel suvel matkajana mu talus viibinud? Või oleme kohtunud meie pealinnas?»

«Ei, ma ei usu,» katsusin naeratada.

«Siiski — mul on tunne, nagu oleksin härra kunstnikku mitte üksnes näinud, vaid temaga isegi

vestelnud,» arvas proua. «Kuid millal, kus — ei, see ei meenu mulle.»

«See on aga kummaline,» arvas Reine, «mu sõber teadis proua eesnime ja proua teab mu sõbra elukutset! Ning laudki on kahele kaetud, pealegi lilledega ehitud, mida tavaliselt minuga ei tehta. Kas mul pole põhjust haavuda, vähemalt armukadedust tunda ja oma põlist sõpra vihkama hakata?»

«Olen ma tõesti kahele katnud?» imestas proua ise. «Olen viimasel ajal tõesti hajameelseks jäänud ning sageli ei tea ma ise, mida teen. Ühel naisel pole tõesti lihtne nii suurt talu juhtida. Hommikust hilja õhtuni oled korraldamas, hoolitsemas, käsi tamas — muutud autemaadiks, ise lõpuks aru andmata, mida teed või tegemata jätab.»

«Siiski,» katsusin jonnida, «kas proual vahel ei viirastu ka erakordsemad nägemused? Nä teks, nagu oleks maa kõrbenud, taevas nõgimustad pilved, veed surnud ning inimkond hävinud?»

Proua pilk muutus jäiseks. Ta oli kahevahe, kas üldse mulle vastata.

«Ah, see on ju nii lihtne,» lausus ta siis. «Mu mees koju jõudes räägib sageli murelikult riikide vahelisest pinevusest, võimalikust sõja tekkimisest ja meie kui väikeriigi hädaohust sel juhul. Pole mingi ime, et satun siis ärevusse ja mind hakkavad vaevama igasugused rumalad unenäod — muidugi ka kogu maailma hävimine.»

«Aga võib-olla peale tavaliste unenägede näete ehk midagi ka ilmsi?» ei jätnud ma.

Proua oli kahevahel — ta oli häiritud mu pärimisest.

«Aipult kord,» ütles ta siis. «See oli mõni kuu tagasi. Olin parajasti klaveri juurde istunud ja silmitsesin noodilehte. Mu silmade ees hakkas järsku virvendama ning ma nägin oma meest, kes oli hajameelselt üle tänava astumas. Samal hetkel aga tuli

põiktänavalt auto ja kihutas suure kiirusega otse mu mehe suunas. Ma karjatasin kõigest jõust.»

«Ja nägemus vastas tõele?» küsisin.

«Selles polnud ehk midagi kummalist,» arvas proua. «Kummaline oli aga see, et mees kuulis mu karjatust, nägi autot ja sai veel viimsel hetkel kõrvale hüpata.»

«Oleksite mõned sajandid tagasi elanud, oleks rahvas teid nõiaks pidanud,» arvas professor. «Nii meelsasti kui ma ka kuulaksin teie huvitavat vestlust, kuid kahjuks pean end vabandama — mu abiliised ootavad mind vist juba ammu. Peame linnuse väljakaevamise töödega ruttama — ega nii päikese-küllaseid päevi pole tavaliselt kuigi rohkesti varutud.»

Ta lahkus kiiresti ning ka proual polnud nähtavasti enam aega. Kuid ta astus sammu ja seisatas, astus edasi ja seisatas uuesti. Oli tal siiski veel midagi juurde lisada, minult veel midagi pärida? Võib-olla pikemalt ja siiramalt vesteldes oleks ehk meile mõlemale midagi rohkemat selgunud? Kuid ta ei pöördunud tagasi ning minulgi polnud vestluse jätkamiseks isu.

Kõik olj ometi juhps, kokkusattumus. Üks tähtsusetu tõigake oli ristamisi teise samasugusega kokku põrganud, kolmas oli neile otsa komistanud — mis müstikat või salapärasust võis sellest järeldada! Pealegi ei tundnud ma tookord veel kuigi suurt huvi ei enda päritolust ega rahvusest. Olin südikalt end ellu kiilumas ning uskusin sellest aitavat. Ning iga uus päev tõi enesega kaasa uusi ülesandeid, elamusi, küsimusi! Nende kuhjumisel pidi kõik eilne ja üleeilne tuhmuma, ununema, olematuks muutuma. Inimesel pole aega ja püsivust iga keerukama sõlme juures peatuda ja teda lahti harutada, sest ta teab, et need veerevad talle ette ka homme ja ülehomme,

et ta parema meelega ruttab neist mööda ja teeskleb pimedat.

Kuid vananedes, kui oled elust juba küllalt kriimustatud, tekib pettumus. Leiad, et sa pole see, kes sa võiksid olla ja peaksid olema, et oled elanud mitte enese, vaid kellegi võõra elu. Kõik oleks olnud nagu mingi rumal eksitus, mingi painajalik unenägu, millest sa kuidagi vabaneda ei suuda. Võimalik, et see on vaid enese rumal tähtsustamine, ülehindamine, sest iga inimene usub end sündinud olevat säravaks täheks, kuid nähes, et elu argipäev on teda tähtsusetuks tolmukübemekeseks pihustanud, otsib ta põhjust mitte enese küündimatusest, vaid igalt poolt mujalt. Siis ärkavadki uuesti kõik need läbielatud tähtsusetu töigakesed, korjad nad kokku, seod puntrasse ja katsud neist vastust leida. O ed ehk rumalasti talitanud, kuid parema puudusel on neistki ehk abi.

Saag, kirves, ja rikkalik toit. Homme jälle: sa g, kirves ja rikkalik toit. Ei sundijat ega haukujat, oled vaba nagu tuul. Ega see halb ole, Jumal hoidku — see pole sugugi halb! Halbus on üksinduse masendavas tundes. Olen vahel metsas järsku hõiganud ainult selleks, et veenduda, kas mul ongi veel vastukaja. Võib-olla olen juba astunud üle mingisuguse piiri ja mul pole enam ei vastukaja ega varju. Kui pole enam oma rahvast, mis mõte siis oleks veel vastukajal? Või üksikuks jäänud ränduril, kelle samm jääb päevast päeva ikka vaevalisemaks?

Inimest juhib läbi ta elu siiski mingi loogika, sa geli küll mõistmatu ja vaevalt aimatav. Isegi unenäod on sellele allutatud. Sajandid tagasi ei elanud arvatavasti mingit Gune nimelist orjatari, või kui elas, siis mitte sellisena ja mitte sääraсте sõnadega suus. Ta oli minu enese meelevalds lt loodud kuju. Inimene ise oma unenägudes on n"it juhiks, lavastajaks ja teksti autoriks. Ta valib egelasi, paneb

nad liikuma, dikteerib sündmustikku ja teeskleb, nagu poleks tal kõige sellega otsest ühendust. Ta on kartlik, hirmunud ning laenab seepärast endale tegelaste suud, sest ta ei julge isegi unes olla siiras ja rääkida sellest, millest ta hing on haige. Seda peavad tegema teised tema eest. Mitte orjatar Gune ei ennustanud mulle mu saatust, vaid mina ise Gune suu .audu. Nõnda olin ma kaitstud häbistavast enesepaljastusest. Mul oli koguni võimalus hangitud protestimiseks, vihaks ja orjatar surmaga ähvardamiseks. Ettenägelikult ei valinud ma oma saatuse ennustajaks mitte mõnd kurja meesnõida, vaid orjatarist neitsikese, kelle sõnu võis minusugune isand võtta isegi üleoleva muigega.

Või miks muidu pärast Gune pikka monoloogi pidin muutuma veel raugaks kanneldajaks? Just seepärast, et rääkijaks olin siiski mina ise, need olid minu sõnad ja minu sünged ennustused — ma olin neist häiritud ja õnnetu, ma pidin nüüd mõnd hüvitust enesele hankima. Viimseks lohutuseks serveerisin enesele kui kanneldajale õndsust nagu pisikest tasu ummikusse joosnud elu eest. Petsin end isegi sookaelte ja mudaste loikudega, nagu oleksid nad nii hurmavalt ja joobnustavalt lõhnanud!

Miks pidin ma juba tookord nägema sellist õudset unenägu? Küllap mu vaistud olid mõistusest teadlikumad. Mõistus püüdis ulja hoolimatusega end ellu kiiluda, vaistud olid aga juba varakult teadlikud võõra vere sobimatusest. Nad hakkasid mind hoiatama juba siis, kui ma ise endas veel teadlik polnud või teadlik ei tahtnud olla. Nad väljendasid end Gune kaudu unes, kui mu mõistus polnud neid segamas. Nad läksid aga veel kaugemale, nad olid võimust saanud ja soovisid rõhutada ka oma sõnade tõelikkust. Tahtsid mind kinnitada usus, et ma kuuldusse-nähtusse suhtuksin tõsiselt ja seda ei unustaks.

Selleks anti mu kätte kannel. Pidin teadlikuks saama ja veendele jõudma ka enda kui kanneldaja ning lauliku küündimatuses. Mind hoiatati ette, et kõik mu püüdlused ja innud ei vii ometi sihile. Too üllalt suur ning surematu, mis seal soises maastikus pidi üle mu huulte veerema, suri juba enne enda sündimist. Kostis vaid rauga vilets oie. Ma ei tõusnud lennuks!

Just see — ma ei tõusnud lennuks!

Algul oli see mõte mulle võõras, isegi valus. See viis mind ahastuseni ja pani higipisaraid voolama. Kuid nüüd on see möödas, sest loobumisest veel raskem on enda petmine. Olla enese vastu aus ja siiras, see on muidugi raske, kuid selleni peab jõudma või muidu muutud lõpuks ka enesele naeruväärseks. Seepärast lohutan nüüd end ka ilmsi kanneldaja viimse sooviga: panna pea sambla pehmele mättale, tunda suurt vaikust enese ümber ja leida ka sookaelte ja mudaste veeloikude lõhnast rõõmu.

Mul pole enam täitumata soove ja kättesaamatuid unistusi. Kõik see, mis minuga on olnud või juhtunud, on juba ammu nagu udu minust mööda virvendanud. Ma ei tea, kas oli see täisväärtuslik elu, tühipaljas sagimine või koguni rumalasti instseneeritud unenägu. Igatahes mitte see, milleks arvasin enesel õiguse olevat.

Olen vaid kogenud, et tõeline looming on midagi suurt ja pühalikku. Olla looja kunstnik, selleks ei piisa talendist ja oma isiklike elamuste tagavarast. Sinus peab leegitsema süttima su rahva hing, tema lootuste, tunnete ja nägemuste maailm. Tema rõõmud ja tema valud peavad sinu omaks saama. Tema kannatused peavad viima sind ahastuseni ja tema õnnestumised täitma su südant õndsusega. Aga sa pead aastasadu ees sammuma.

Tõeline kunstnik pole ju lõpuks midagi muud kui hästi seatud instrument rahva hinge ja tunnete tõl-

gitsemiseks. Su isiklikul edul või ebaedul pole mingit tähtsust — oleks parem, kui sa oma isikut peidaksid kuhugi varjatumasse kohta ega tolgendaks oma rahva jalus. Häbiväärseim kõigest on oma isikut tähtsustada ja tunnustust kerjata.

Olla suur või olla ei midagi. Olla uhke tiivuline õhus või ka vihmaussina leida väikest rahuldust oma olemasolust. Mitte aga olla kekslev varblane — elada hobuse armust ja tulla kiitlema oma lennu kõrgusega.

Ja nüüd olengi oma pihtimuse alguse juures tagasi:

Kus on minu rahvas?

Saag, kirves ja rikkalik toit. Homme jälle: saag, kirves ja rikkalik toit. Ei sundijat ega haukujat, oled vaba nagu tuul.

*

Rein Malveti pihtimus ei suutnud mind rahulda, kaugelki mitte.

See oli küll ta valutava südame järsk väljapurse, kuid oli rajatud valele alusele. Ta asetab raskuspunkti oma isikule ja hävinud rahvale, osutas võõrale verele liiga suurt tähtsust. Viga ei võinud seista selles, sest põhjused olid hulga sügavamal. Ta ei suutnud näha, et tänapäeva kogu maailm põeb veel suuremat häda ja laokil olekut. Ta ei tahtnud mõista, et igaüks meist kannatab suuremat üksinduse ja mahajäetuse tunnet. Meie pole enam indiviidid Isanda võrdse näoga, vaid standardiseeritud mass — käsutatav, lükatav, juhitud. Oleme hooldamisele võetud, kus iga meie samm ja toiming on pikkadeks aastateks juba ette määratud. Oleme nagu jõgi graniidist kallastesse surutud — voolame ühiselt koos, hallid ja ilmetud. Meil pole enam isegi oma kodu, vaid magamisase, kus saame pisut hinge tõmmata,

et järgmisel hommikul veel suurema innuga edasi rutata. Robotid riigile, ühiskonnale, perekonnale, sarnanedes üksteisega nagu veetilgad.

Maailma on valitsemas pettus, vale ja roim. Pole ühtki jõudu selle pidurdamiseks. See koguni süveneb iga päevaga ja võib arvata, et juba homme on valest ja roimast saanud tänapäeva maailmale uus tõde ja õigus. Me küll ei mõista veel, kuid tunneme ometi vaistlikult, et läheneme kiirsammul katastroofile. Ei, see pole aatomsõda, see on traagilisem; see on inimsoo sihitus, loomastumine, kõigi ideaalide kokkuvarisemine. See on lämbumine oma vaimsusest, oma elu mõttetuses. Oleme nii ummikusse surutud, et meil pole varsti isegi õhku hingamiseks.

Igatseme nii väga tagasi jõuda loomise esimese päeva juurde, kui too Võimas ja Tundmatu ütles: saagu valgus! Meid on kästnud trotsida surma usu kaudu, kuid inimene kardab mitte surma, vaid elu! Meid on kästnud armastada ligimest nagu iseennast, kuid me ei suuda enam armastada iseennast, sellist oma näo, mõtte, usu kaotanud inimest. Sellist, kes on sunnitud käsitama jõledat valet ja veel jõledamat roima kui tõde ja õigust!

Sõna on tänava käes ning laadahangelajad seavad massi hääli oma meele ja tahtmise järgi. Pole jõudu, kes puhastaks inimsoo pühast templi neist larmitsejast ja inimhingedega kaubitsejast. Vahel tahaksid omada tuhat kätt, et sulgeda oma kõrvad, ku'd kas piisakski tuhandest? See kostab ühest maailma otsast teise, see on mürgistatus. Õhu, vee ning viimse kui katusealuse, see tungib see südame ni sisse. Konverentsid, nõupidamised, läbirääkimised. Siis sama ning jälle sama. Väike inimene on juba nõrkemas kõigest sellest juhmusest. Väike inimene on vastu seinale surutud.

Miks ei mõistnud mu kaaslane seda?

Tänapäev on pimestanud meie silmad ja muut-

nud meie südame külmaks. Oskame veel vaid ennast näha ja oma häda kurta. Või mis saabki meilt muud nõuda, meilt, standardiseeritud robotitelt? Oleme nagu kõik teisedki alalises jooksus — kiiresti, kiiresti omandada seda, teist ja muud! Mitte kaaslasest maha jääda, mitte temast halvem olla, kõik kümme küünt haaramas. Jumal hoidku, kui mõni kübemeke peost kaasinimese rüppe maha pudeneks! Kõik vaid endale — rikkus, võim, uhkus! Rohkemgi veel: kogu maailm kõigega, mis seal hingab, kasvab ja tärkab!

Kuule, mu kaaslane, väike inimene, mis meist küll nõnda saab? Või ootame veel viivukese meie templi puhastajat ja valguse külvajat? Ainult viivukese, sest rohkem me ei jõua enam.

AJALIKUD, AJATUD JA IGAVESED SUURVAIMUD

Hermann von Keyserling

Tõlkinud Krista Läänemets

Ajalike suurvaimude all mõistan ma selliseid, kes su-
lavad jäägitult ühte oma ajastuga, vaadeldagu neid siis
kuidas tahes. Ajatute all selliseid, keda ei saa pidada am-
mendatuks ühelgi ajastul ega ühegi ajastu poolt.

Vaevalt on mõnele 19. sajandi kirjanikuisiksusele tema
eluajal rohkem austust osaks saanud kui George Sand'ile.
Tänapäeval teda vaevalt enam üldse loetakse. Kuid ometi
hakatakse nüüd lõpuks mõistma, et hilisem kirjandus on
talle lõpmata palju tänu võlgu. Niihästi suuri venelasi kui
suuri skandinaavlasti oleks ilma temata raske ette kujuta-
da. Kord ülistatud, peagi unustatud, või ehk vaid skemaa-
tilisena edasi elades nagu esivanemad, kelle nimesid lap-
selaps hiljem mõistmatus aukartuses hauakivilt veerib,
kelle tõeline olemine veel vaid harvadel juhtudel ajaloolas-
tele avaneb: selline on olnud liigagi paljude saatus. Nii käis
Wielandi, koguni Herderi käsi, kui nimetada ainult kõige
suuremaid ja tuntumaid — nende mõju on kustunud. Nüü-
disaegsetest, ehk küll madalamal tasemel, juhtub ehk sa-
muti Bourget'ga. Pärast seda kui teda on mõnda aega üle-

*Zeitliche, zeitlose, ewige Geister. — Graf Hermann Keyserling. Phi-
losophie als Kunst. Darmstadt, Otto Reichl Verlag, 1920, S. 17—26.*

voolavalt kiidetud, ta unustatakse, võib-olla hakatakse teda koguni põlgama, ja alles hiljem mõistetakse, kui palju tänu võlgneb talle psühholoogiline romaan. Tänapäeval ei hinda neid ajalikke suurmehi kuigi paljud õiglaselt. Nenditakse nende kuulsuse lühiealisust, nende elu väärtuse kaduvust. Sellest järeldatakse, et nende kaasaegsed on neid väärsti mõistnud või nende üle valesti otsustanud. Veidrikke, kelle sõnum on määratud vähestele, peetakse igas mõttes suuremaks kui tähti möödunud aegade taevas, kadunud sugupõlvede ebajumalaid. Tahetakse, et hinnas oleks vaid ajatu. Ons see seisukoht õigustatud?

Tahaksin võtta vaatluse alla suurima meile teada oleva ajaliku isiku, Voltaire'i. Kuidas? Kas Voltaire polegi ajatu vaim? Tema absoluutne väärtus, nii nagu me selle üle tänapäeval otsustame, ei ole igatahes kuidagi seotud mõjuga, mis tal oli oma sajandile. Kes otsustab tema üle selle põhjal, mida ta meie jaoks tähendab, ei hinda teda mingis mõttes õiglaselt; teda saab mõista ainult tema ajast lähtudes; selles mõttes oli ta erakordselt ajalik vaim. Voltaire'i kogu suurus oli selles, et ta tegi kõik järeldused, milleks olid tema ajastul olemas eeldused, ja et ta tegi need nõnda, nagu see ajastu oli neid võimeline vastu võtma ja läbi töötama. Iial ei ole ta näinud kaugemale oma aja võimalustest, iial ei ole ta esitanud vahelülisid vahele jättes arusaamu, mida suudeti mõista alles põlvkond hiljem. Kindlasti oli Voltaire nagu iga suur vaim oma ajast ees, jätmata teda seejuures maha; tema aeg võis oma juhile järgneda. Seepärast ta jumaldas teda. Kõik, mis ta ütles, võttis tema aeg teadmiseks ning arendas seda edasi; kõigil tema antud tõugetel oli viljakas mõju, miski ei läinud kaduma. Aga just seepärast ei saanud tulevased sugupõlved tema suhtes enam õiget seisukohta võtta. Nad mõistsid tema säravat olemust, tema huumorit, tema keelt, tema intelligentsi selgust veel vaid osaliselt, mitte kunagi enam inimest tervikuna. Mis ta oli olnud tegelikult, paistis olevat ammugi ümber töötatud, sellest ei jäänud midagi järe-

le. Oma vahetule ja lähimale ümbruskonnale suunatud mõjuga suurvaimud muutuvad peagi järeltulevate põlvede loomulikeks koostisosadeks; ja koostisosi ei mäleta keegi.

Ka Fichte, see filosoofia *Turnvater* Jahn, ja Herder, see kaootiline vaimuhiiglane, olid eeskätt ajalikud suurvaimud. See, mille Herder käima pani, on suuremalt jaolt juba täide läinud; ta ei ole neid mehi, kes kõigil ajastutel jäävad ahvatlevaks mõistatuseks, loovaks üllatuseks. Aga oli ta siis seepärast vähem väärt kui Lichtenberg, kes veel tänapäevalgi kiirgab impulsi impulsi järel? Kindlasti mitte — ta oli teistlaadi suurvaim.

Ma arvan, et me läheneme ajalike ja ajatute suurvaimude suhte õigemale mõistmisele, kui see eksisteerib tavateadvuses. Kui tervel leegionil Voltaire'i kirjatöödel pole tänapäeval enam meie jaoks sedasama tähendust mis 18. sajandil, siis ei tõenda see veel midagi nende autori vastu. Me oleme ülekohtused, kui peame George Sand'ist vähem lugu kui nii mõnestki piiratumast, kuid originaalsemast suurvaimust, ja seda ainult sellepärast, et ta ei ütle meile tänapäeval enam kuigi palju: George Sand oli kindlasti suurem kui tema praegu veel elus olevad kaasaegsed. Annete võrdlemisel — hindamisel ei saa kunagi olla liiga ettevaatlik; eriti siis, kui on tegemist laadi erinevustega, ei ole kvantitatiivne võrdlemine võimalik. Ajalikud on oma ajastuga ühemõõdulised, ajatud mitte. Oma ajast üle olemine ei ole veel iseenesest eelis, nagu ka hetkeline, otsekui vältimatu populaarsus. Voltaire sai omal ajal silmapaistvaks, Diderot mitte. Oli ta siis seeläbi suurem? Ma ei oskaks sellele vastata. Ta oli teistlaadi suurvaim. Kõigist 18. sajandi suurkujudest näib Rousseau surematuim, kuivõrd tema mõju on siiani neist kõigist elavaim. Vahest ei ole tema suurim tähendus veel avanenud. Aga tähendas ta siis seepärast rohkem kui mõni teine? — Tema talent vastas lihtsalt kauem kestvale või sagedamini korduvale konjunktuurile. Ei ole kahtlust, et enamik tema «tõdemusi» olid valed. Ta oli põhiliselt see, keda prantslased nimetavad *esp-*

rit faux. — Teised jälle on oma ajatult läbilööva mõju eest tänu võlgu lausa paljuütlevale vaesusele. Nõnda on lugu maalikunstnike hulgast Manet'ga, luuletajatest Mallarmé ja mõtlejatest Nietzschega. Nende anded olid — ka nende endi jaoks — selgemad kui mitmekülgsematel natuuridel. Neid oli kergem haarata, kergem määratleda. Aga kas on õiglane, kas on õige seada väikest vaimu suuremast kõrgemale sellepärast, et ta on ühes asjas saavutanud rohkem? Viimases suhtes kindlasti. Aga et suuruse ja väiksusse üle ei otsustata tõepoolest ainult saavutuse mõõdupuu järgi, siis oleks hea, kui neid teisi kaalutlusi ei jäetaks lõppotsuse tegemisel tähele panemata.

Vaevalt on olemas ala, kus ühetähenduslikke tulemusi oleks raskem saavutada kui kriitilises vaimuajaloos. See ilmneb eriti selgesti, kui otsustatakse meeste üle, keda ei saa liigitada ühessegi seni rakendatud tõeliselt suurte, tõepoolest igaveste vaimude kategooriatesse: Shakespeare, Goethe, Kant. Kanti kohta on Simmel tabavalt öelnud, et ta «kuulub päris suurte vaimuhiiglaste hulka, kelle pilt muutub koos ajaloo muutustega, sest nad käivad pidevalt arenguga kaasas ja seetõttu etendavad alati nii-öelda erinevaid rolle». Tõelised suurused on hoomamatud. Mida Kant tegelikult mõtles, selles ei ole filosoofid veel tänapäevalgi ühel meelel; igaüks tõlgendab teda omamoodi. Ja samuti jääb Goethe sügavaim olemus inimkonnale igaveseks saladuseks, põhjatuks nagu loodus. Kes oli Goethe? Me teame seda tänapäeval vähem kui kunagi varem; asjaolude edeneva tunnetamise juures muutub tema isiksus üha müütilisemaks. Nii nagu maailma ajalugu ei tulene ainult teguritest, mida on tegelike protsesside põhjal võimalik ühemõtteliselt tõestada, vaid ka mingit ajajärku valitsevatest määramatutest kujutlustest, ebakompetentsete isikute poolt pillatud mõtetest, puhtteoreetilistest otsustusvigadest ja eksitustest, põhjendamatumest usulistest fraasidest ja ettekujutustest, nii on ajalooline isiksus, nagu ta igale generatsioonile paistab, alati süntees sellest, mis ta tege-

likult oli, ja sellest, mis teised temast mõtlesid. Sajandite vältel kasvab ta tohutuks või muutub nii põhjalikult, et tegelikkus üha enam kahvatab. Pooljumalad ja müütide kangelased, kokkusurutud tegelikkuse üleinimlikud sümbolid, tähistavad ju arengu äärmust, mille iga suurvaim, kes järeltulijate teadvuses üldse elavaks jääb, kiirustades läbib. Kas Siegfried või Goethe, Shakespeare või Wilhelm Tell: tänaseks on nad kõik müütilised kujud. Looduse entelehia toimis pärast nende surma edasi. Neist on saanud olen did, kellest nende ajalik tegelikkus moodustab veel vaid ühe osa. Kui sageli on kuulsatele meesetele heidetud pilk meid petnud! Kuulsus tapab oma objekti, et seda alles siis tõeliselt elustada; elava suhtes on ta ebaõiglane. Kui Kristus äkitselt jälle meie hulka ilmuks, ütleks ilmselt enamik inimesi kristlusest lahti.

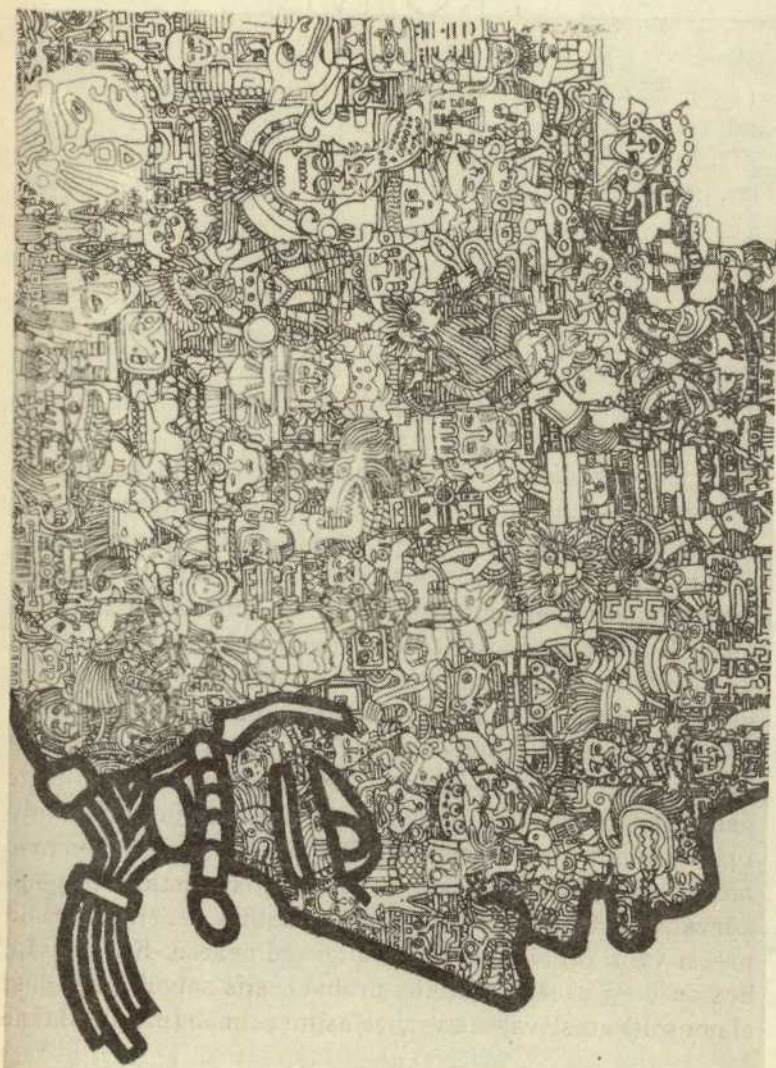
Milleks ma kõike seda kirjutan? Selleks, et rajada teed kõrgemale üldarusaamale. Mõisted «ajalik», «ajatu», «igavene» tähistavad lõppude lõpuks erinevaid nägemusi tegelikkusest, mis põhilises jääb igal pool samaks.

Kõik suurvaimud on ajalikud ses mõttes, et nad võivad ilmned a ainult teatud kindla kultuuriepohhi raames; väljaspool seda puuduvad nende eksistentsil ja nende mõjul eeldused. Suurvaimu suudavad mõista vaid need, kelle olemuse struktuur mingil määral sarnaneb tema omaga; mõju avaldab ta vaid neile, kes teda mingil määral mõistavad. Sellega on suurimale geeniusete asjade olemuse tõttu seatud nii kitsad võimaliku tähenduse piirid, et isegi igavesed langevad linnulennult vaadelduna alla ajaliku tasemele. Kui elav Õhtumaa on kord lõplikult ajalikku õnnistatud, siis ei ole Goethel suuremat tähendust kui Memphise ja Niinive suurmeesete tänapäeval, ja see on väiksem, kui enamik inimesi usub; kui täiustunud kvaliteediteadvusele saab ilmseks kõrge väljendusväärtus ka muidu mõistetamatus keeles, siis puudub sel väärtusel pärast teda tingitud elava vaimu surma ju igasugune toimiv vägi. Nii on tänapäeval juhtunud juba paljude 18. sajandi väärtustega,

rääkimata kesk- ja antiikaegsetest; need ei tähenda meie enam kaugeltki nii palju, kui me arvame. Selles mõttes on üleüldse olemas ainult ajalikud suurvaimud. See tõdemus lükkab siis äsja teravalt üksteisest lahus olnud tihedalt kokku. Ja kui veel mõelda, kuidas iga üksik, ka iga-vene, võib korda saata ainult seda, täpselt seda, milleks aja vaim on loonud eeldused, mis annab kronoloogilisele daatumile peaaegu astrooloogilise tähenduse, siis kaob iga-sugune absoluutne ajatuse illusioon. — On ju kõik suurvaimudki üksnes tinglikult ühelt poolt ajalikud, teiselt poolt ajatud: iga isiksus on ainukordne, ainulaadne, igavesti kordumatu, seega ei saa ükski ajastu teda täielikult peegeldada. Mingis mõttes käib erakordsete ekstsentriliste kohta kehtiv igaühe kohta: ta on täiesti omaette olend; tõelist mõistmist kohtab ta kergemini sporaadiliselt, sajan-dite vältel, kui oma kaasaegsete poolt. Nii on paljud ajaliku-d inimesed olnud isegi jahmunud oma äkitselt tekkinud populaarsusest: n e m a d e i tundnud mingit sugulust rah-vahulgaga, kes neile heakskiitu avaldab, nad tundsid end just seetõttu valesti mõistetuna, et nii paljud arvasid end neid mõistvat. Just see suurendas nende üksindustunnet. Nii võis ka Ferney tark tunda end sisimas oma ajale võõ-rana, võis pikisilmi oodata neid, kes veel sündimata, kes mõistaksid tema hinge... Siin mängib suurt osa juhus. Inime-sele võib tunduda tähenduslik, kui teda mõistetakse mõtteavalduste pärast, mida ta sellisel kujul, nagu neid mõistetakse, kunagi esitanud pole. Nii tunneb lausa igaüks end oma ajas üsna üksiku ja ebakohasena, ja seda õiguse-ga. — Aga iga suurvaimugi võib näiliselt pidada igaveseks, mistõttu eristamise skeem, mis esimeses lõigus esitati, osutub lõppude lõpuks just nimelt vaid tellinguks, mis te-gelikku ehitist ei kanna. Iga olend, kuivõrd ta olemas on, ja seda enam, kuivõrd ta end väljendab, on selle ilmutus, mis viimati viib välja Jumalani. Sisuliselt ei väljendanud isegi Shakespeare enam kui tühiseimat inimlikku elu. Teda tõstab kõrgeimale astmele ja muudab väljapaistvaks

see, et ta on tegeliku jaoks leidnud imeliselt vaimupärase väljenduse. Aga see ülivõrre eeldab alg- ja keskvoorret. Et meil on võimalus võrrelda, et võrdluseks on olemas materjal, seepärast me nimetame Shakespeare'i igavesti Jukust ja Mikust erinevaks. Aga kuidas oleks asi siis, kui võrdlusvõimalused puuduksid? Kasina materjali puhul on igal üksikul suurim tähtsus. On suurelt osalt juhus, kellest on jäänud mälestus püsima. Mõnest, kes oma eluajal sugugi silma ei paistnud, võib kergesti saada oma sajandi esindaja. Erinevused kvaliteedi osas on küll täiesti tegelikud, keegi ei kahtle suurimate inimeste erakordses andekuses, teistele kättesaamatus väljendusvõimes. Aga et see koguni nii palju tähendab, on ju olemuslikult vaadelduna puhtjuhuslik. Ka geniaalsuseta on elu ikkagi Jumala emanatsioon; see, mida nimetatakse geniaalsuseks, on sageli vaid osaline andekus; paljud ajalikud on tervikuna võttes olnud märksa suuremad kui nii mõnedki surematud. See on lõpuks samas mõttes konventsioon nagu see, mis on aluseks igale kunstile: et me rakendame väljendusvõime mõõdupuud. Me võtame tarvitusele *a priori*, luues järkudeskaala — hoolimata sellest, kas seda kunagi seejuures loominguks on seotud. Selline seosetu *a priori* on kahtlemata õigustatud, sest alles tema teebki vaimu ajaloo võimalikuks. Sama vähe kui eeldusteta uurimistööd, on olemas ka eeldusteta eksistentsi. Nii on geeniused olemas ainult siis, kui me postuleerime teatud kvaliteetidid järku määrama. Kuid ajaloolisele kujunemisele võiks ilma meelevallata aluseks võtta ka teistsuguse koordinaatide süsteemi; sel juhul oleksid korrapealt hoopis teised vaimud need suurimad. Sugugi mitte kõigis kultuurides ei ole esinenud geeniusse mõistet... Seepärast ei ole hea panna liigset rõhku erinevustele ajalike, ajatute ja igaveste suurvaimude vahel. Ka ei ole hea rääkida geeniusdest nii kindlalt, nagu see sagedasti sünnib. Ka siin on tegemist põhiliselt meelevaldse piiritlemisega. Meil tuleb pigem õppida mõistma, kui tühine on mõni neist erinevustest, millele rõhku pane-

mata esteetika oleks ehk võimatu; kui meelevaldsed on kõik eristamised, kui vähe mõni ükskõik kui tunnustatud järguastmestik olemust ammendab. Kõigil aladel on teiste muutmiste hulgas mõeldav überpööramine, tänu millele — kristlikust aspektist vaadatuna — esimesed saavad viimasteks; kõikjal sõltub see koordinaatide valikust, ja ühegi lähtepunkti vastu ei ole formaalselt vähimatki õelda. Tõenäoliselt on olemas süsteem, mis eeldatavale pürgivale inimesele tema ülima eesmärgi seisukohalt vastab paremini kui ükski teine: see on teadmata aluseks ilmselt kõigile väärtushinnangutele, mille suhtes *consensus gentium* on kindlakstehtav. Ainult et inimene ei ole mitte pelgalt või täiesti pürgiv, võib-olla ei ole ka «inimest» olemas, või on ainult osalt; seepärast vajavad määratlused, mis tulenevad selle süsteemi rakendamisest, igal juhul korrekтуuri. Vastupidiselt selle rakenduspunktile on veel pealegi olemas ideaalne koht, mis vaimuldas nähtuna määrab maailma keskpunkti. Kes vaimuldas otsustab, see otsustab inimlike mõistete järgi Jumalast lähtudes. Aga siis saab talle ka osaks sama saatuse mis Jumalale: ta peab Päikesel laskma ühtmoodi paista õigete ja õelate peale, kõik vastuolud on maailma harmoonias vajalikud, ükski järguastmestik ei tundu talle olevat teistest parem. Harilik inimene, kes on võtnud endale õiguse otsustada asjade üle nagu Jumal, muutub nõnda täielikuks skeptikuks. Ja et skepsisest lähtudes ei ole mingisugune loominguline elu võimalik, siis tuleb enamikule ilmselt kasuks tegelda neid tegusalt huvitava tegelikkuse osaga häirimatult edasi, lähtudes täiesti meelevaldsetest eeldustest. Filosoof üksi peaks vaatama sügavamale ja kaugemale, sest tema loomus on oma olemuselt kosmosekeskne. Seepärast jääb tema osaks keerulist koordinaatide pundart, mis määrab inimkonna jaoks tegelikkuse, ikka ja jälle mõttelisest maailma keskpunktist lähtudes sellele tagasi reguleerida. Olgu pealegi — ja seda ikka juhtub —, et tema isiklik süsteem, küll üleininimlik, just nimelt ongi ekstsentriline.

Endel Kóks. MÓÓDUNUI AJAD. (Ofort-lito) 1972

PROHVET

Üllas Tankler

«Aga kes neist on Issanda nõupidamisest osa võtnud?» (Jr 23, 18)

RELIGIOONILOOLIST

Igal religioonil on oma funktsionäärid. Ja kuigi religioonid on sisult ja vormilt väga erinevad ning vastavalt erineb neis ka mõiste *homo religiosus*, võib üldjoontes siiski täheldada sarnasust. Nii võime näiteks öelda, et šamaanid või nägijad on tuntud täiesti erinevate rahvaste usundites. Kindlasti ka preestrid — raske oleks leida religiooni ilma preestriametita. Peale selle on olemas veel palju erinevaid religioosseid ametikandjaid, kellel ühel või teisel viisil on tegemist sealpoolsusega.¹ Paljudes kultuurides on kultuslikult tähtis osa ka kuningal. Ta on jumal või selle poeg (nagu Egiptuses) või vähemalt eriliste jumalike volituste kandja (nt sumeritel).² Pilt on üsna kirju. Selguse mõttes oleks ühtaegu mugav ja tarvilik eristada pea- ja kõrvalrolle. Sealjuures ei saa olla kahtlust, et enamasti on preestrid ja prohvetid ikka mänginud peaosas. Kui küsida, kes on õieti preester ja kes prohvet, siis selgub paljudest olemasolevatest vastustest, et esimese mõistmisel ollakse

¹ Vrd *aisymnetes*, *podesta*, *guru*, *démagogue*, *mystagogue* (Weber 1987:102 jj), islamieelne *kahin* (Meyer 1986:617). Muidugi ei või mööda minna ka oraaklitest.

² Iisraeli kuningate eripära kohta vt von Rad 1962:323.

palju üksmeelsemad kui teise puhul.³ See üksmeel arusaamades preestrist võib olla siiski näiline. Sagedasti osutatakse sellele, et preester ja prohvet on pingevahekorras: «Kui preester on kindlaskujunenud osaduskonna/ühiskonna funktsionäär ning selle usuliste traditsioonide kandja ning ametlik esindaja, siis prohvet oma dünaamilise vagadusega, seniseid tõdesid pea peale pöörava kuulutusega ning sagedase kriitikaga preestrite aadressil vastandub religiooniloos tihti ametliku preesterluse staatikale» (Mensching 1986: 610).⁴

Siiski pole see nii üheselt määratletav. On juhtumeid, kus piir prohveti ja preestri vahel muutub väga ebamääraseks. Üheks markantseks näiteks selle kohta on Egiptus 3. saj. eKr. Seal nimetati ülemkihtidesse kuuluvaid preestrid «ülemprohvetiteks» (Krämer 1933jj; 793j; vrd Mensching 1986: 609). Et neil on palju ühist, sellele osutab juba termini «oraakel» seostamine nii ühe kui teisega.

Mainitust peaks piisama tõdemiseks, et kui preestri funktsioonide mõistmisel valitseb üldjoontes teatud üksmeel, siis prohveti puhul on lugu märksa keerulisem. Tavamõtlemises on prohveti tähendus olnud eri aegadel äärmiselt erinev.⁵ Teaduslikes käsitlustes «on prohveteid mõistetud küll preestritena, karismaatikutena, ekstaatikutena, küll poetide, teoloogide või poliitikutena — loetelu võiks jätkuda peaaegu lõpmatuseni» (Petersen 1987: 1). Tuleb nõustuda Fascheriga, kelle jaoks *prophetes* on «raamsõna ilma konkreetse sisuta» (Rendtorff 1933 ff: 794).

See muidugi ei tähenda, et sellel mõistel sisu polegi.

³ «Meie arusaam prohveti rollist on nii paindlik, nagu see teiste rollide puhul — näiteks kuningas või preester — ei ole olnud» (Petersen 1987:1).

⁴ Nii ka Max Weber: «Preester /—/ toetub oma püha ameti traditsioonile, prohvet seevastu isiklikule ilmutusele ning karismale» (1987: 99).

⁵ Näiteks: «18. sajandi lõpu Saksamaal mõisteti prohveteid kui romantikuid, kes väljendasid puhta poeesia vaimu. 19. saj. Inglismaal ja Hollandis mõisteti neid kainete ratsionalistidena, kes seisid range moralismi eest, 60. aastate Ühendriikides nähti neid sageli kui vastukultuuri tegelasi» (Petersen 1987: 1).

Otse vastupidi — tal on nii rikas ja mitmekesine sisu, et raske on anda mõistele «prohvet» kindlat definitsiooni. Muidugi on korduvalt püütud seda teha⁶ ja uurimistöö teatud järkudes on möödapääsmatu konkreetsete tunnusoonte abil eristada, kes on prohvet ja kes mitte. Siinkohal ei pea ma vajalikuks lähtuda mingist definitsioonist või kriteeriumide kokkuvõttest, et siis kõiki religioosseid tegelasi, kellega tuleb töös kokku puutuda, sellesse Prokrustese süngi suruda. Pigem tahaksin neid jälgida erinevates seostes.

Alustama peaks tingimata tähelepanekuga jumalikust impulsist ehk, nagu on tavaks saanud seda nimetada, — kutsumisest. See on nii tähtis aspekt, et ka tema puudumine tuleb eraldi ära märkida. David I Peterseni loetus seisab «jumalik impulss» esimesel kohal: «Prohvet on isik, kellel on olnud eriline usuline kogemus ja/või kes on erilises vahekorras jumalusega» (Petersen 1987: 10).⁷ Vana Testamendi «klassikalised» prohvetid on siingi klassikalisteks näideteks: Aamos (7,15), Jesaja (6,1—9), Jeremija (1,4—9) — kõik nad tunnistavad erakordselt võimsat Jumala-elamust, mis vallutas neid nõnda, et nad valikuvõimalust enam ei näinudki. Nad mõistsid, et peavad minema ja kuulutama. Hoosea kutsumislugu (1, 2jj) on küllaltki kummaline, kuid kahtlemata sai temagi läkituse Jumalalt kutsumise teel. See ei kehti agamitte ainult nn klassikaliste prohvetite kohta. Mõnigi, keda alles hiljem hakati prohvetiks nimetama erilise vahekorra tõttu Jumalaga või erilise tegevuse pärast Jumala saadikuna, on läbi elanud kutsumise (nt Saamuel: 1 Sa 3,2jj).

Et kutsumine ei kuulu üksnes Iisraeli prohvetite juurde, selle näiteks on Zarathustra, kes Gustav Menschingi

⁶ Vt muu hulgas Harry Mowley tööd, kus ta võtab kokku Lindblomi kriteeriumid (1985: 5); samuti Weber 1987: 99 jj; Petersen 1987: 10 jj.

⁷ Ka Lindblom näeb kutsumist ühe põhilise tunnusooneks prohveti juures, vrd Mowley 1985: 5. Max Weber: «Isiklik kutse on otsustav element, mis eristab prohvetit preestrist» (1987: 99).

hinnangu järgi oli tõeline prohvet ja kelle kuulutustegevuse aluseks oli kutsumine (Mensching 1986: 609). Pole kindel, kas Mari prohvetite puhul võib kutsumisest rääkida. Samas näib olevat õigustatud näha neis «läkitatud». ⁸ G. Mensching viitab tõsiasi (mis mulle tundub kõigiti loogiline ja mõistetav), et «eriti monoteismi kuulutaja /— / tunneb end kutsutuna ja läkitatuna, ja sageli vastu oma tahtmist» (Mensching 1986: 609). Võrdluseks võib rääkida prohvetest, kes ametisse nimetati, — nii Egiptuses ja Roomas (Mensching 1986: 609) kui ka Kreekas (Krämer 1933ff: 791). Objektiivsuse huvides tuleb lisada, et me ei tea midagi ka mõnede vanatestamentlike prohvetite kutsumisest (näiteks Naatan või Eelija), kuigi nad on monoteismi esindajad.

Teiseks tahaksin peatuda prohvetluse kontekstil. Selle all mõtlen ma prohvetite suhteid oma ühiskonna ning oma religiooniga. Krämer kinnitab, et prohveteid ümbritses ühiskonnas suur lugupidamine (1933ff: 791). Ta peab silmas eelkõige kreeka oraakelprohveteid; mitme Vana Testamendi prohveti kohta seda küll öelda ei saaks! Igatahes on huvitav tähele panna, et prohvetid või nägijad võisid olla ühtaegu nõuandjaks päris lihtsatele inimestele nende argistes muredes ning anda kuningatele konsultatsioone väga tähtsates poliitilistes või religioossetes küsimustes (1 Sa 9, 3jj; 1 Ku 22, 2jj; 2 Ku 3, 9jj; 22, 12jj). Palju on vaieldud selle üle, kas prohvetid tahtsid oma religiooni vanu, ununevaid/ununenud traditsioone taas elustada või vastupidi, hoopis uuendusi läbi viia. ⁹

Kultusega sidusid prohveteid väga mitut laadi suhted.

⁸ «Ekstaatiline impulss võib mõnikord teisendada refleksiooniks ning seejärel saada adressaadile sõnastatud jumalikus mina-vormis, kusjuures tee impulsi artikulatsioonini /— / tähistab läkitust» (Müller 1984: 148).

⁹ «Von Rad väitis, et üks väga sügavale tungiv viis prohvetest mõelda ja neid uurida on kujutada neid üksikute religioossete ja seetõttu poliitiliste traditsioonide konservaatoritena. /— / Tööd aga, mis on nii vanad nagu Julius Wellhauseni omad ja nii uued nagu hiljutine Klaus Kochi kahekõiteline teos, rõhutavad prohvetite teoloogilist loomingulisust» (Petersen 1987: 8 j).

Vanas Iisraelis oli prohveteid, kes olid pühapaikades ametliku kultuseluga tihedasti seotud (Peetel, Jeeriko, Gilgal), ja teisi, kes tegutsesid üksinda ja kellel ei olnud organiseeritud kultuses mingit püsiametit. Nii oli see näiteks ka Maris.¹⁰ Mõni sõna on eespool juba öeldud prohvetite–preestrite omavaheliste suhete kohta. Allpool tuleme veel prohvetite kuulutuse sisu juurde, mis omal viisil väljendab nende positsiooni oma usulises ja ühiskondlikus kontekstis. Siinkohal olgu veel vaid nimetatud, et nii Iisraelis kui ka teiste maade religioonides esinevad preester ja prohvet sageli kolleegidena, kelle vahel ei pruugi mingeid lahkkelisid olla (vrd Jr 5,31; 14,18; Sk 7,3 jm). Loomulikult olid kuningadki huvitatud prohveti(te)st oma õukonnas.¹¹ Õigupoolest oleks sellel mõtet olnud vaid siis, kui prohvetid oleksid edastanud kuningale objektiivset informatsiooni.¹² Paraku näib, et sageli polnud see nii. Kuningad ootasid prohvetitelt niisugust sõna, mida oli meeldivam kuulata, ja ega prohvetidki võlgu jäänud: nad kuulutasid seda, mille järele isandate kõrvad «sügelesid».¹³ C meti leidub prohveteid, kes söandasid pöörduda kuninga poole manitsussõnaga. Nii Iisraelis (2 Sa 12, 1jj) kui mujal.¹⁴

Omaette tähelepanu väärrib see, mil viisil läviti jumalusega. Gustav Mensching on selle sõnastanud nõnda: «Sala-pärastes visioonides ja auditsioonides, millel on tavaliselt

¹⁰ «Mõned olid antiikses Maris kindlasti osalised ametlikus riituses, teised mitte» (Petersen 1987: 6).

¹¹ «Jr 27,9 Edomi, Moabi, Ammoni, Tüürose ja Siidoni kuningate juures nimetatud prohveteid ennustajate, unenäospetsialistide, "märkide seletajate" ja nõidade kõrval, kes mitmesuguste tehniliste vahenditega kuningale vahetat tulevikku ette kuulutasid» (Jeremias 1976:9).

¹² Nagu umbes Eliisa 2 Ku 6,8–12, kuigi ta polnud õukonnaprohvet.

¹³ Iseloomulik näide selle kohta leidub 1 Ku 22, 5jj (eriti s 8: «On küll veel üks mees, kellelt saaks küsida Jehoova nõu. Aga mina vihkan teda, sest ta ei kuuluta mulle head, küll aga halba!») H. Mowvley toob ära väga huvitava «prohvetliku» ülistuslaulu kuningale Egiptusest ajavahemikust 2000...1750 eKr (1985: 7).

¹⁴ H. Mowvley jutustab prohvetist Maris, kes manitseb oma kuningat Zimri-lin'i kuulekas olema jumal Dagonile (1985:5).

ekstaatiline iseloom, saab prohvet nähes ja kuuldes teada jumaluse tõelisuse ja ta tahte.» Ta lisab: «Seda prohvetlikus läbielamises toimuvat kontakteerumist jumalusega kogevad prohvetid jumaliku vaimuga täitumisena» (1986: 609). Näib, et paljud prohvetid taipasid, kui suureks abiks on selles valdkonnas sellised vahendid nagu muusika ja tants.¹⁵ Muusika ja tantsuga viisid nad end vahel ekstaasi, mis sarnanes märatsemisega (1 Sa 19, 23j). Kuid prohvetite niisugust käitumist ei peeta vanades kultuurides sugugi võõraks või küsitavaks. Pigem vastupidi: tavaarusaamade järgi oli see, kes langes ekstaatiliselt meeltesegadusse, jumalusest või vaimust eriliselt haaratud.¹⁶ Viidatud näide Saulist tunnistab, et sellise vaimusttäitumisega ei pruugi kaasna mingit sõnumit Jumalalt.

Siiski tundub, et ekstaas prohvetluses ei leia mitte mõõndusteta heakskiitu. Tõenäoliselt on niisugused Jeremija väljendused nagu «oma südame ilmutused» (23,16), «mina ei ole neid prohveteid läkitanud, vaid nad ise jooksevad; mina ei ole neile rääkinud, vaid nad ise kuulutavad prohvetlikult!» (s 21), «ma nägin und, ma nägin und!» (s 25) sihitud ekstaatilise prohvetluse vastu. Samalaadset suhtumist võib täheldada ka teiste Vana Testamendi eksiilieelse te kirjaprohvetite juures. Ja mitte üksnes Iisraelis — ka Zarathustra võitles ekstaatilise kultusprohvetluse vastu (Weber 1987: 103).

Puudutada tuleks ka tasu küsimust. Max Weber ütleb: «Mis eristab prohvetit /preestrit/, /- - -/ on majanduslik faktor, see tähendab, et ta ei teeni oma kuulutustegevuse pealt. /- - -/ Tüüpiline prohvet levitab oma ideid nende endi, mitte tasu pärast, vähemalt ei ole tasusaamiseks ole-

¹⁵ 1 Sa 10, 5j; 2 Ku 3, 11jj. Vrd Won-Amun'i reisikirja, egiptuse lugu Byblosest (Mowvley 1985: 7).

¹⁶ Näide Väike-Aasiast: «Siin täidetakse ilmutuse vahendajad vaimuga erilisel viisil ja Platoni teooria järgi võtab jumal neilt mõistuse ja nad «ütlevad palju, mis on õige, aga nad ei mõista midagi sellest, mida räägivad» (Krämer 1933ff: 790).

mas mingit selget või reguleeritud vormi» (1987: 100). Saamueli aegadel, kes kindlasti polnud «tüüpiline» prohvet Max Weberi mõistes, näib Iisraelis olnud normaalne jumalamehe juurde minna mingi anniga (1 Sa 9,7). Pisut hilisemast ajast loeme, et kui «Süüria kuninga väepealik» Naaman saab prohvet Eliisa läbi pidalitõvest terveks ja tahab tänutäheks rohkeid ja rikkalikke kingitusi anda, siis ei võta Eliisa midagi vastu. Raske on öelda, kas see oli prohveti tegevuspõhimõtte või dikteeris käitumise antud olukorras poliitiline tarkus.

Prohvet on väga erilistes suhetes jumalusega. Võib koguni öelda, et niisugune suhe ongi prohvetiks olemise mõtte. Igaüks seda ei saa ega tahagi (vrd 5 Mo 5, 23jj). Ometi võib peaaegu igapähe juures täheldada huvi selle vastu, mida võib Jumalalt/tulevikult/saatusest oodata ja kuidas seejuures õigeid otsuseid langetada. Nii ongi «baru» (nägi-ja) Maris see, kes ei jää ootama sõnumit jumalalt, vaid püüab n-ö omal jõul mitmesuguste märkide abil seda teada saada (Mowvley 1985: 6). Ka kreeka «oraakelprohvet kuulutab jumalate tahet ja nõu vastavalt esitatud küsimustele, nii et abiotsija saab vastuse oma hetkeolukorras» (Krämer 1933ff: 791). Vanas Testamendis on näiteid, mis osutavad sellele, et initsiatiiv võib tulla nii Jumalalt kui ka inimeselt (olgu prohvetilt eneselt või inimestelt, kes nõu otsivad — vrd nt 2 Sa 7,1—3 ja 12, 1jj, kus prohvetiameti eri aspektid Naatani puhul selgesti ilmnevad).

Ka Mari kuningad teadsid, et prohvet ei täitnud üksnes nende, vaid ka jumalate ülesandeid. Ühelt 1933. a väljakaevatud savitahvlilt võib lugeda «muhhum'ist, kes tuleb kuninga juurde ja ütleb: «Jumal läkitas mind» (Mowvley 1985: 5). Üks teistsugune prohvet, «apilum» (vastaja), annab kuningale edasi korralduse, et too peab oma jumalale Adadile valmis seadma platsi templi ehitamiseks (Mowvley 1985: 6). Väga isemoodi juhtumit kirjeldatakse 1 Ku 18—s, kus kaanani prohvetid püüavad kõigest väest oma jumalat

veenda. Ehk pole see päris võõras kristlastelegi, kuigi kaanani prohvetid tunduvad meile siin nii naeruväärsed?

Oleme jõudnud prohvetite sõnumini. Kas inimeste pealekäimise tõttu või jumala käsul — aga sõnum on saabunud. Oleme juba tähele pannud, et läkitus võib olla sunutud otse kuningale, võib aga tuua lahendusi ka triviaalsele üksikasjadele. Kuulutuse sisuline skaala on väga avar. Enamasti ütlesid prohvetid seda, mida oli kõige lähemas tulevikus oodata (näiteks eelseisva lahingu tulemuse või poliitilise otsuse langetamise optimaalse variandi), sageli andsid nad aga edasi jumaliku hinnangu rahva käitumise (moraali) kohta. Igatahes on prohvetite kuulutus alati tihedalt seotud olevikuga. «Aga lisaks sellele nad siiski vaatasid mõnikord tulevikku teispoole häda ja purustusi ning nende usk Jumalasse võimaldas neil väljendada lootusi, mis ei pidanud mingil juhul lähemal ajal täituma,» täiendab Harry Mowvley (1985: 3), mõeldes sealjuures Iisraeli prohveteid.

Eriti tuleks esile tõsta prohvetite sotsiaalset kuulutust. Tähelepanuväärne on sotsiaalsete probleemide tähtsus Iisraeli prohvetite juures. Aeg-ajalt on nad tegelnud väga mitmesuguste üksikjuhtumitega (eriti varasemad prohvetid, keda nimetati pigem «jumalameheks» või «nägijaks», kuid pole kahtlust, et «Iisraeli prohvetite peamiseks tunnusjooneks on eriline huvi sotsiaalse reformi vastu. Niisugune huvi on seda märkimisväärsem, et sama perioodi hindu prohvetluses see joon puudub, kuigi elutingimused Indias Buddha ajal ning 6. sajandi Kreekas on võrdlemisi sarnased» (Weber 1987:103). M. Weber viitab veel ka sellele, et Iisraeli prohvetid nägid sotsiaalsetes reformides vaid vahendit. «Peamine huvi oli suunatud välispoliitikale, eelkõige seetõttu, et see oli teatrilavaks Jumala tegevusele» (1987: 103).

Kokkuvõtlikult võib igatahes öelda, et millist sõnumit prohvet ka kuulutab või kuidas ta selle ka on saanud, ta ei kõnele iseenesest. Tema läbi räägib jumal(us).

VANA TESTAMENDI PROHVETLUS

Kõigepealt tuleb konstateerida, et nii lühikeses käsitluses prohvetlusest ei ole muidugi võimalik sellest täit ülevaadet anda. Need, kelle eesmärgiks on esitada ülevaadet antud küsimuses, järgivad sageli järgmist skeemi: «klassikaline» (umbes 8. ja 7. saj. eKr, kuni Paabeli vangipõlveni) ja sellele eelnev ning järgnev prohvetlus; «kirjaprohvetid» (raamatud Piiblis) ja need, kellelt meil kuulutust raamatuna ei ole; grupi- ja üksikud prohvetid (ehk institutsionaalselt kultusega või kuningliku õukonnaga seotud ja «vabad» prohvetid) jne. Siin on nimetatud vaid mõned erinevad käsitlusemudelid, et osutada küsimustele, millega uurija otsekohe kokku puutub. Siinkohal lähtun sellest, mis minu meelest on vanatestamentliku prohvetluse juures konstitutiivne, ja nimelt: Vana Testamendi prohvetid on Jumala sõna kandjad.¹⁷ Sellest seisukohast vaatlen järgmisi küsimusringe: a) prohvet ja institutsionaalne kultus kui kogukondlik selle Jumala teenimine, kelle sõna nad kuulutavad; b) prohvetliku kuulutuse sisu või huivering; c) vastandumine nendele, kes samuti väidavad end tundvat Jahvet ja tema tahet. Seejuures on möödapääsmatu selgitada mõningaid semantilisi küsimusi.

Semantiline probleem seisneb selles, et Vanas Testamendis on samalaadsete vaimsete nähtuste kohta kasutatud erinevaid mõisteid ning samas tarvitatakse üht ja sama terminit täiesti erilaadsete religioossete ilmingute kohta. Pildi muudab veel kirjumaks tõsiasi, et samadel mõistetel on eri aegadel olnud erinev tähendus. Ka ühel ja

¹⁷ Siin olen ma ühte meelt J. Jeremiasega, kes ütleb: «Kõikide Iisraeli prohvetite esmaseks tunnusjooneks on — välja arvatud mõned vanemad ekstaatikute grupid — Jahvelt saadud sõna» (1976:18). Nii ka Sigmund Mowinkel, kes algab oma pikka definitsiooni nii: «Ma kasutan sõna täpselt selle algse formaalses mõttes. Ma mõistan «prohveti» all siin kedagi, kes — kas ühiskonna või jumaluse poolt ametisse seatud — varustab ühiskonda vajaliku informatsiooniga usuliste küsimuste kohta otse jumalikust allikast» (1987: 75).

samal ajal võidi ühest ja samast asjast eri moodi kõnelda (Am 7,12: «Sina, nägija...» ...«mina ei ole prohvet ega prohvetijünger...»).

Gerhard von Rad viitab oma teoloogia teise osa alguses sellele, et «viis, kuidas me kasutame sõna «prohvet», jätab mulje mõiste ühetähenduslikkusest, mida sel tegelikult pole» (1965: 6). Prohvetluse terminoloogiaga oli ilmselt raskesti juba neil meestel, kes, arvatavasti Paabeli vangipõlve ajal, uurisid pärimusi Saamuelist. Sellest annab selgesti tunnistust 1 Sa 9,9, kus teksti toimetaja lugejatele selguse huvides lisab: «Sest keda nüüd hüütakse prohvetiks, hüüti muiste nägijaks.» Seda kommentaari on püütud mitmeti seletada. Ühelt poolt arvatakse, et 1. Saamueli raamat sisaldab eri allikaid, mida teksti toimetaja on püüdnud ühte sulatada. Et eri pärimused kasutavad Saamueli kohta erinevaid tiitleid — esimestes peatükkides «prohvet», 9. peatükis aga «jumalamees» —, püüab 9,9 neid ühtlustada. Teise hüpoteesi järgi peegeldub siin tegelik terminoloogia ja funktsioonide muutumine ajas: muistses Iisraelis olid «nägijad» mehed, kes Jumalat küsitlesid vastavalt hetkevajadustele või inimeste soovile ning tavaliselt maksti neile selle eest. Aja jooksul asendasid neid prohvetid. Teksti toimetaja osutab siin seosele nende kahe ameti vahel.¹⁸

Nagu juba öeldud, kasutatakse sama inimese kohta eri nimetusi. Kõige kujukamaks näiteks siinkohal ongi Saamuel. Ta on «prohvet» (1 Sa 3,20), «jumalamees» (9,6), «nägija» (9,9), kuid esineb ka preestri (9,13) ja kohtumõistja (7, 15jj) funktsioonides. Muidugi peegeldavad eri pärimuskihid erinevaid tõlgendusi ja mõistmisi, nagu näiteks Moosese puhul — ka tema on kord prohvet, kord aga preester või nägija. 4 Mo 12,6—8 aga tõstab ta kõrgele üle prohveti, tema suhtlemine Jumalaga on hoopis erilisel tasandil. Seega on selgesti näha, et suurte usuisade puhul kasutati

¹⁸ Võtan selle kokku H. Mowvley abil (1985: 10f). Esimene on G. von Radi, teine T. Z. Vriezeni seisukoht.

kõikvõimalikke tiitleid. Minu meelest on see ka kõigiti mõistetav, sest erakordseid isiksusi ei ole ju võimalik lihtsalt ühte terminoloogialahtrisse paigutada. Ning kuigi ei Mooses ega Saamuel polnud prohvetid selle mõiste klassikalises tähenduses, olid nad vaieldamatult mehed, kes Jumala sõna ja tahet inimestele edasi andsid.

Gaad on huvitav juhtum seetõttu, et teda nimetatakse ühesainsas salmis (2 Sa 24,11) nii prohvetiks kui nägijaks. Eelijat kutsutakse 1 Ku 18,22.36 otsesõnu prohvetiks («nabi»), sagedamini öeldakse ta kohta siiski «jumalamees», tihtilugu tegutseb ta aga kui nägija. Aamos eitab enda prohvet-olemist, ehkki Amasja nimetab teda nägijaks (Am 7,12.14). Võimalik, et see on Hoosea ise, keda Ho 9,7-s välja naerdakse. Järgmises salmis näib sõna «nabi» (prohvet) tema kohta käivat. Pilt on tõepoolest võrdlemisi keerukas. Prohvetid võisid täita preestrite funktsioone, preestrid omakorda prohvetite omi (Jr 20,6). J. Jeremias nendib: «Tõlge «prohvet» (toetudes *Septuaginta*'le) on vaid hädaabinõu. Sageli on raske otsustada, kas «nabi» kirjeldab isiku omadusi /*Habitusbeschreibung*/ või tema funktsioone /— —/ või on kitsamas tähenduses ametinimetus» (1976: 8). Sigmund Mowinckel ütleb, et prohvet on «institutsionaalne ühenduslüli lepingu kahe poole — ühiskonna ja jumaluse vahel. Selles mõttes olid nii Babüloonia-Assüüria kui ka Kreeka, Süüria või Väike-Aasia religioonidel omad prohvetid, kuid samuti olid ka primitiivsetel usunditel omad prohvetid, kutsuti neid siis preestriteks, šamaanideks, ravitsejateks /*medicine men*/ või kuidagi teisiti» (1987: 75). Sealjuures võib teadlastes täheldada võrdlemisi suurt üksmeelt arvamuses, et üldiselt oli «nägijaks olemine» arengu varasem, prohvetlus hilisem faas.¹⁹

1. Tegelikult on probleem eelkõige selles, et kui ühel

¹⁹ Vrd S. Mowinckel: «Algsel preestri ja nägija ühtsusel olid Iisraelis kahesugused tagajärjed. Esiteks, teatud juhtudel jäi preester selle sõna hilisemas kitsas tähenduses (s.o kultuspreester) alati jumaluse ilmutajaks. Teiseks, nägijate traditsiooni hilisemad kandjad, prohvetid, võtsid mitmeid elemente üle algsest seosest kultuse ja preesterluse vahel» (1987: 91).

pool seisavad institutsionaalsete sidemetega prohvetid, kes grupiviisiliselt või üksinda üles astuvad ning kelle suhe kultusega on vägagi varieeruv, siis teisalt on kõige markantsemad prohvetluse esindajad üksikud, kelle puhul nende kuulumine institutsionaalsesse prohvetlusse on küsitav või pole sellest üldse midagi teada» (Rendtorff 1933ff: 796). Siinkohal ei või me unustada, et «markantsemad» ei pruugi tingimata tähendada «paremaid», «õigemaid» või «tõelisemaid» ning et side ametliku kultusega ei muuda prohveteid automaatselt valeprohvetiteks.²⁰ Varasemal ajal leiame prohveteid sageli gruppides ning enamjaolt on nad tegutsemas maa pühade paikade juures. «Võib olla, et prohvetid — või prohvetite grupid — elasid pühamute juures ning andsid soovijatele oraakleid vastuseks» (Fichtner 1986: 621). Siiski tundub olevat raske neilt mingit jumaliku sõnumit kätte saada: palju enam on juttu sellest, et nad sõid ja tantsisid (1 Sa 10, 3jj; 19, 20jj). Mitmesugused pillid aitasid ekstaasijõudmisele kaasa. Ja mitte üksnes muusika ja tants — ergutusvahendina olid tuntud ka enda haavamine ja löömine (1 Ku 20, 35jj; Sk 13,6). «Organiseeritud prohvetigruppide olemasolu viitab sellele, et prohvetiks olemine oli teatud määral omaette eesmärk,» märgib Rudolf Meyer «Ka kultustants, meditatsioon ja prohvetlikest traditsioonidest kinnipidamine oli mõeldud eelkõige iseenese või oma suletud osaduskonna heaks» (1986: 616).

Ekstaasi tuleb ette ka hilisemate ja üksinda tegutsevate prohvetite puhul, aga jumaliku kutse ja «sõna» saamiseks «ei ole see määrava tähtsusega /— — —/, seda enam et prohveti teadvus näib kutsumisel intensiivistuvat, mitte aga vähenevat või koguni kaduvat» (Fichtner 1986: 622). Üks läbinisti positiivne näide grupiprohvetlusest on 1 Ku 18,7jj-s, kus on jutt Obadjast, kes oli tihedasti seotud suure hulga Jahve-prohvetitega.

²⁰ S. Mowinckel hoiatab mõistete «kultuslik» ja «prohvetlik» pinnapealse vastandamise eest: «Me oleme harjunud nägema «prohvetlikus» antiteesi «kultuslikule»» (1987: 74).

Individuaalselt tegutsevaid prohveteid ei tule vastandada neile, kes olid tegevad institutsionaalses kultuses. Varasemast ajast on jällegi Saamuel sobivaks näiteks. Aga ka Eelija, keda kindlasti ei saa nimetada üksnes «nägijaks» ja kelle kuuluvusest kuningliku õukonna või pühapaiga juurde ei ole midagi teada, astub Baali prohvetitele vastu kultuslikus kontekstis (1 Ku 18). Toetudes Nahumi ja Obadja raamatute sisule ja vormile, oletatakse, et mõlemad olid kultustegelased (vrd Mowvley 1985: 85). Koguni pärast eksiili on prohveteid, kes pidasid oma ametit templi juures, nagu näiteks Haggai ja Sakarja (Mowinckel 1987: 91).

Tundub, et peaaegu kõik üksikprohvetid olid Jumala läkituse kandjad. Eelijat ja Eliisat võib õigusega enam pida jumalameesteks või imetegijateks ja nii nagu ekstaatikud gruppides, tarvitab ka Eliisa abivahendina muusikainstrumente (2 Ku 3, 13jj), kuid on selge, et oma tegevuses ja kõnes järgivad nad Jumala konkreetset juhtimist.

Kuningliku õukonna ja ametliku kultuse vahel olid tihedad sidemed. Lõhenenud kuningriigi ajal olid Jeruusalemmas Juuda ja Peetelis Iisraeli kuninglikud pühamud. Ahabil polnud raske kokku kutsuda korraga 400 prohvetit (1 Ku 22), kes siis meeeldi talle just seda kuulutasid, mida kuningliku kõrguse kõrvad igatsesid kuulda. Miika, kellel oli antud küsimuses oma isiklik arvamus, võis kohale tulla alles erilise kutse peale (s 8j). Gaad ja Naatan olid küll õukonnaprohvetid (ja sealjuures riigi religiooniküsimustes sugugi mitte ükskõiksed), jäid aga siiski sõltumatuks oma kuulutuses (tüüpilised — samas ka markantseimad — näited selle kohta 2 Sa 12, 1jj; 24, 11jj). Nad ei laulnud kuningale kiidulaulu, vaid edastasid talle Jumala otsuseid.

Klassikalise prohvetluse sidemed ametliku religiooniga on nõrgad. Täpsemalt öeldes: sidet võib leida ka sel perioodil, kuid enamjaolt saab nende puhul, keda me klassikaliseks prohvetiteks nimetame, täheldada lausa vaenulikku suhtumist institutsionaalsesse kultusse. Omaette küsimus

on sealjuures, kas need «klassikalised» prohvetid on kultuse enda (ametliku, fikseeritud religiooni) või «üksnes» seda esindavate inimeste vastu, kelle eluviis on vastuolus oma usuga. Aamos on tõeline radikaal: «Seepärast ütleb Jehoova: /— — / Ma vihkan, ma põlgan teie pühi!» (5,21) (s.o teie usulisi talitusi). Ajaloolistele põhjustele toetudes kuulutab ta religiooni üldse küsitavaks (s 25). Samalaadne argumentatsioon viib Jeremija samadele järeldustele (Jr 7, 21jj).

Seega on prohvetite ja teiste «usutegelaste» vahel väga mitmesuguseid seoseid. Kuni vangipõlveni ja sealt veel edasi oli prohveteid, kes tundsid end paremini oma ametikaaslaste osaduses õukonnas või pühapaigas. Oli ka neid, kes leidsid, et üksinduses mõistavad nad Jumala sõna ja tema tahet paremini.

2. «Nõnda ütleb Jehoova/Jahve/Issand...» Seda oleme juba tähele pannud, mida oli Issandal öelda usutalituste kohta. See oli tähtis teema eriti klassikaliste prohvetite juures. Aamosest Jeremijani kuuleme hävitavaid sõnu organiseeritud kultuse aadressil. Veel sagedamini võib kohata suhtumist, mida võiks üldjoontes sõnastada nõnda: Teie jumalateenistusel pole mõtet ega eesmärki, kui see toimub vaid formaalselt ja teie süda on sõnakuulmisest kaugel. See on Jesaja ägeda kriitika sisu (1, 10jj), sedasama väljendab Ml 1, 6jj. Juba Saamuelil oli põhjust sama asja kohta sõna võtta (1 Sa 15,22). Js 29,13 väljendab probleemi kokkuvõtlikult: «Ja Issand ütleb: Kuna see rahvas ligineb mulle suuga ja austab mind huultega, aga ta süda on minust kaugel ja nende kartus minu ees on ainult õpitud inimeste käsk ...» Näib siiski, et mõned prohvetid ei heitnud ära lootust tõelise jumalateenistuse taastamise suhtes — mitmes nägemuses mängib uuendatud ja puhastatud kultus tulevikus olulist rolli (Hs 40–48; Na 1,14; Hg 2, 7jj ning koguni Jeremija — 17,26).

Suur osa prohvetikuulutustest mõistab hukka ebajumalateenistuse ja sünkretismi (segunemise teiste religioo-

nidega). Ehkki pääste- või õndsusekuulutus /*Heilsverkündigung*/ pole päris tundmatu (vrd Js 40–55), näib enam põhjust olevat kuulutuseks, mille sisuks on kohus ja hukatus /*Gerichtsverkündigung*/. See on suunatud Iisraeli ja Juuda, aga samuti ka naaberrahvaste pihta (olgu need suured või väikesed). Sellega on seoses, et «nende õpetus /— / klammerdub kolme põhilise sündmuse ümber, need on Samaaria langemine 722. a, Jeruusalemma langemine 587. a ja pagendatute naasmine Jeruusalemma a 538» (Mowvley 1985:37).²¹ Loomulikult pole seesugune informatsiooni andmine eelseisvate sündmuste kohta võrreldav jaamahoonne valjuhääldajast kostva teabega järgmise rongi väljumisest. Prohvetid on Jumala saadikud ja seepärast sisaldavad nende hoiatused, manitsused ja ettekuulutused sügavat teoloogiat. «Kirjaprohvetite kuulutuse keskmes on Jumal, kes mõjutab mineviku ja tuleviku ajalugu ning kes seeläbi kutsub inimesi usule ja kuulekusele» (Jepsen 1986: 628). H. Mowvley täiendab seda väga olulise märkusega: «On tähtis meeles pidada: see on Jahve, kes esimesena kõneleb, prohveti suust kostab selle sõna kaja. Järelikult, olgu prohveti sõna kui vägev tahes, see ei mõjuta kunagi maagiliselt sündmuste kulgu. See ei saa iial sundida Jahvet tegutsema» (1985: 27).²²

3. Seni läbitöötatud kirjandusest olen leidnud näiteid selle kohta, kuidas prohvetid oma religiooni preestrite vastu üles astuvad või neid koguni teravalt kritiseerivad (nagu see tuleb ette nt Maris), aga teistes usundeis pole ma

²¹ Ta lisab veel tähelepanuväärse täienduse: «Me peame võimalikuks pidama ka seda, et koondumine nende kolme sündmuse ümber sõltub tekstide koostajaist ning et prohveteil oli veel mõndagi õelda teiste asjade ja sündmuste kohta» (Mowvley 1985:37).

²² Vrd Rudolf Meyer, kes ütleb varasemate prohvetite kohta: «Prohvetlik sõnum mitte ainult ei kuuluta ette, vaid temas eneses peitub ka ajalugu kujundav dünaamika./- - / Sageli saadab ettekuulutusi mingi sümbol, mis peab tugevdama selle dünaamilist mõjukust 1 Ku 11, 29jj: 22, 11) ning võib üle minna lausa maagiaks (2 Ku 13, 14jj)(1986:617).

veel kohanud seda,²³ mille C. Schneider sõnastab oma dissertatsiooni teemana nõnda: «Valeprohvetluse probleemi all on mõeldud Jahve-prohvetite omavahelisi vastandumisi, mis seisnevad selles, et samas aegruumis esitatud prohvetlikud seisukohad üksteist välistavad ning seetõttu tekib nii prohvetitel endil kui ka nende pealtkuulajatel küsimus, kas see on õigustatud» (1988: 21). Need, kes tahavad olla eriti vagad, ei mõista, kuidas on võimalik, et Jahve-prohvetid on omavahel vastuolus. Psühholoogiliselt on see täiesti mõistetav. Ka need, kes tegelevad nii-öelda inimlike asjadega, on huvitatud oma arvamuse läbisurumisest. Nad ei saa aga väita, et nende seisukohad on jumalikku päritolu. Need, kes kaitsevad oma vaatenurka jumaliku autoriteediga, ei suuda alternatiivset arvamust lubada. Ja siit tulevadki probleemid.

Sidkija ütleb kuningale: «Nõnda ütleb Jehoova: Nendega sa pead puskama süürlasi, kuni nad on hävitatud!» Mii-ka väidab midagi hoopis muud: «Seepärast kuule Jehoova sõna! /— —/ Ja nüüd, vaata, Jehoova on pannud valemuid kõigi nende sinu prohvetite suhu ja Jehoova on kuulutanud sulle halba!» (1 Ku 22,11.19.23). Ja vaim — kelle suud peab ta siis kasutama (s 24)?! Johannes Fichtner: «Mõlemat liiki prohvetid teavad, et Jahve on neid saatnud /— —/, mõlemad alustavad oma kuulutust avavormeliga «Nõnda ütleb Jehoova» (vrd Hananja, Jr 28,2)» (1986: 622). Omalt poolt ei saa ma seda nii kiretult sõnastada. Ütleksin pigem, et selles loos Sidkija tõepoolest pretendeerib Jumala sõna omamisele. Just nagu saakski ta midagi muud öelda kui edu kuulutada — tema ja ta ametikaaslased on ju kuninga leival! Loomulikult peavad nad väitma, et see, mis nad kuulutavad, pärineb jumalikust allikast — miks muidu

²³ Pole kahtlust, et selliseid näiteid esineb, kuid neid peab olema suhteliselt palju vähem. Vastandumisi prohvetite ja teiste religioossete funktsionääride vahel olen kohanud ohtralt, vastandumisi prohveti(te) ja prohveti(te) vahel aga mitte (mõtlen kirjandust teiste usundite kohta peale israeliitide oma).

saavad nad ettekuulutamise eest palka ega tööta näiteks viinamäel või täiendada kuninglikke väeosi. Teisalt poleks eriti patriootlik kuulutada midagi muud peale võidu. Loo psühholoogilis-ideoloogiline armatuur on 20. sajandil pärast Kristust igaühele selgesti näha. Seepärast ei ütleks ma nii kindlalt, et mõlemad prohvetid «teavad» end olevat läkitatud Jahve poolt.

Ma ei seadnud endale ülesandeks kõiki selletaolisi lugusid siin analüüsida. Antud juhtumi tõin ära lihtsalt karakterse näitena probleemist. Peaaegu kõik kirjaprohvetid polemiseerivad teiste prohvetite vastu. Sealjuures ei väideta mitte üksnes seda, et need teised on valeprohvetid seetõttu, et nad teisiti räägivad. Valeprohvetid pole «valed» mitte ainult seepärast, et nende sõnad või ettekuulutused on ebaõiged (kuigi Js 41, 26j; 43,9 ja 48,14 rõhutavad just seda aspekti). Etteheiteid on väga mitmesuguseid: nad «vaaruvad viinast ja tuiguvad vägijoogist, /- - -/ eksivad nägemuses, kõiguvad otsuses» (Js 28,7); nad «hüüavad «Rahu!», kui neil on hammaste vahel midagi närida, aga /- - -/ kuulutavad sõja sellele, kes neile midagi suhu ei pane» (Mi 3,5); «Prohvetid kuulutavad valet» (Jr 5,31; 6,13; 8,10); nad «avaldavad oma südame pettekujutlusi» (23,26); Jahve ei ole neid läkitanud, vaid «nad ise jooksevad» (23,21); «Aga Jeruusalemma prohvetite juures ma nägin kohutavaid asju: abielurikkumine ja valelik eluviis! Nad kinnitavad kurjategijate käsi» (23,14; 29,23). Seda nimekirja võib veel tublisti pikendada. Osutagu need näited sellele, et piirid vale ja õige prohvetluse vahel ei ole määratud lihtsalt ettekuulutuste täitumise või täitumata jäämisega. Gerhard von Rad näeb Jeremijat õnnetu inimesena, kes päriselt ei tea, kuhu oma vaenlasi lüüa, ta proovib neid rünnata kord nii, kord naa (1965: 209). Minu jaoks on nii Jeremija kui ka teised prohvetid inimesed, kes suudavad sügavalt tunnetada prohvetluse kui nähtuse dialektikat. Asi ei ole üksnes sõnades. Rahvas, kuningas või kleeerus peab olema sisemiselt juba täiesti pimedaks jäänud, kui ei suuda

oma prohvetite elu ja käitumist hinnata jumalike normide najal. Ja seda pimedust oli Jumala poolt saadetud prohvetiteil kõige raskem murda. Puhteksegeetiliselt pole see ehk lubatud, kuid põhjanevate printsiipide otsingul valgustab minu meelest teed Christoph Schneideri lause: «Nõnda võib päris üldiselt prohvetluse mõõtuandvaks kriteeriumiks pidada osavõttu Jahve taevalikust nõupidamisest» (Jr 23,22) (1988: 78) sidumine psalmisti poeetilise mõttega: «Kes tohib minna Jehoova mäele ja kes tohib seista ta puhas paigas? See, kes süütu kätelt ja puhas südamedelt ...» (L 24,3j).

Kirjandus

Al b e r t z , R., Claus Westermann 1976. «ruah». — *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*. Hrsg. Ernst Jenni, Claus Westermann. 2. Bd. München: Chr. Kaiser Verlag, S. 726–753

F i c h t n e r , Johannes 1986. Propheten seit Amos. — *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Hrsg. Kurt Galling et al. 3. Aufl., 5. Bd. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), S. 618–627

J e p s e n , Alfred 1986. Die Theologie der Propheten. — *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Hrsg. Kurt Galling et al. 3. Aufl., 5. Bd. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), S. 627–633

J e r e m i a s , J. 1976. «nabi». — *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*. Hrsg. Ernst Jenni, Claus Westermann. 2. Bd. München: Chr. Kaiser Verlag, S. 7–26

K ö h l e r , Ludwig 1953. *Theologie des Alten Testaments*. 3. Aufl. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)

K r ä m e r , Helmut 1933ff. «'prophetes': Die Wortgruppe in der Profangräzität». — *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Hrsg. Gerhard Friedrich. 6. Bd. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, S. 783–795

M e n s c h i n g , Gustav 1986. Propheten: Religionsgeschichtlich. — *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Hrsg. Kurt Galling et al. 3. Aufl., 5. Bd. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), S. 608–611

M e y e r , Rudolf 1986. Propheten bis auf Amos. — *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Hrsg. Kurt Galling et al. 3. Aufl., 5. Bd. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), S. 613–618

M o w i n c k e l , Sigmund 1987. Cult and prophecy. — *Prophecy in Israel*. Ed. by David L. Petersen. Philadelphia: Fortress Press, London: SPCK, pp. 74–98

M o w v l e y , Harry 1985. *Guide to Old Testament Prophecy*. 2. ed. Cambridge: Lutterworth Press

M ü l l e r , H.-P. 1984ff. «nabi». — *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Hrsg. G. Johannes Botterweck, Helmer Ringgren. 5. Bd. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, S. 140–163

P e t e r s e n , David L. 1987. Ways of thinking about Israel's Prophets. — *Prophecy in Israel*. Ed. by D. L. Petersen. Philadelphia: Fortress Press, London: SPCK, pp. 1–21

v o n R a d , Gerhard 1962–1965. *Old Testament Theology*. Vol. I–II. New York: Harper&Row

R . e n d t o r f f , Rolf 1933ff. «nabi» im Alten Testament». — *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. Hrsg. Gerhard Friedrich. 6. Bd. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, S. 796–813

R o s s , James F. 1987. The Prophet as Yahweh's messenger. — *Prophecy in Israel*. Ed. by David L. Petersen. Philadelphia: Fortress Press, London: SPCK, pp. 112–121

S c h n e i d e r , Cristoph 1988. *Krisis des Glaubens: Zur Frage der sogenannten falschen Propheten im Alten Testament*. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt

W e b e r , Max 1987. The Prophet. — *Prophecy in Israel*. Ed. by David L. Petersen. Philadelphia: Fortress Press, London: SPCK, pp. 99–111

MA MÄLETAN ELU

Uku Masingu kirjad Vello Salumile aastaist 1963–1965

Teil ei peaks olema kuigi raske kogeda ekstaasi, sest kõik vajaline on Teil on. Puudub ainult üks: andke endale ekstaasiks rahu! Ärge käituge nagu vang, kes on pandud paigal jooksuma, vaid seiske puhuti ja vaadake! Jooksete, jooksete meeletult ja kinnitate endale, et tahate vabadust. Aga vabadust ei saa olla juba seepärast, et Teie ei lakka jooksmast ja kinnitamast endale, et olete vanglas. Vanglaga on illusioon hetkel, mil julgete öelda, et ta Teid ei pea kinni ega huvita; hetkel, mil julgete öelda, et Teie ei jookse enam ja ainsa pilguga vaatate kõik myyrid olematuks. Mul on palju lihtsam nõnda õpetada kui Teil toimida. Teisalt jälle, Teil on hoopis hõlpsam selle õpetuse järgi toimida kui oleks minul. Teil ees on aastakymneid; ei tähenda midagi, kas esimesel korral või kymnendal jõuate päralt. Sundida ma Teid rahule ei saa, ainult Jumal ja Teie ise. Anda edasi ekstaasi peaks olema võimalik. Kuid üksnes siis, kui võtja on rahulik nagu järvepind, millele vajub päikeselõõsk. Või, nagu kuiv sammal uduvihmas. Seda juhtub väga harva. Enamasti võtja hakkab mõtisklema andja sõnade, ilme või vaikimise yle, hakkab seletama endale teda ning vajub ikkagi objektide-mõistete-sõnade sekka ja jääb sinnasamasse, kus oli.

Algus eelmises numbris.

Taipate kyllalt. Katsuge jätta maa—ma Jumala hooleks, ärge mõelge kummastki. Väliselt ehk: minge metsa ja kuulake ainult kohinat, kaduge ära sellesse tundmata hirmu, et nõnda ei säili ju midagi millestki olevast. Puid vaa-dake allest pärast, kui tulete kohinast tagasi, sest muidu jääksid puude pildid alles kohinasse. Pilvetusse taevasi-nasse vaatamine võiks samuti olla vahendiks, aga vaata-misel kipub häirima tahtmine midagi kuulda. Mõlemal pu-hul (on muidki taolisi: myrke ja muusikat, värve ja sõnu) olge nõnda, et end ei sunni kuulma ega nägema, kuid ei karda tulemustki. Ärgu heidutagu seegi, kui nõnda jääk-site magama. Sest siis magate tõeliselt, ei mitte enam vä-simusest, vaid rahust.

Nagu teate, rahu ei luba Teie ka siis endale, kui tulete kõ-nelema minuga. Seate end ikkagi vanema või eksaminee-rija silma ette. Katsuge sellest saada lahti, siis tõesti on mõtet kõnelda kuskil, kus pole läheduses inimesi. Praegu tuleks sellest veel rängem eksamitunne ja rahutus.

Täna vaeva eest budhismi loengute ja muu kallal. Pole ma kuigi palju jõudnud edasi. Töövõimetus suureneb vist geomeetriliselt edasilykatud tehtava hulgaga. Oli aeg, mil ma tegin tööd. Seda vist ei tule enam, vähemalt mitte nõn-da, et kirjutamine millestki mulle oleks mingiks naudin-guks või rõõmuks miski «endaavaldamine». Huvitaks see, mis on «mina»ga tehtav, ei enam «mina» ise. Muide, pole mõtet mõelda mu distantsist. Olen palju kaugemal eemal vanadest (ehkki nad seda kuidagi ei saa uskuda ega taha tunnistada) kui noortest. Lähemal neile seepärast, et nad vähemalt vahel julgevad öelda, et neil on midagi puudu — minul ka on. Aga minuealised on nagu yletamatud sordi-taimed: teel, mida nemad läinud, ei saa nad oma arust enam kaugemale ega kõrgemale muu kui välise tunnustu-se poolest. Tipud nad on, ainult tunnustust võib lisaneda. Mina pole tipp (selles on minuvanused minuga meeleldi nõus), ma ei taha olla see, kes olen (selles minuvanused minuga ei lepi, nende arust peab inimene just leppima sel-

le «mina»ga, kes ta on). Aga kõik need sambapyhakute samba kõrguse ja pasandamisraadiuse probleemid mind tavaliselt ei liiguta. Vahel sunnitakse mõtlema neid, siis protestin, viimaks märatsen või masendan enda valla.

Vanad-noored-isiksused-jt, — ei ole minusugusel poolikul mystikul nende illusoorsete eraldamisjoontega (meridiaane võib lugeda kusttahes, kalendridaatumipiiri tõmmata kuhutahes!) midagi tegemist.

Teil on muidugi õigus: väärtustamistest loobumine, kõiki-de kehtivate seisukohtade ja tõekspidamiste illusoorse ja tyhisuse nägemine kuulub Elu sisse. Aga see on ainult negatiivne kylg: selle nägemine, mis ei ole Elu. Positiivne on teine hoopis. Ise on näha, mis kõik on pimedus, ise kõndida valguses. Mulle piisab pimeduse nägemisest ja selle ytleemisest, mis on pimedus. Ei mind huvita põrmugi minuealiste maailm, ei nende vead ega tõesed ega võimalikud ybermõtlemised. Poolikul mystikul pole paika «väljaõpinud meistrite» maailmas.

Tean kyll, et tulevikus minutaolisi on rohkem — olnuks vist praegugi, kui sõda ei hävitanuks yht põlvkonda peaaegu terveni. Sest mujal maa pääl neid on. Just seepärast on mõttetu mind mistahes mõttes pidada teatava eluviisi harjaks või kõrgemaks pinnaks, sõltuda minust või olla mu kuulutajaks. On palju selgemaid, väga palju kõrgemaid! (Mul on endavabanduseks öelda ainult, et olles yksinda tuli kulutada liiga palju hinge enda jalulhoidmiseks ja muu ignoreerimiseks, mida suruti tegelikult tõeliseks!) Liiatigi: kui leiate endale mõne välismaise suuruse uskumiseks, siis olete pääsnud igast kriitikast siin. Kõik Meerikast pärinev on juba selle olma tõttu väärtus. Katsetage kord!

Pyydke olla rahulik ja rõõmus ning tulge mind kunagi juuni lõpupoole vaatama.

4. juunil 1964

+Uku+

Häämeel mul on, et tunnete vahel kergust ja tõkestamatast ning saate inimesi vaadata väljaspool inimkonda. Ärge pyydke neile olekuile anda nime, katsuge ainult vaheaegadel kuidagi kirjeldada. Olgu või endale ainult, sest siis võib järgmine säärane olek kasvada «mahukamaks». Ärge ka neid iial võrrelge ega mingil kombel hinnake. Tähtsad on nad ise ja mitte see, mida neist võib arvata. Elage nende jaoks, kõik muu on yсна kõrvaline. Pole tähtis, kas õpite lõdvalt või loiult, kas saate õpetajaks või ei saagi. Loeb ainult see sisemine rahu ja väljasolek. Koguni askeldamiseks maja kallal ja ymber on aastaid ees kyllalt. Aegamisi saab kõik korda. Ärge seadke selleski endale ylesandeid ega päevanorme. Sest kõikide sääraste asjade-ga muutute endaotsustatu orjaks. Kui aga ytlete: inimene teeb, tahan teha, teen niipalju kui tahan, ega väida endale, et see on vähem kui pea(ksi)n, siis seda ei juhtu. Siis määrab tuju (mis sõltub magamisest, ilmast jne), Teie ei saa öelda, et ise olete võtnud midagi ette. Sest see, mis võtab ette «mina» on samuti armetu nagu «mina» ise. Aga seejuures, ärge unustage: inimene ei ole mõistus, tunded või tungid, pole omandatud eelarvamused, vaid väljaspool neid.

Milleks kyll muretsete ja rahutustate end minu pärast? (Ehkki Teile võib olla vahel kasulik, aga käänate sellegi rahutuse enda vastu./) On tõsi, et sodiks peksetud inimest on võimalik ehitada uuesti ymber ja mitu korda järjepan-nu. Aga siis, kui inimesele kogu aeg sunnitakse pääle arvamust, et see lõhutus on paratamatu mu vanuses või irvitades nõutakse mehisust olla sellest olekust yle ja põlata kõike, mida inimene on pidanud õigeks, on lugu teisiti. Sest siis tähendaks taasehitaminegi selle maailma arva-muste tunnustamist, samuti nagu lagunemise pidamine loodusseaduslikuks. Säärase Charybdise ja Skylla vahelt vist pole pääsu ja valmisolek loobuda elust on enda ytle-mine vabaks nende väärtustest ja võimust. Elu on nende suurim hyve, ehkki nad teda vassivad! Syydi pole kuskil

Teie ega teie ega ole mu hoiak tappev otsus teie kohta. Kui ta on kriitika, siis ainult selles: miks tahate õpetada, kui teie võiksite ja peaksite ise Elama? Ei ole õige kulutada oma aastaid meelearandusele, ymbermõtlemisele meelitades või sundides. Nõnda muutub keskseks: kas ma ikka olen täitsamees, kes suudab teisi pöörata!? Seega pole enam tähtis Elu, vaid «täitsasus» ehk edukus selles maailmas. Ja «kurat» on sellel näiliselt süütu kombel (tahtmine teisi juhatada või «päästa») ometi saanud inimese oma meelevald ja likvideerinud tema Elu. Seepärast pole õpetamisel või kuulutamisel täit õigustust. On ainult kirjeldamisel, mille üle tuleb mõelda; katsel aidata neid, kes hakanud mõtlema. Muidu on tulemus seesama, mis Suurkasel Viljandis või Linnul (Abjas vist), kes peab Peali oma õpetajaks. Nad edvistavad tingimustetult tähtsate asjade ymber umbes nii nagu kapitalistid, kelle laoruumides on vangis kogu tõde, keda nad vahel viivad jalutama nõõri otsas ja lahkelt lubavad kummardada teda või neid. Säärane mäng on mu meelest patt. Sest sääraseid inimesed ikkagi remondivad vana maailma loovutades töötajaile eesrindlikult tõhusaid ergutusvahendeid parajal määral. Nende käitumine tõestab, et nad on vana teenrid ometi. On tõsi: võiksin olla ehk palju suurem ja võinuksin. Aga Jumal on andnud ja inimesed pyydnud antut hävitada mu seest. Endakaitsmiseks on kulunud liiga palju aega elust, olen tulpinud sellestki. Ei ole õige mu kohta öelda, et oleksin ammendatamatu oma paljuses. Võinuksin olla «suurem»: mahukam, intensiivsem jne. Pole ma saavutanud nirvaanat, vaid seisnud ainult tema lävel tohtimata astuda sisse. Tean ainult eelmisi astmeid ja neidki tohtisin kogeda ysna lyhikest aega. Kolmveerand aastat vaevalt üle kolme aasta tagasi. Elan mälestusest, mis ka ei tohi tõusta väga selgeks, sest siis tuleks kallale ahastus, et selles elus nagunii enam ei saa neisse olekuisse. Inimene saab ise minna nirvaana poole. Paljud lepivad «omatehtuga». Mina ei leppinud seepärast, et närimistung

enda kallal on väga suur ning mul pole kuigi suurt lugupidamist «oma tehtu» vastu. Kahtlustasin end, et mängin iseendaga kometit ja tahtsin, et Jumal mulle annaks lunastuse. Ta andiski. Vahe omatehtu ja Jumala antu vahel ei ole muus kui lunastuse kvaliteedis, täielises vabaduses «minast». Aga just siis saab «minaga» teha midatahes, ta on muudetav instrument millegi kõikväelise käes. Arvan, et edaspidi inimene saaks teha «imesidki». Paar aastat sellises olekus aga siis peaks saama Elada. Sää! kuhu jõudsin, takistas taip: ma ei tea, milline ime on Jumala tõelise korra segamine ja ohtlik teistele, milline «koostoi-mimine» Jumalaga. Selgus võinuks tulla sellesegi. «Imeteod» sisse on sama lihtsad nagu välja, ainult neid julgeb inimene nirvaana teel kõhklem tumalt teha.

Muidugi on mu jutt pigemini sõnad kui millegi ytlemine. Sõnad seepärastki, et mu meelest keegi ei tohi endale **valida** seda rada, mida mõni muu on läinud enne. Igal on oma tee vabanemiseks sellest, mida ta arvab «minaks», sellest, mida teised arvavad tema «minaks» ja sellest, mille ta on tõstnud endale kontrollijaks. Sõnad on nad aga seepärastki, et ma enam selgelt ei mäleta ja nangunii konstruain juba kõige loetu alusel. Moonutan. Ja viimati, iga sõnastus on poolik.

Peate ise leidma Teise Maaailma. Mina enam ei saa sinna minna, ammugi siis kedagi viia. Kõige tähtsam: Ta on olemas, Temas saab Elada. Ja Elu passiivsuses kätkeb aktiivsus ning vastupidi. Leiate ise, kui pole juba leidnud. Mina aga ei saa mina aidata kogeda Teist Maaailma ega vist enam keegi muu. Jäägu sellega nõnda! Ärge nähke mus mingit suurust ja ärge tundke mulle kuidagi kaasa.

Soovin Teile rõõmu; meelekergust ja rahu, mis yle mõistuse. Ehk on Teilegi hõlbustuseks õppida pähe ja sageli korrata K. Immermanni salmi, mille ta paigutab graali lossi väravale:

Uku Masingu kirjad Vello Salumile

*Ich habe mich nach eignem Recht gegründet;
Vergebens sucht ihr mich.
Der Wanderer, welcher meinen Tempel findet,
Den suchte ich.*

Et Teid otsitaks!

5. juulil 1964

+Uku+

Häämeel on, et leidsite yles need allikad. Sanatoorium pidanud saama valmis just nyüd sygiseks, kuid ehitajad väitnud, et nad jõuavad alles järgmisel aastal. Midagi provisorset säääl on, mis tuletab meelde kymmetkonda eesti sauna jatkatult kokku. (Pilti nägin). Kyllap säääl lähikonnas on mingid elamisvõimalusedki, sest moskvalane oli juba käinud läinud kevadel ja olnud mitu nädalat. Võibolla, saan täpsemaid andmeid tuttavalt, kelle elukohta Tallinnas ma praegu ei tea. On ka kunagi õppinud maaparandust.

Ei ma pahanda, et käite mulle säärase asjaga pääle. Sellest ainult nangunii enam ei tule midagi välja. Õige aeg on mööda ja pole selliseks tööks enam rõõmustajat. Näib, et mu elu veel suuremal määral kui enne kujuneb teatmeteoseks ja abiandjaks olemiseks inimestele, kes on ise liiga laisad või mugavad või lohakad, et midagi teha. (Kui mu tehtust ometi ka ei hooli ja arvavad, et nad teinuksid paremini, kui nad ainult oleksid niisama targad! See on üks ilus tervemõistuslik arutlemisviis). Mõne aasta eest veel mõtlesin, nyüd enam ei taha mäletadagi, et midagi sellist kavatsesin veel. Praegu läheb mul päevas keskmiselt kuus tundi inimestega kõnelemiseks ja igayks ärritab mind oma kombel. Teha midagi ise — aegagi enam ei jää. Liiatigi tyhja jutu jahvatajad suudavad mind vihastada nii palju, et vabad tunnid siis kuluvad selle kibeduse ylekeerutamiseks ja kustutamiseks.

Sellest pole mõtet kirjutada. Saadan kirja vaid seepärast, et muidu viimaks arvate, et ma Teile ei tahagi vastata. Symposion tuleb alles 9. detsembril ja ma ei tea, kas sellest midagi juhtub ka «Edasisse» endasse. Vist küll, sest ma olen ju ainus «ebaõige» nende hulgas. Teiesed vajavad oma arvamuste rahvale tutvustamist, et neid aina enam avvostataks. Nende pärast ehk juttu tehakse leheski.

Budhismiga pole ma seni ikka veel kybetki jõudnud edasi ja loodan tuleva nädala pääle. See pole mu syy ainult. Konsistooriumi saadetud Vatikani Usuvabaduse deklaratsiooni tõlge võttis kolm päeva ja neljanda pahandas tagantjäre, sest neil sääl sihukesed suurepärased mehed, nagu Salumaa ja Soosaar, miks need ei või teha. Teisi taolisi asju on küllalt: Lugeda teistele raamatuid, mida ma ise iial ei loeks, lugeda nende kirjutisi ja arutada ja harutada. Soovitan Teile tuliselt, et õpiksite uuesti selgeks raamatuköitmise. Sellel on rohkem mõtet kui mistahes vestlemiste läbiviimisel selle maailma inimestega. Raamatuköitmine on üks kunste, mida tahtnuksin osata ja õnneks ei oska. Teine on mistahes pilli mängimine, kolmas korralikult maalimine. Nende sisse võib kaduda nõnda ära, et ei mõtle enam midagi. Luuletamisel kaob mõtlemisse ja piltidesse.

Loodan Teid siis 12. detsembril (oli vist nõnda, või 11., ei mäleta enam) näha tervena ja rahulikuna.

3. detsembril 1964

+Uku+

Kahtlen, kas Teile rahuldavalt vastan. Ei mitte seepärast, et Teie kiri on täis kysimusi, mida Teie osalt muidugi isegi enam ei mäleta, mis ehk annaksid end mitmeti liita paariks kysimuseks viimati, millest mul enamik ehk Teile meelest on jäänud vastamata, vaid — kõikidele vastami-

seks peaks olema liiga palju juttu minust endast. Ma meeldi pole iial iseendast kõnelnud, ammugi siis sellel pinnal, millelt tahaksite pikemat juttu. Seepärast, rahuldavat siin nagunii ei ole.

Budhismiloengud saan paari nädala pärast loodetavasti korda. Vähemalt yhe laiba ära oma turjalt tykeldamiseks teistele või targutamiseks. Ei ole just mugav sorida sääraseis laipades, nagu on kunagised artiklid, luuletused, mistahes. Hoopis parem oleks teha midagi uut — kui oleks uut. Katsun praegu ka yht neljarealiste luuletuskogu teha ymber endale rahuldavamaks, mis kirjutatud 1945–51. See on yks väga vana ja ysna haigust täis laip, milles mind midagi enam ei rõõmusta. Võibolla, pean pärast seda korrastama, muntsima ja targeldama, viksimä ja paikama veel mitut laipa uskumata, et neid kellelegi läheks vaja. (Vastupidised kinnitamisid ei pane mind uskuma!) Kahjuks on lugu nõnda: kui keegi ei vaja seda, mida inimene teataval ajal elab, siis see elu talle endale ysna varsti muutub laibaks ja jääb laibaks. Inimese minevikust hoolimine ei tee kergemaks inimese olevikku, ei muuda oleviku elusamaks. Inimene saab oma minevikust elada ainult siis, kui sellest minevikust keegi on hoolinud siis, kui ta oli kunagi olevik.

Muidugi olin Tallinnas rahulik-rõõmus kuulates väga tyhiseid tobedusigi ja kõneldes oma arust aabitsatõdesid. (Muud ju mu loengud ei olnud ega ole). Seda saab inime-
ne olla tundes ja teades: Mul on olnud rohkem sellest, mida räägin; näen inimese läbi, kes kuidagi kohmerdab pyydes avada silmi; olen «rikkam» kui ma ise õelda oskan; olen «rikkam» kui yldse võimalik olla ning mu ainus õnnetus on see, et ma ei saa end kuidagi nii tänulikuks nagu tahaksin olla ja peaksin olema. See kõik on praegu ainult mälestus — peaaegu ainult — ja ma ei saa vist enam eladeski nii «rikkaks» nagu olin siis. Mälestus, mida ma hästi ei taha meenutada, sest siis peaksin hakkama halisema või siunama. Mälestus, millest ma õigupoolest ei taha

enam midagi anda ära, sest kõik äraantu unustan siis isegi. (Mälluga oli kord taoline lugu). «Rikkuse» aegu inime ne võib jagada teistele palju rohkem kui ta endal on aimanud olevat, «vaesuse» aegu on talt ära võetud ja mõttetuks muutunud seegi, mis ta teab endal kindlasti olevat. Ma ei tea, kas mul on praegu midagi anda või midagi õpetada. Kõik olev tundub tähtsusetu.

Pole sinna midagi parata, muiste pidanuksite kysima ja taipama kysida. Praegu mu vastused pole vastused. Tean küll, kuidas seda olukorda saavutada, milles olin, kuid tean ainult oma teed. Olukord ise on ylevõetav, kaasaelatav (kuidastahes seda nimetada), kuid tee sellesse olukorda ei ole yleantav ega kopeeritav. «Haigus» võib olla nakkav, kuid teine inimene ei saa iial «haigestuda» selsamal kombel. Seepärast ma ei saa öelda, mida peaksite tegema, et sellist olukorda saavutada, vaid ainult kuidagi seda, mis kõik takistab ta saavutamist ja muudab võimatuks selle võimatu-võimalikkuse.

Õige on: «kuulutada» ei tohi, «tunnistada» võib. Ykski «kuulutaja» iial ei satu selle olukorra lävelegi, sest ta pidevalt tahab midagi teha teistega. Iga kõnelemine paratamatult millegi «tunnistamine» ja kõnelemine nagunii selles maailmas on välditamatu. Kuid see pole «tunnistamine» märtri või baptisti mõttes, vaid võrdlemisi lihtne lausepooltega kõnelemine sellest, mis inimesel on. Ei mitte näitamiseks, vaid välditamatuses. (Kurbus ei tarvitse inimesest pääseda välja, rõõmu väljavoolamist inimene takistada ei saa. Kui ometi, siis — see pole rõõmgi. Kurbuse võib inimene vapralt neelata alla ja «seista pysti nagu mees (ehk «kindral» või «puuslik») kunagi». Rõõmuga nõnda talitada ei saa.) Kõik see on mu meelest väga lihtne ja ammu öeldud. «Kuulutajaid» on siunatud väga palju, kuid nemad ise ei taipa iial, kuidas nad iseendale sulgevad tee. «Kuulutajad» on siunanud ja neednud ja hukanud «tunnistajaid» paratamatult, sest nende meelest inimene peab olema kraavitustoru, mille läbi «puhtalt» voolab edasi eel-

miselt saadud vesi, kuid ta ei tohi olla allikaoja, mis kuidagi «omapäraseks» moonutab saadud vett. Pilt pole parim ega ainus. Vahe on Teile endalegi selge.

Ma ei tea öelda, mida teeksin Teie asemel, sest võimalusi Teie vanuses tundub mulle olevat hoolimata kõigest väga palju. Kyllap vist otsiksin inimesi «kolhoosi ylevõtmiseks». Võimalikult erinevaist sfäärest, et see tervik tuleks toime iseendaga kõiges, milles välist abi pole hädasti vaja. «Kolhoos» ei tarvitse muidugi tähendada reaalselt kolhoosi (kus loomatapmisega mu meelest tuleks väga ränk, sest isegi paljud muistsed taluperemehed ei tulnud selle vägiteoga ise toime), vaid igasugust mõeldavat «kommuuni», mille liikmed kuidagi suudavad funktsioneerida koos. A. Huxley järgi vaimseks koostööks on ylemmäär 8, fyysiliseks 30. Lootusetu selles pole midagi eeldades, et inimesed ei taha «õpetada», «juhtida» ja «kuulutada», vaid «teha». (Mu meelest ei ole «juht» auamet, vaid koorem, mida inimesed peavad vaheldumisi kandma, sest see «elukutse» tapab hinge). Kurb on muidugi, et Teie algatust ehk ei võetaks tõsiselt, sest: olete ametlikult olnud hull. Audova oma samuti vaevalt ja Paulist arvatavasti poleks algatajat. Võibolla, et kymnekonna aasta pärast inimesi juba leidub kyllalt, kui inimkond yldse on veel alles. Kui ta on osalt alles, siis teist teed nagunii ei jää.

Ei ma Teie asemel nii palju muretseks sellegi yle: mis ma olen, mis minust saab, mida ma pean tegema? Tuleb natukene rohkem loota Jumala pääle — midatahes see väljend iial tähendaks, ta ei tähenda seda, ei inimene oma heehstperseenlihh ponnistustega saaks enda teha õigeks ja õndsaks. Ta ei tähenda ka seda, et «tuleb end minna lasta», sest see «minnalaskmine» on inimese tegu seltskonnas tunnistatud tervemõistuse tõdede alusel! Kyllap usute paljusid tervemõistuslikke tõdesid, mis ometi keh/t/ivad ainult valgeil, ainult Euroopas, ainult Eestis, ainult Põltsamaal või mistahes pisikešes seltskonnakihis. Jumal on loonud inimese ilma instinktideta–tungideta, ilma mõistu-

seta, ainult teatavate tunnete ja söömavajadusega. Kõik muu on valitav: inimene ei tarvitse kogu elu vältel tõeliselt näha ja kuulda, ei tarvitse mõelda jne. Kõik need on viis upadanakkhandhat, mõni vajalisem teisest, et inimene saaks olla Jumala juures — või vastupidi.

Tuleb mõelda vähem sellele, mis puudub Jumalast ja «rikkusest» ning rohkem oma «rikkusele» ja Jumalale. Siis ei tule ka seda ohtu, et mõne seltskondliku nähte korrastamiseks (nagu leer) kulutaksite iseennast suutmata rakedada kuskile oma plaane. Ei ole selles pääsemist, kui inimene korraldab, juhib, seab, kuulutab, vaid selles, et ta liigub selles maailmas Teise Maailma näoga nõutult muia-tes teiste ja enda yle ning tundes: Teie keegi ei taipa, mis mul on, ka siis mitte, kui selgelt oskaksin öelda ja — ma ise ka ei taipa! Siis ei häiri teised inimesed (nyyd nad mind sageli väga häirivad) ega mingisugused tööd. Vist võiks isegi sibiks olla muia-tes: Olen inimene ega pea endale võõraks midagi inimlikku! (See lause on nõnda väga mõnusalt käänatav).

Loodan, et mõne kysimuse kuidagi olen osanud vastata. Poolteise aasta eest vist veel suutnuksin paremini. Nyyd peate leppima selle «vaesusega». Viletsa stiiliga samuti!

24. jaanuaril 1965

+Uku+

Ootate vist ammu kirja. Oli igemepõletik, on palavik ikka alles ja — ei ole mu käekiri korralik ega mõttekäiku saa vist nii selgeks kui Teie oma. Tundub kahtlane, kas olen- gi võimeline muuks kui lobisemiseks.

See «Surma metateooriat» ja Shaw: võib öelda kyll, et jär- jest surematumaks. Kujutlesin sellist moondumist koguni yhe inimea vältel ja panin neile olendeile nimeks «palim- plastid». Need pidid olema säärased, kes on saanud kätte

«saladuse», kuidas end yhe inimega kestel muuta mitu korda. Oli mul üks poolpooliti näidendki. Mingis mõttes «Meetusala» moodi. Usun praegugi, et — vähemalt teoreetiliselt — peaks olema võimalik inimesel, umbes nii nagu putukal histolyys, mingi psycholyys, et end teha aina uueks. On natuke imelik lugeda, kuidas Teie teadmata midagi neist mu mõtlemisest, ometi põhiliselt räägite sedasama palimplasti metabioloogiast. Mul nagu tasuks selle asja üle mõelda uuesti. Oli 1943, on 1965. Siis tundus, et piisaks «hinge läbimõtlemisest» (mis-kes ta siis on meil?), nyid tundub, et mingi rada peab leiduma rõõmu pinnal. Rõõmu, mis on yle inimõistuse, just sellise, mida inimene harilikult ei pane tähele ega oska pidada rõõmuks. Olen kindel, et seegi veel pole õige pind, aga kuskil selles suunas ta peab leiduma. Mingi tunne inimeses, mis tõeliselt teeb ta «surematumaks», paigutab ymber, sõnastab teisiti. Aga tean ka, et ma seda tunnet eluilmas ei leia. Olen juba liiga vana ja kulutatud ära kannatustega. Ykskord leiab keegi vist päris kogemata. Ehk olete Teie, ehk mõni, kes ei teagi, mis ta on leidnud, ja kaotab käest uuesti. Nagu yhes Tagore'i laulus kivist, mis moondab kullaks vääritud helmed. Mul on muidugi kahju, et ma ei leia enam. Aga usk on ikkagi alles, kuigi väga teotatud ära. Mis sellest, et ma ei leia, ehkki arvasin end väga lähedal leidmisele ja kõigile jagamisele. Mina ei leia, leiab keegi muu. Ehk varsti!

Ärge unistage sellest artiklite kogust ega võõrkeelsete tõlkimisest. Iialgi ei tule mu «kogutud teoseid», iial ma ei tõlgi saksakeelseid, iial ei kirjuta valmis viimast, mis 13 kuu ja 13 päeva eest jäi pooleli. Selles avaldub Teie kohtlus ja lihtsameelsus, et peate sellist asja vajaliseks. On ehk neli inimest Teiega kokku ja mul pole õiget rõõmu. Kujutlete, näiteks, ilmaaegu, et Jaan neid vajab või budhismi. Ta pigemini vihkab mind. Kysige otsekoheselt, kui Teie /ei/ usu. Ja nõnda on paljud teisedki, keda arvate vajavat neid. Seaksin nad korda ehk neljagi pärast, kui suudaksin

praegu. Aga Mällule ei edene ka artikkel sünyatä "abstraktsuse" yle, ehkki mustand on valmis. Tean kyll, mis mu sees on katki, aga parandajat pole must endast ja enam ei tea, kas keegi oskab. Mõtlen ristipõiki Kaukaasiat ja surma. Mind olla «vaja neile, kes otsivad väljasseismist». Kesse otsib. Kõik nagunii reedavad, tahavad «kahe jalaga kykitada»?! **TEGELIKKUSES** ja selles, mis kallisarmas maailmake või eluke — mida Jeesus käsib vihata — on tõepoolest ja ainult. Inimesed on palju suuremad reeturid, kui arvate. Kysige! Egiptuse lihapotid on etemad vabadusest kõrves ja Jumala õnnistus ehk lapsed, needap on need täitsad asjad.

Mu eruditsioon on ysna väike (pole temast ka ENSVs midagi erilist), kysige Jaanilt, ja ma pole mõelnud asju kuiigi kaugele. Kysige Jaanilt, kuulete, et Soosaar ja **Varik** igal ajal on must targemad. Magadeski. Teie olete, kahjuks, veel üks lihtsameelne, kes ei tea asjast õiget sotti! Saate iseendale vajalise — kui seda leidub — neist artikleist. Ärge muretsege muude inimeste illusoorsete tarvete eest. Neid pole olemas, ei ole. Parem seletage mulle, millest kirjutada veel, kui elan. See on kyll ysna kahtlane, aga Teile meeldib otsida pindu, millel vajate juhtimist.

/11 XI/

Muidugi, mu sõnad on ainult õõnes ja «sygavkõrge» filosoofia, mida tuleb pilgata ja põlata. Sest elu pulbitseb ikka maos ja munades, sygav, tõeline, põnev, tegelik elu! Ma ei räägi vastu, aga mu meelest inimene peaks õppima oma kunagisi isandaid kohtlema sulastena, kes võivad olla kasulikud mitmeti, kui nad enam ei valitse. Alles siis nad muutuvad mõttekaiks. Uskuge mind, mu usk on õige ka siis, kui ta on tunnistatud endapetmiseks ja veelgi halvemaks. Ja ma oleksin võimeline elama Teises Maailmas, kuid see pole iial sõltunud ainult minust endast. Ja iga mu katse on löödud uppi varemhiljem. Kas ma selles elus kunagi katsetan enam, ei tea. Praegu ei usu palaviku pärast, et mõistaksin. Tavaliselt arvan, et olen liiga vana,

surm nagunii lähedal, pole mõtet katsudagi Elada. Aga mina pole selles asjas ainutähtis. Enne mind teadis Sellest Aldous Huxley, pärast mind teavad teised. Kord on ikkagi «võit» Elu käes ja inimesed tydinevad elamisest. Sest ta paratamatult viimaks enam ei rahulda enamikku kuidagi. Tase läheb nii madalaks, et teda ei jää ja siis see tõug sureb oma animaalsuse kätte. Kui inimene on alandatud imetajaks lojuseks, siis ta lakkab eksisteerimast, tuleb asemele teissugune olend. Mingist veidrast rahvakillust kuskil. Tingimata tuleb. Mina ei näe, Teiegi ehk veel ei näe. Sest see, et inimkond hukkub nagu sauruskond, ei tähenda, et uus olend ei lähtuks inimesest.

Metabioloogia ja psyholyyysi teooria jälle. Muidugi, tahaksin saada kätte selle teise alguse ja muuta end. Aga ma ei looda. Kui saaksin, siis muutuksin veel võõramaks inimestele ja mu olemine veelgi raskemaks. Seda vist kardan, seepärast tõeliselt vist ei julgeks, kui leiaksin kätte tee. Mõnel pinnal on inimene vist arg ylearuselt.

Tahaksin lisada midagi, mis aitaks Teil ignoreerida «hindajat». Aga mõtteid pole ja kõik mu mõtted nagunii on selgunud tähendusetuiks. Mõni tegu ehk aitaks, aga neid vaevalt leidub õigelt toimivaid. Ehk aitab ytlemine, et mul on mitmekymmnekordselt rohkem põhjusi lubada «hindajal» hävitada mind. Ta ehk teeb seda yсна varsti või lähimas tulevikus. On kahtlane, kas ma ta käest pääsen. Töövõimetuks ja ususvõimetuks ta nyd on juba saanud mu. Kui kaugele edasi, kesse teab. Seegi kiri on yks surimuri või lõng, mis lõigatud pisikesteks jupikesteks, kokku enam ei hakka. Midagi lagunenu ja väga vana käes. Absoluutne väärtusetus ilmne, nii lõplikult tõestatud mulle et peaks olema lõplik. Ja ometi ma irvitan natukene. Tõestus on liiga lõplik ja ykski nii lõplik tõestus ei ole enam ehtne, vaid juba jandi poole. Asjaosalised ise ei saanud aru ega saa. Mina olen palju pidanud mõtlema täiesti tarbetult ja kannatama rohkem kui vaja. Sedagi muidugi ilmaaegu. Kord on juba säärane selles maailmas. Oh jah, mu «hindajal»

oleks palju tööd veel mu kallal! Aga ta praegu ei viitsi teha seda, vaid vaatleb seda maailma nagu yhtainsat suurt hullumaja. Selles on endapetja, võlts ja pime nende meelest ometi siis paratamatult targem. Teisi sõnu, et hullud ytlevad hulluks mu, siis ma pole päris hull, vaid ainult «metsa poole». Mõtlen kõiki tervemõistuslikke, elutarku, eluarmastajaid, korrakummardajaid jne hulle. Teie kiri on hoopiski loogika ja selguse tipp nende inimsõbraliku lobi-semise kõrval. Seekordne vähemalt.

Ärge väsitage end ylearu yhegi mõtlemisega, ärge tehke end millegagi rahutuks. On põhjust olla rõõmus ja vahel naerda. Kui pole naerda kellegi teise yle, siis minu yle, sest ma olen praegu väga habetunud ja ikka veel natuke-ne paistetunud. Mu isa sellises olukorras vaatas ikka end peeglist ja kurtis: «Ma olen ju päris kuradi näoga!» Aga mina olen ja see on naljakam. Halb mul enam ei ole, palavikku natukene. Varsti seegi möödub.

Olge siis rõõmus!

12. novembril 1965

+Uku+

Ma ei tea, kui õige on mure, kui õige muretus. Ma ei tea midagi muud: tundub, et kihutate halastamatult end miks-kisse, mida me kumbki ei tea. «Selles elus; selles elus, selles ainsas elus»... siin ongi see halastamatus. Ei ole nõnda, et «inimesele on seatud üks kord elada ja selle järel on kohus». Kohus, kohus, kohus. Ei ole mingit kohtupidamist. Ei ole hukkamõistu nõnda, et inimene hävineks saamata võimalust midagi teisendada praeguses viletsuses. Ei ole hukkamõistu nõnda, et «surematule hingele» kunagi «viimsel päeval» lastaks tõusta yles keha ning siis see «perseenlihkeit» peaks astuma Jumala ette saama elu või surma. Metempsyhoos võib olla inimese väljamõeldis, et

õigustada Jumala julmust ja kaitseda inimese hukkamõistu eest Teda. Ta ei ole inimese õigustus iseendale ega leppimine olevaga. Inimese elu mõtteks on ju muuta-parandada oma «karmat», kui tahes palju tal olekski veel elusid ees. Pole tähtis, kas praegune on viimane, või lõpp tuleb kunagi miljonite elude järel. «See, kes on astunud jõkke/voolu» teab, et ta läheb. See on kõik: ta **teab**. Teised ei tea, neid lohistatakse.

Mina ei saa palimplasti hääks teha iseendaga juba 1963. maist alates. Peaaegu kolm aastat võinuksin, sest aima-sin, mis on rõõm, aga seda kõike nimetati valeks, pimeduseks ja endapetmiseks. Kirjutasite ju ymber selle nimetu loengu, mis lõppes sõnadega: «Olen teinud pattu ja kannatanud, pean kannatama veel rohkem.» Patt oli mu elu kaubeldes oma sõnade uskumist ja patt oli arvamus, et mul on öelda midagi avitavat inimestele. Ja see tunnistus, et Jumal ka nii orjati võib halastada, kuulutati valeks ja pimeduseks. Ja nyüd ei ole mul palimplasti teed ega käi mu unenägudes enam Magellani pilve inimesed.

Ärge kihutage taga end! Jumal on siiski suurem kui üks inimese elu. Ta teeb Teiega midagi, kui Teie end ette ära ei lõhu olendiks, kelle mõistus nagu sepistatav raud on taotud sädemeiks porri.

Palun, mõelge mu sõnade pääle! Raske on mul yldse midagi kirjutada ning see käsi, mis teeb tähti praegu, ei ole nagu minu käsi, vaid kuskilt yyrikeseks haagitud mu kylge. Mõtlen ainult, et ehk on praegu neid nagunii tarbetuid sõnu vaja Teile. Palun, mõelge mu pääle!

17. novembril 1965

+Uku+

ARVUSTUS

Pavel Bogovski, Georg Loogna, Mat i Rahu. Vähk: Põhjusted, levik, profülaktika. Tallinn, Valgus, 1989. 304 lk.

Oma põhiolemuselt ei ole inimene viimase paari aastatuhande vältel oluliselt muutunud. Küll aga on samal ajal toimunud suuri muutusi inimkonda vaevavates haigustes: kord on haigestunud rohkem ühtedesse, kord teistesse tõbedesse. Aastasadade vältel on hukkunud palju inimesi, eriti lapsi, nakkushaiguste tõttu. 19. sajandi lõpust alates on suudetud kogu maailmas panna piir suurtele ohtlikele taudidele, mis on muutnud oluliselt haigestumiste ja surmapõhjuste struktuuri. Paraku on Aafrikas ja Aasias (ka N. Liidu Kesk-Aasia valdustes) piirkondi, kus valitseb vaesus, kus elamistingimused on ülimalt primitiivsed ja kus üldised tervishoiu põhimõtted ei ole veel saanud rahvale omaseks. Neis paigus püsivad ohtlike taudide kolded tänapäevani. Kui süvenevad majanduslikud raskused, eriti toidu nappus, võivad ka Eestis nakkused hakata uuesti levima. Eriti võib suuremaid puhanguid anda tuberkuloos, mis meil kõigist pingutusist hoolimata ei ole veel täielikult likvideeritud. Sel puhul muutuks jällegi haiguste esinemise pilt.

Käesoleval ajal on rahva tervishoiu oluliseks, keeruliseks probleemiks haigestumine pahaloomulistes kasvajatesses. Ainult südame ja veresoonte haiguste tõttu sureb rohkem inimesi kui pahaloomulistes kasvajatesses. Selge ettekujutuse sellest, kui sageli esineb pahaloomulisi kasvajaid, peaks andma tõdemus, et tõenäoliselt haigestub alla kahekümne aasta vanuste soomlaste hulgast oma elu vältel pahaloomulisse kasvajasse iga neljas (vt E. A. Saxéni eessõna raamatule *Syövän biologia*, Porvoo—Helsinki—Juva: W. Söderström osakeyhtiö, 1985). Eestis ei ole olukord sugugi parem. Liialdamata võib öelda, et meil puutub iga inimene elus kokku pahaloomuliste kasvajatega seotud probleemidega — kui ta ka ise ei haigestu, tabab kõnesolevat haigus mõnda lähedast. Selle tõttu peaks igaüks vähemalt üldjoontes teadma, mis õieti on pahaloomulise kasvaja olemus, millised on tänapäeva võimalused nende ravimiseks ja kuidas on võimalik nendesse haigestumist vältida või vähemalt haigestumist vähendada.

Kogu maailmas jätkub kasvajate intensiivne uurimine, mis on andnud ka mõningaid tulemusi. Näiteks on väga laialdaselt juurdunud vana-nend ja ekslik veendumus, et vähi avastamine võrdub haigele surmaotsuse langetamisega, ometi on mõned kõnesolevatest haigustest tänapäeval täielikult ravitavad ja umbes üks kolmandik kõigist pahaloomulistes

se kasvajatesse haigestunutest õnnestub raviga päästa. Nii nagu kõigi haiguste puhul, kehtib ka siin kindel reegel, et ravimine on seda edukam, mida varajasemas arengujärgus haigus avastatakse.

Eestikeelne kirjandus pahaloomuliste kasvajate kohta on üsna napp. «Vähk: Põhjused, levik, profülaktika» on nüüd andnud sellele väärtuslikku lisa. Kuid enne raamatu tutvustamist on vajalik meenutada mõningaid terminoloogilisi seiku, mis aitavad paremini mõista järgnevat. Nimelt jaotatakse kasvajad hea- ja pahaloomulisteks. Esimesed on naaberkudedest selgelt piirdunud ja ümbritsetud sidekoelise kihnuga. Healoomulise kasvaja rakud ei tungi ümbritsevate kudede rakkude vahele. Nad ei anna ka siirdeid, vaid kasvavad organismi ühes kohas. Pahaloomulised kasvajad seevastu on kindla piirita. Nende rakud tungivad naaberkudedesse ja pääsevad ka lümfi ning veresoontesse. Sel teel levivad nad organismis ja annavad uusi koldeid, nn siirdeid, haiguse algkoldest hoopis kaugel.

Nii hea- kui pahaloomulistel kasvajatel on väga palju liike. Sõna «vähk» on kasutusel kahes tähenduses. Mõnikord tähistatakse sellega kõiki pahaloomulisi kasvajaid. Kitsamas mõttes märgib sama sõna neid pahaloomulisi kasvajaid, mis arenevad organismi epiteelirakkudest. Retsenseeritava raamatu pealkirjas ja enamasti ka tekstis kasutatakse sõna «vähk» laiemas tähenduses.

Vaadeldav raamat koosneb kolmest üsna iseseisvast osast ja nende autorid reastuvad järgmiselt: Pavel Bogovski, Mati Rahu, Georg Loogna — kaheldamatult suured asjatundjad alal, millest nad on kirjutanud. Igal neist on oma stiil ja esitamisviis. Esimest iseloomustab teaduslik täpsus, selgus ja range süsteem, teist matemaatiliste meetodite hea tundmine, kuid sellega seoses ehk ka mõningane raskepärasus. Kolmas autor esitab andmed ja seisukohad teaduse populariseerija voolavas, kergesti loetavas sõnastuses.

Esimeses osas, mis kannab pealkirja «Vähi bioloogia», esitatakse üldisi andmeid kasvajate, eriti aga pahaloomuliste kasvajate kohta. Lugeja saab põhjaliku ülevaate vähi tekkimise põhjustest ja nn kantserogeensetest teguritest. Viimaste all mõeldakse keemilisi, füüsikalisi ja bioloogilisi nähtusi, mis võivad pahaloomulisi kasvajaid esile kutsuda. Vähi arengut käsitledes näidatakse ka seda, kuidas inimene enda organism organiseerib vastuabinõusid kasvaja arenemise ja levimise piiramiseks. Enamasti aga nendest ei piisa haiguse lõplikuks pidurdamiseks.

See lugeja, kellel arstiteaduslikku eriharidust ei ole, saab sellest osast tõhusa täienduse oma üldharidusele ja võib nautida täpset, elegantset teaduslikku stiili.

Teine osa «Vähistatistika ja epidemioloogia» on kõige kitsamalt erialaline ja arvatavasti ei ole selles esitatud teadmised kergesti omandatavad isegi paljudele vana koolituse saanud arstidele. Selle lausega ei taha allkirjutanu tublisid lugejaid raamatu sellest osast eemale peletada, vaid rõhutada seda, et siin tuleb näha rohkem vaeva, ja arusaamist kergendaks mõningane ettevalmistus. Autor Mati Rahu kirjeldab vähijuhtude registreerimise ja andmete töötlemise tänapäevaseid meetodeid, vähi esinemisageduse mõõtmist ja epidemioloogilise uurimise viise.

Ehk ei ole üleliigne lisada, et esialgu tähistati sõnaga «epidemioloogia» teadust, mis uurib nakkushaiguste, epideemiate levikut ja sellega seotud seaduspärasusi eesmärgiga leida võimalusi taudide tekkimist ja levimist piirata. Tänapäeval kasutatakse samasuguseid meetodeid ka mittenakkuslike haiguste leviku ja tekkepõhjuste uurimiseks. Mati Rahu on teinud tänuväärset tööd, tänu temale võib nüüd selliste epidemioloogiliste uurimiste kõige uuemate põhimõtete ka eesti keeles tutvuda.

Viimane, kolmas osa on «Vähi profülaktika», mis käsitleb pahaloomuliste kasvajate ennetamist. Lugeja peaks silmas pidama, et raamatu käsikiri valmis 1987. aastal. Selle tõttu on näiteks joonis 3.2 (lk 199) väga Moskva–keskne ja järelikult vananenud, kuid üldiselt on sisu täiesti korrektne ja vastab maailmas tunnustatud põhimõtetele. Selle peatükiga tutvumist võib julgesti soovitada kõigile. Kogu elanikkond peaks kindlasti teadma seda, mis on kirja pandud alapeatükis «Elulaad vähtöve profülaktika aspektist». Õeldu kehtib ka alapeatüki kohta «Prekantseroosid ja vähi varajased tunnused: Enesejälgimine», milles antakse päris praktilisi juhendeid selle kohta, kuidas inimene saab endal kindlaks teha mõningaid vähieelseid seisundeid ja vähi koldeid varajases arenemisjärgus, s.t sel ajal, mil pahaloomuline kasvaja on edukalt ravitav.

Raamat lõpeb kahel leheküljel esitatud peamiste nõuannetega vähi individuaalseks profülaktikaks. Selles on selgelt, lühidalt ja kokkuvõtlikult öeldud see, mida peaks teadma iga inimene. Need kaks lehekülge on parim näide sellest, kuidas peab rahva hulgas levitama tervishoiu põhimõtteid. Neid nõuandeid peaks levitama kogu elanikkonnas. Õieti vääriks kogu kolmas peatükk mõningase parandamise ja kohendamise järel avaldamist eraldi raamatuna suuremas tiraažis.

Annotatsioonis on märgitud: «Raamat on mõeldud kõikide erialade arstidele, meditsiini- ja bioloogiaprobleemidega tegelevatele teadustöötajatele ning meditsiini- ja bioloogiaüliõpilastele. Ta peaks pakkuma huvi ka paljude teiste erialade spetsialistidele, sealhulgas pedagoogidele, kes on kutsutud selgitama tervise probleeme lastele ja noorsoole.» Järelikult ei ole taotletud populaarteaduslikku väljaannet. Kuid minu arvates on esimene ja eriti kolmas peatükk sobiv lugemisvara igale keskharidusega lugejale. Õieti peaks iga täiskasvanu teadma ja järgima neid soovitusi, kuidas ennast jälgida ja milliste muutuste ilmnemisel pöörduda arsti poole nõu ja abi saamiseks.

Kasvajate uurimine jätkub ja teadlased loodavad leida meetodeid, kuidas vähi tekkimist tulevikus vältida. Veelgi lootustandvamad on võimalused parandada pahaloomuliste kasvajate kindlakstegemist varajases arengustaadiumis, kui siirdeid veel ei ole tekkinud ja haigus on täielikult ravitav. Sellega seoses tahaksin pöörata lugejate tähelepanu joonisele 1.4 (lk 18), kus on selgesti näha, et esialgu on kasvaja arenemine üpris aeglane. Selleni, kuni ta on avastatav tänapäeval kasutatavate meetoditega, võib kuluda aastaid. Edasi aga muutub kasvaja suurenemine üha kiiremaks. Tänapäeval on võimalik kasvajakollet avastada, kui tema mass on vähemalt 1 g, mis vastab ruumalale 1 cm³. Teisisõnu — sellest väiksemaid koldeid me praegu avastada ei suuda. Õeldus peituvad võimalused kasva-

jate probleemi edaspidiseks uurimiseks ja meetodite otsimiseks, et kasvajaid avastada veelgi varajasemas arengustaadiumis. Teiselt poolt tuleb püüda kõrvaldada kõik need tegurid, mis soodustavad või koguni põhjustavad pahaloomulisi kasvajaid.

Kaljo Villako

Sirje Kiin, Rein Ruutsoo, Andres Tarand. 40 kirja lugu. Tallinn, Olion, 1990. 224 lk.

Õieti oli mul kava avaldada väike täpsustus selle raamatu juurde, kui võrd on ju minulgi mingi osa «40 kirja loos» ja minugi mälu võiks sellele midagi lisada. Põhjalikumalt raamatuga tutvudes olin sunnitud aga tegema veel mitu lehekülge märkusi, millest lõpuks tekkisid isegi mingid üldistused, nii et nüüd ei saa ma neidki kirja panemata jätta.

Algan mälestusliku osaga. Kõnealusel ajal, 1980. a oktoobris, kohtasin Tartu ülikooli nn keeltemajas Jaan Kaplinski, kes ütles, ta on mind juba otsinud ja tahab minuga kõnelda omavahelist juttu. Leidsin vaba ruumi sealsamas vene kirjanduse kateedris. Jaan Kaplinski andis mulle lugeda paar masinakirjalehte, õeldes, et see on kiri, millele oleks kähku vaja Kersti Merilaasi allkirja; selle võiksin ma õhtul Elvasse sõites hankida Peedult, kus Kersti Merilaas tollal elas. Küsisin, kas minu allkirja vaja pole; Jaan Kaplinski vastas, et ei, sest mina olevat omal ajal juba niikui nii vintsutada saanud, aitab sellest. Kirja lugedes leidsin juba varsti, et ettepanek alla kirjutada peaks ka minu kohta kehtima. Kirja viimaste lõikude juures (vajadusest «rahvusprobleeme tõepoolest lahendada» jne) urisesin pahaselt umbes: «Õhku lasta kõik see värk!», mis mul on mees sellepärast, et nägin äkki Jaan Kaplinski näol isesugust kohmetut naeratust. Mingit pikemat arutlust ei olnud, võtsin kirja ja sõitsin Peedule. Kersti Merilaasile andsin kirja üle ilma mingi kommentaarita. Ta luges, kulg kortsus, ja küsis siis: «Noh, ja ma pean sellele alla kirjutama?» Arutlus, mis järgnes, on kokku võetud minu kirjas Jaan Kaplinskile ja Rein Põllumaale. (Jaan Kaplinski oli mulle teatanud, kes on juba alla kirjutanud ja kellelt ta sooviks veel allkirja saada; Rein Põllumaad pidin järgmisel päeval nägema.) Kas ma emma-kummaga kõnelda saangi, polnud selge, sellepärast ma kirja kirjutasingi. Rein Põllumaaga veidi vestelda küll sain; lisasin suuliselt veel, et kui nad plaanist taganeda ei taha, siis vähemalt saatku see kiri Tallinna lehtedele lisaks ka Moskvasse «Pravdale»: ehk leiab siis mõni Moskva ülemus, et Tallinna käsualused on ilmselt liiale läinud, ja manitseb neid; arvasin ka, et poleks paha tekst välismaale toimetada, siis ei saa seda enam kuidagi ignoreerida, nagu muidu niikui nii teha. Esimene nõuanne võetigi vastu.

Kui võrd oma tolleaegset psüühilist seisundit mõttes taastada suudan, võin öelda, et esmakaalutlus allakirjutamisest loobumisel oli teksti naiivne abitus, milles kajastus terve aktsiooni naiivsus. Teiseks oli oma osa hir-

mulgi, mis aga olnuks võidetav, kui olnuksin kindel ürituse vajalikkuses. Näis aga pigem, Gustav Suitsu sõnadega, et «on eneseohverdus aulik, kuid vale». Kersti Merilaasi kõiki motiive ma ei tea; temaga oli juttu tõepoolest ainult sellest, mis seisab minu kirjas.

Niisiis ei saaks öelda, et «peeti /---/ pikalt nõu Ain Kaalepi ja Kersti Merilaasiga» (lk 59). Päris halb lugu on aga juhtunud kirja tekstiga. Viies lause lõppes nii: «... ideoloogiliste (võib-olla isegi tegelike) diversantide deklaratsioon.» Kuidas «ideoloogilistest diversantidest», mis on tuntud stalinistlik *terminus technicus*, said «ideelised õhutajad», on arusaamatu. Muide sattusin nägema soome tõlke korrektuurpoognaid ja leidsin sealt, et mõeldava ja ilmselt kommentaari vajava väljendi «ideoloogiline diversantti» asemel ilutses «aatteellinen lietsoja», mis mind rabas: minu parandusettepanek jäeti arvesse võtmata, ja hiljem ütles üks soome tõlkija, et ei saa ju kasutada väljendit, mis soome lugejale võõras. Kas see vabandab lausa valesti tõlkimist? Ja kuidas mõjustas soome valetõlge eesti teksti, kui ometi raamatu autoreil oli see originaalkujul olemas?

Mälestusliku osa lõpuks pean veel kinnitama, et kui kiri oli juba käigus ja ka välismaal tähelepanu äratas, mõtlesin teataval määral ümber. Leidsin, et tekitatud elevus oli siiski vajalik. Kuid ma ei kahetsenud, et minust jäi kiri alla kirjutamata. Olnuks ta sõnastatud umbes niisuguses stiilis nagu lisas antud gruusia haritlaste oma (lk 165–166), kirjutanuksin tõenäoliselt alla küll — või vähemal — unneksin süümepiinu, et ei kirjutanud. Muide käisin umbes sel ajal Gruusias ja püüdsin saada andmeid nende kirja vastukajadest. Inimesed, kellega vestlesin, kehtitasid õlgu ja küsisid, millist kirja ma mõtlen — neid saadetavat Moskvasse enam-vähem ülepäeviti.

Kui ma nüüd vaatan tehtud märkusi, näen, kui võrd erinev siiski on olnud selle generatsiooni, minust viisteist-kakskümmend aastat nooremate inimeste maailmapilt minu omast. Nad on võimelised olnud isegi kirjutama «meie riigist» (lk 34), ja kuigi mõnikord öeldakse umbes nii, et «illusioone võimu suhtes polnud kellelgi» (lk 40), esineb ikka ja jälle lootus «dialoogile», «vastusele», arvatakse, et on võimalik midagi «valitsejatele selgitada». Arvan, et minuvanused võinuksid niimoodi kirjutada või kõnelda ainult selgest silmakirjalikkusest, kas siis oma karjääri huvides või selleks, et mingit keerulist teed pidi siiski midagi üldkasulikku saavutada. Muidugi kirjutati alla mitmesugustel motiividel, nagu jäeti ka alla kirjutamata, ja vastavad osad raamatus on väga huvitavad. Eriti põnevad on partei liikmeid puudutavad episoodid, protokoll Kirjanike Liidu 25. veebruaril 1981. a parteikoosolekust nende krooniks. Nigol Andreseni osa selles on eriti ilmekas ja seda silmas pidades ei näi kuigi vajalik lk 60 tema suhtes tehtud reservatsioon «miskipärast». Selle huvitava inimese kohta, kes meie ajaloos on olnud väga halvas ja meie kultuuriloos väga heas osas, vajaksime eri uurimust, *sine ira et studio*. Võib-olla pidanuks kogu käesolev raamat olema kirjutatudki *sine ira et studio*? Aga asjaosaliste endi vaatepunkt, ärgu olgugi ta üldse objektiivne, on ometi väärtuslik, ja on hea, et see on nüüd dokumenteeritud.

Keeliliselt on paraku öelda nii mõndagi. Kõigepealt sõnavarast. Taas

esineb see idiosovetism «faktoloogiline» (lk 10), mille absurdusele omal ajal juhtis tähelepanu Leo Anvelt. Katoliiklasi on solvatud sõna «jesuiit» kasutamisega vales tähenduses (nt lk 125), ja ega «inkvisiitorgi» ajalooliselt õiget tähendust vahenda (lk 127). Prantsuse keelega on hädas olnud lk 22 ja 23: *à la* asemel on kolm korda *á la*, ka kohanime «Vendée» ei osata kirjutada (lk 153). Morfoloogia alal on raskusi sõna «möönma» konjugeerimisel (lk 105); äkitselt on kellelgi tulnud tuju Aavikut meenutada ja ta kirjutab «kooskõlastet»; selsamal leheküljel aga näib see tuju ununevat ja esineb taas «kooskõlastatud» (lk 111). Stahli grammatika ajast pärinev ja meie trükisõna pidevalt risustav vääreitus eriti «mitte...vaid»-konstruktsioonides esineb õige mitmes kohas. Halb komaviga on sattunud Rein Põllumaa tsitaati: juttu on «Otto Tiefi, vangilaagrikaaslase ja hilisema patsiendi» käsikirjast, mitte aga «Otto Tiefi vangilaagrikaaslase» omast, nagu on trükitud (lk 95). Raamatu väljaandmisega oli ilmselt kiire, ei jõutud olla küllalt hoolikas.

Nende ridade trükkimise eel saabus Rein Põllumaa surmateade. Langetan leinas pea, mälestades meest, kelle osa «40 kirja loos» on vaid episoodiks võitlus- ja kannatusrohkest elust, mida kirkastas Eesti vabaduse aade.

Ain Kaalep

EDITORIAL NOTE

This year's first issue begins with Estonian philosopher in Canada Toomas Karmo's article *Am I a thinking animal or an immaterial thinker?* Using analytical or linguistic metaphysics, the author refutes the sc. theory of dualism, which states that man is a spiritual being who, although he controls the movement of a human animal and perceives his environment through a biological system, the eyes and ears, still differs from this human animal, being an immaterial «ego». Finnish anthropologist Matti Sarmela, in the first part of his article *What is anthropology* introduces the two main trends of cultural history — development theory and diffusionism. The author surveys the formation of the discipline from its initial years till the recent past. The article will continue.

Economist of Tartu University Arno Susi's article *Where is the Estonian economy heading for* points out the bottlenecks in our economy and offers some generalized solutions. But what political and legal problems shall we face after reaching a really democratic political system? As German lawyer Reinhold Zippelius shows, the free contest between interests and ideas does not lead to balance of interests yet. If we want the interests of different social forces to take effect according to their actual share among the existing interests and ideas, there should be public control over the social forces themselves and over their influence on state organs.

Linguist Tiit Hennoste analyses literature as one of the types of cultural situation with the participants, situation, subject matter, language and text, channel and medium, action and aims as its fixed components. He arrives

Editorial note

at the conclusion that the characteristics of the avant-garde cultural situation — language and text — have been the aims of Estonian literature since the 1970s and are becoming really viable only now. Until then 19th-century European literature was made here.

We present the translation of Swedish author Thomas von Vegesack's report *Committed and noncommitted writers*, which he delivered at the PEN-Club conference of the Baltic Sea region in last June. The author discusses the attitude to the writer's role in the French, German and Russian tradition. He finds that the writer should first of all arouse reader's imagination, and not be a public figure. To arouse your imagination, on the occasion of the 100th anniversary of the great Estonian writer we publish on the following pages August Gailit's (1891—1960) prose piece *Alien blood*. We publish also the essay *Temporal, supertemporal, eternal minds* by Baltic-German philosopher from Estonia Count Hermann von Keyserling (1880—1946).

It is difficult to think of religion without the office of priests, but the function of the prophet has been quite obscure for us. Theologian and pastor Üllas Tankler tries to explain it. He compares the tasks of the prophet and the priest, observing the prophet's relations with society and religion and describing shortly the prophets of the Old Testament. We also continue the publication of theologian Uku Masing's letters to pastor Vello Salum.

In the section of book reviews Kaljo Villako surveys the book *Cancer: Causes, Distribution, Prophylaxis* by Pavel Bogovski, Georg Loogna and Mati Rahu; and Ain Kaalep *The Letter of 40* by Sirje Kiin, Rein Ruutsoo and Andres Tarand.

The issue ends with Part 3 of George Ferguson's book *Signs and Symbols in Christian Art*.

Where is the Estonian economy heading for?

Arno Susi

The Estonian economy has deteriorated badly during the years of Soviet power. A great deal of national wealth has been turned into derelict property, the motivation for work has dropped. The way of production and the structure of industry and agriculture have degenerated.

Independent statehood presupposes an independent and successfully functioning economy. Estonia is capable of building up that kind of economy as the previous period of independence has convincingly proved. However, while restoring the Estonian economy, it is impossible to rely on a single, particularly favourable factor. We must look for several opportunities and, first of all, count on the people's economic abilities. To make use of these abilities, it is necessary to create favourable conditions for economic initiative and free competition between people. At present this is hindered because the new class that has cropped up from among the former party officials and bureaucrats is intensively using its influence in order to seize leading position in the economy as well. This threatening tendency can transfer the monopoly of the producer, the Soviet style of man-

agement and corruption into the new Estonian economy too. Restructuring of the society must give a chance to the capable people who have stayed aside until now to participate in the management of the economy.

The development of the economy is based on the development of production. It is important now to encourage the formation of private enterprises and the development of small businesses. The state should give the entrepreneurs loans on favourable terms and help them to purchase machinery.

For the further development of Estonian industry it is essential to diminish its dependence on foreign supplies, especially from the East, replacing the import by our own products. For the time being it is inevitable to continue the export of electric energy in exchange for oil and gas, making, however, its production less harmful to the environment. Estonian agriculture should first of all satisfy the local need for foodstuffs. Branches of industry using wood as a raw material seem promising, there is also some potential for developing the industries based on scientific research. We cannot expect that Estonia can reach the level of developed European countries very soon. How long it takes, will depend first of all on how quickly the Estonian people are ready to

Summaries

give up the socialist way of life and start working according to the world standards.

About 19th-century literature in 20th-century Estonia

Tiit Hennoste

The principle of alternation of the primary aim of literature is one of the leading features in the development of European literature;

1) during a stage in history the main bulk of literature is centred on one or two components of the literary situation;

2) during the development of literature the central component alternates in a fixed order: situation and addressee (the pre-romantic period), author and reality (from romanticism to impressionism), text and language (from modernism to post-modernism), channel, medium and action (?). The alternation of the stage takes place when literature has fulfilled the tasks of the present stage;

3) during a concrete stage literature tends to deny the central component of the previous stage and not to accept the works centred on the main component of the next stage.

20th century Estonian literature until the 1970s was centred on the author and reality, and as such it was analogous to the European literature of the

19th century. This is also an essential reason why modernism could not take root in Estonian literature of that period.

Prophet

Üllas Tankler

In different religions analogical cult functionaries can be noticed, e.g. seers and priests. The king also often has an important religious role. The main role in the practice of religion still belongs to priests and prophets. In their functions both common and distinctive features can be found and therefore it is difficult to give a clear definition of their roles. Especially, the notion of the prophet has been extremely flexible at different times and in different cultures. One might think that the diversity found in this word hints at the manifold tasks of the prophet as a religious figure.

When speaking about prophets it is always considered necessary to dwell on their divine calling which they have received (often against their own will). This is a decisive impulse. Prophet is the one whom God has called, provided with a message and sent into the people. The people's attitude to the prophets is very changeable. Usually they are content when the prophet helps them with his power of vision, and become

hostile when he sees through their sins.

Some prophets were connected with the «official» cult, others did not care about it, and some were definitely opposed to it. The rulers have tried to use the prophets' abilities in the interests of the state (or in their personal interests). Communication of the prophet with God usually took place through visions, auditions and ecstasy, although some prophets did not consider ec-

stasy the right way of communicating with God.

Message from God can come on God's own initiative or in reply to people's enquiry. In most cases it is connected with the present time and also concerns the more distant future in one way or another. The predictions of Israel's prophets are notable for their stress on social affairs. God tells through them what is wrong in relations between people and what should be done to put things right.

ОТ РЕДАКЦИИ

Первый номер этого года открывает статья эстонского философа из Канады Тоомаса Кармо «Являюсь ли я думающим животным или невещественным мыслителем?». Автор, используя аналитическую или лингвистическую метафизику, опровергает так называемую теорию дуализма, которая утверждает, что человек есть некое духовное существо, которое хотя и руководит или контролирует движения человеческой твари, воспринимающей окружающий мир с помощью глаз и ушей единой биологической системы, но сам отличается от этой твари — являясь каким-то имматериальным «я» или «эго».

В первой части статьи «Что такая антропология» финский антрополог Матти Сармела знакомит нас с двумя основными направлениями в истории культуры — с учением о развитии и с диффузионизмом. Автор начинает с формирования антропологии как науки и доходит до недавнего прошлого. Статья печатается с продолжением.

Статья экономиста Арно Сузи «Куда идет эстонская экономика» обращает внимание на узкие места нашей экономики и предлагает в общем виде пути их преодоления. Но какие политические и юридические проблемы могут нас настигнуть, когда мы достигнем уровня демократического государства? Немецкий правовед Рейнхольд Зиппелиус показывает, что свободная борьба интересов и мнений не ведет еще к равновесию интересов. Чтобы интересы различных социальных сил могли бы влиять соответственно их действительной роли в существующих мнениях и интересах, должен быть гласный контроль как над самими общественными силами, так и над государственными органами.

Лингвист Тийт Хенносте анализирует литературу

как тип ситуации в культуре, компоненты которой: персонажи, обстоятельства, направление, язык и текст, канал и медиум, действие и цели. Он приходит к выводу, что показатели авангардистской ситуации в культуре, текст и язык, стали в эстонской литературе целями с 1970 года и обретают жизнеспособность только сейчас. До этого эстонская литература была европейской литературой XIX века. Мы перевели доклад шведского писателя Томаса фон Фегезака «Ангажированные и неангажированные писатели», который он сделал в июне прошлого года на региональной конференции Пен-клубов прибалтийских стран. Автор рассматривает роль писателя во французской, немецкой и русской традициях. Он считает, что писатель должен прежде всего будить силу воображения, а не быть общественным деятелем. Далее Аугуст Гайлит (1891—1960) столетие которого мы в этом году отмечаем, пробуждает силу воображения в рассказе «Чужая кровь».

От прибалтийско-немецкого философа графа Германа фон Кайзерлинга (1880—1946), который родом был из Эстонии, опубликуем эссе «Великие умы во времени, вне времени и во вечности».

Трудно представить религию без служителя культа, хотя функция пророка для нас не ясна. Богослов Юллас Танклер пытается ее прояснить. Он сопоставляет обязанности пророка и священника, рассматривает отношения пророка с обществом и религией и описывает немного пророчества Ветхого завета. Далее мы продолжаем публикацию писем теолога и писателя Уку Мазинга, написанных пастору Велло Салуму.

В разделе рецензий Кальё Виллако рассматривает книгу Павла Боговского, Георга Лоогна и Мати Раху «Рак — причины, распространение и профилактика», а также Айн Каалеп книгу Сирье Кийна, Рейна Руутсоо и Андреса Таранда «История письма сорока».

Номер заканчивается очередной частью из книги Джорджа Фергусона.

Куда идет эстонская экономика?

Арно Сузи

За годы Советской власти уровень эстонской экономики значительно понизился. Большая часть национального богатства превращена в некое «добро» без хозяина, понизилась мотивация труда. Способ производства и структура промышленности и сельского хозяйства изжили себя.

Государственная самостоятельность предполагает самостоятельную и успешно действующую экономику. Годы независимости (1918—1940) убедительно доказывают, что Эстония имеет предпосылки для создания такой экономики. В процессе возрождения эстонской экономики невозможно опираться на какое-либо одно, особенно благоприятное обстоятельство. Следует искать несколько возможностей и опираться прежде всего на экономический потенциал народа. Чтобы использовать этот потенциал, необходимо создать благоприятные условия для экономических начинаний и для возникновения свободного соревнования между людьми. Сейчас этому препятствует то, что возникший на почве прежней партийно-бюрократической машины новый класс захватывает, интенсивно используя свои прежние позиции, руководящие позиции и в экономике. Эта тенденция может привести

к монополии производителя и класса, к советизированному стилю управления и к коррупции в обновляющейся эстонской экономике. Переустройство общества должно дать возможность включиться в налаживание экономики способным людям, которые долго оставались в стороне.

Основой развития экономики является развитие производства. Сейчас необходимо поощрять возникновение частного производства и развитие его в малых формах. Государство может это делать, предоставив предпринимателям льготные займы и помогая им в приобретении средств производства.

Для дальнейшего развития эстонской экономики важно уменьшить зависимость от импорта, особенно восточного, и заменить его своей продукцией. Первоначально неизбежно производство электричества на экспорт в обмен на жидкое и газовое топливо, но оно должно стать более экологически чистым. Эстонское сельское хозяйство по-прежнему должно ориентироваться в основном на обеспечение продуктами своей республики. В промышленности есть перспективы в производстве древесины как сырья, есть и потенциальные возможности для развития наукоемкого производства. Не следует ждать, что эстонская экономика быстро достигнет уровня развитых стран Европы. Но, сколько времени это займет, зависит преж-

де всего от того, как скоро эстонский народ будет готов отказаться от социалистического образа жизни и примется за работу соответственно мировым стандартам.

О литературе XIX столетия в Эстонии XX века

Тийт Хенносте

Важной установкой развития европейской литературы является принцип смены литературной примарной цели:

1. В определенные исторические периоды литература концентрируется на одном-двух компонентах литературной ситуации.

2. В развитии литературы средний компонент меняется в строгой последовательности: положение и адресат (романтический период), автор и реальность (от романтизма до импрессионизма), текст и язык (от модернизма до постмодернизма), канал, медиум, деятельность(?). Смена этапа происходит, когда литература выполнила задания настоящего этапа.

3. На конкретном этапе литература склонна к отрицанию среднего компонента предшествующего этапа и к неприятию работ среднего компонента следующего этапа.

Эстонская литература XX века до 1970 года была сконцентрирована вокруг автора и реальности, т. е. была аналогична европейской литературе XIX

века. Это стало важной причиной того, что в ней не смог укорениться модернизм.

Пророк

Юллас Танклер

В различных религиях встречаются тождественные отправители культа. Такие, например, как ясновидцы и священнослужители. Зачастую даже король занимает довольно значительное место в религии. Но все же наибольшее значение в религии имеют священники и пророки. У них есть какие-то общие функции, есть и специальные, и поэтому определить их место в той или иной религии очень трудно. Особенно гибким на протяжении разных эпох и культур было понятие «пророк». Можно предположить, что многообразие понятий, заключенных в именовании, говорит о богатом содержании, сложности задач пророка как религиозного деятеля.

Говоря о пророке, считают необходимым остановиться и на божием благословении, данном пророку (часто против его воли). Это решающий момент. Пророк — это тот, кого Бог призвал, обогатил своим учением и послал к людям. Отношение людей к пророку менялось на протяжении времен. Они были довольны, когда пророк им помогал, используя свой дар ясновидения. Но если про-

Резюме

рок замечал их собственные грехи, они отвергали его.

Одни пророки были связаны с «официальными» культами, другие не соприкасались с ними, третьи решительно противостояли властям.

Правящие же круги всегда пытались использовать и развивать дар пророков в государственных (но, несомненно, и в своих личных) интересах.

«Общение» пророка с Богом часто происходило посредством зрительных и слуховых галлюцинаций и экстаза. Но существовали и пророки, которые не считали экстаз самой приемле-

мой формой общения с Богом.

Слово от Бога может звучать как по инициативе самого Бога, так и в качестве ответа на обращение к нему людей. Большой частью это связано с настоящим и современностью, а также соприкасается на некоторых уровнях с будущим.

Особенностью израильских пророков, например, является то, что их пророчества касаются, в основном, социальной сферы. С их помощью Бог говорит о том, что наверно в человеческих отношениях, и что необходимо сделать для восстановления справедливости.

MÄRGID JA SÜMBOLID KRISTLIKUS KUNSTIS

George Ferguson

Tõlkinud

Meelis Sügis, Tõnu Karolin ja Heili Einasto

III

Giovanni di Paolo
MAARJA KUULUTUS

V Peatükk

VANA TESTAMENT

Sissejuhatus. Renessansikunstnike huvi pälvisid eelkõige Kristus, Neitsi Maarja ja Kiriku pühakud. Paljud Vana Testamendi stseene ja episoodid aga hakati kujutama veendumuse tõttu, et Vana Testamendi tegelased ja sündmused ennustavad ette Kristuse elusündmusi. Vana Testamendi dramaatilise sisu köitvus innustas kasutama enam tuntud teemasid. Kristliku ilmutuse eelkäijateks peetud Vana Testamendi suurkujude ja nende tegevuse kujutamise andis tunnistust Jumala sihikindlast teotsemisest inimajaloos, mis leidis täitumise Kristuses. Järgnevad lood Vanast Testamendist olid renessansikunstis kõige populaarsemad.

Maailma loomine. Paljud loomislugu kujutavad maalid said oma ainestiku Esimese Moosese raamatu esimestest peatükkidest: «Ja maa oli tühi ja paljas ja pimedus oli sügavuse peal ja Jumala Vaim hõljus vete kohal» (1Mo 1:2). Esimesel päeval lõi Jumal valguse ning lahutas selle pimedusest, luues nõnda päeva ja öö. Teisel päeval lahutas Jumal veed vetest ja lõi laotuse, mille ta nimetas taevaks. Kolmandal päeval lõi Ta kuiva pinna, mille Ta nimetas maaks ning kattis selle taimede, lillede ja puudega. Neljandal päeval lõi Jumal valgused taevalaotusse — päikese, kuu ja tähed. Viiendal päeval lõi Jumal linnud taevalaotusse ja olendid, kes elavad vees. Lõpuks, kuuendal päeval, lõi Jumal loomad maale ja inimese enda. «Ja Jumal ütles: «Tehkem inimesed oma näo järgi, meie sarnaseks [---]»» (1Mo 1:26). «Ja Jumal lõpetas seitsmendal päeval oma töö, mis ta tegi, ja hingas seitsmendal päeval kõigist oma tegudest, mis ta oli teinud. Ja Jumal õnnistas seitsmendat päeva ja pühitses seda [---]» (1Mo 2:2-3).

Aadam ja Eeva. Kõige tuntumad stseenid Aadama ja Eeva loost on järgmised:

Aadama loomine: Esimese inimese Aadama loomist kirjeldatakse Esimeses Moosese raamatus (2:7) nõnda: «Ja Jehoova Jumal valmistas inimese, kes põrm on, mullast, ja puhus tema ninasse elavat õhku: nõnda sai inimene elavaks hingeks.»

Eeva loomine: Pärast Aadama loomist otsustas Jumal, et inimene vajab kaaslast lisaks lindudele ja loomadele. «Siis Jehoova Jumal laskis tulla raske une inimese peale ja see uinus magama; siis ta võttis ühe tema küljeluudest ning sulges selle aseme taas lihaga. Ja Jehoova Jumal ehitas küljeluu, mille ta inimesest oli võtnud, naiseks ja tõi tema Aadama juurde. Ja Adam ütles: «See on nüüd minu luust ja liha minu lihast! Teda peab hüütama mehe naiseks, sest ta on mehest võetud!» (1M 2:21–23.)

Eeva kiusatus: Eedeni rohuaeda, kuhu Jumal paigutas Aadama ja Eeva, oli Ta istutanud «hea ja kurja tundmise puu» ning keelanud Aadamal surma ähvardusel süüa selle puu vilja. Aga madu, «kavalaim kõigist loomadest väljal», tuli naise juurde ja ahvatles teda sööma selle puu vilja, öeldes talle, et kui ta seda teeb, siis avanevad tema silmad ja ta saab nagu Jumal tundma head ja kurja (1Mo 3:1–5). Olles sattunud kiusatusesse, söi Eeva keelatud vilja ja andis seda ka oma abikaasale Aadamale. «Siis nende mõlemate silmad läksid lahti ja nad tundsid endid alasti olevat, ja nad õmblesid viigilehti kokku ning tegid enestele põlled» (1Mo 3:7).

Paradiisiaiast väljaajamine: Kuna Adam ja Eeva olid üle astunud Jumala keelust ja kartes, et nad võivad süüa ka Eedeni aias kasvava elupuu vilju ning saada Jumala sarnaseks, karistas Jumal Aadamat ja Eevat, ajades nad Eedeni rohuaiast välja. Kuna Eeva oli patustanud, siis otsustas Jumal, et kõik naised peavad valuga lapsi ilmale

tooma ja mehele alluma. Ja et Aadam oli samamoodi patustanud, ütles Jumal, et siitpeale peab mees palehigis oma leiba teenima. Ja Ta ütles Aadamale: «[---] Tõesti, sa oled põrm ja pead jälle põrmuks saama!» (1Mo 3:19.)

Aadam ja Eeva maa peal: Tavaline on Aadama ja Eeva kujutamine pärast paradiisiaiast väljaajamist maa peal rasket tööd tegemas, et täita Jumala käsku, mille kohaselt mees peab palehigis oma leiba teenima.

Aabel ohverdamas: Aadama ja Eeva esimene laps oli Kain, kellest sai põllumees. Tema nooremast vennast Aabelist sai aga karjane. Ning see oli Aabel, kes tõi roahvri Jehoovale oma pudulojuste esimesest soost ja nende rasvast «[---] ja Jehoova vaatas Aabeli ja tema roahvri peale» (1Mo 4:4). Arvati, et Aabeli ohverdus ennustas ette ristilöömist, sest samamoodi ohverdati ka Jeesus — Jumala Tall.

Kain tapab Aabeli: Ka Kain tõi Jumalale ohvri, «aga Kaini ja tema roahvri peale ta ei vaadanud. Siis Kain vihasus väga ja lõi pilgu maha» (1Mo 4:5). Vihahoos tungis Kain väljal Aabeli kallale ja tappis ta. Karistuseks selle kuritöö eest muutis Issand Kaini põgenikuks ja hulkuriks ning märgistas ta, et kõik ta ära tunneksid.

Noa. Prohvet Noa oli Aadama ja Eeva otsene järeltulija nende kolmanda poja Seti kaudu. Noa ajal, «kui Jehoova nägi, et inimese kurjus maa peal oli suur [---],» otsustas Ta enese poolt loodud inimese maa pealt ära kaotada (1Mo 6:5–7). Noa üksi leidis Issanda silmis armu ja seetõttu käskis Jumal Noal laeva ehitada, «[---] ja sina pead mine ma laeva, sina ja su pojad, su naine ja su poegade naised sinuga. Ja sa pead viima laeva kõigist elavaist olendeist, kõigest lihast, igast liigist kaks, et nad sinuga jääksid elama: need olgu isane ja emane» (1Mo 6:18–19).

Laeva ehitamine: Kunstis on sageli kujutatud stseeni, kus Noa ehitab Jumala antud juhtnööride järgi laeva: «[---] laeva pikkus olgu kolmsada küünart, laius viiskümmend

küünart ja kõrgus kolmkümmend küünart; [---] tee laevale katus peale ja tee uks laeva küljesse; tee sellele alumine, keskmine ja ülemine lagi» (1 Mo 6:15–16).

Veeuputus: Kunstis on sageli kujutatud ka suurt veeuputust, mille Jumal läkitas maa peale ja mille «vesi võimutes maa peal sada viiskümmend päeva».

Noa, tema perekond ja loomad, kelle ta oli kaasa võtnud, pääsesid laeval veeuputuse eest. Ja kui Jumal lõpuks tundis, et maa puhastamine on lõpule viidud, sundis ta vihad lakkama ja veed alanema. Kui vesi alanes, peatus Noa laev Ararati mägede kohal. Noa läkitas kaarna uurima, kas maa on jälle elamiskõlblik, aga kaaren ei pöördunud tagasi. Siis saatis ta teele tuvi, kes esmalt ei leidnud puhkepaika. Kui tuvi teist korda teele saadeti, pöördus ta tagasi, õlipuu leht nokas (1Mo 8:11). Nii sai Noa teada, et vesi on alanenud. Seda Noa katsetust laeval on võrreldud Kristuse ristimisega.

Noa ohverdus: Tänuelik, et pääses veeuputusest, ehitas Noa «[---] Jehoovale altari ja võttis kõigist puhtaist loomadest ja puhtaist lindudest ning ohverdas altaril põletusohvreid» (1Mo 8:20).

Noa veiniuimas: Veel üks episood Noa elust, mida kunstis on sageli kujutatud, räägib tema noorima poja Haami vääriritust teost. Haam luuras oma isa järele tema telgis, pärast seda kui Noa oli liiga palju veini joonud. Oma isa alastuse vahtimisega teotas Haam teda. Kui Noa ärkas ja kuulis, mis ta poeg oli teinud, needis Noa teda, öeldes: «Saagu ta oma vendadele sulaste sulaseks!» (1Mo 9:25.)

Aabraham. Noa järeltulijatest valis Jumal välja Aabrahami, et too lahkuks oma sünnikohast ja läheks Kaanani maale (1Mo 12:1jj). Enam kujutatud sündmused Aabrahami elust on järgmised:

Haagar ja Ismael: Kui Aabrahami naine Saara mõistis, et ta pole võimeline lapsi ilmale tooma, siis ütles ta Aabrahamile, et too võtaks endale teiseks naiseks ümmardaja

Haagari, kellega Aabraham võiks järglasi saada (1Mo 16). Sellest ühendusest sündiski poeg, kellele pandi nimeks Ismael.

Kolme ingli ilmumine: Kui Aabraham oli juba aastates mees, siis ilmutas Jumal ennast talle ja teatas, et õnnistab Aabrahami ja Saarat nende oma pojaga. Algul Aabraham ei uskunud seda, arvates, et tema ja ta naine on juba liiga vanad. Mõni aeg hiljem, kui Aabraham istus oma telgi lähel, ilmus tema ette kolm meest. Aru saanud, et need on Issanda inglid, ruttas Aabraham neile austust avaldama. Ka need kolm inglit ennustasid, et Aabrahami ja tema naist õnnistatakse pojaga (1Mo 18:2). Määratud ajal täitis Jumal oma lubaduse ja Saara sünnitas Aabrahamile poja, kellele pandi nimeks Iisak (1Mo 21:1–3). Et Aabraham pöördus kolme ingli poole ainsuses, siis peetakse seda stseeni vihjeks Kolmainsusele.

Aabraham ja Melkisedek: Mõni aeg pärast seda, kui Aabraham oli Kaananimaale elama asunud, kuulis ta, et tema vennapoeg Lott, kes elas Soodoma linnas, on rünnaku ajal linnale vangi võetud ja kõik ta kaubad ära röövitud. Kuulnud sellest, relvastas Aabraham oma lähikondlased ning asus röövleid jälitama. Jõudnud neile järele, ründas ta neid öösel, lõi neid ning tõi tagasi kõik vangid ja röövitud kaubad. Kui Aabraham pöördus võidukalt tagasi, tuli Saalemi kuningas ja ülempreester Melkisedek võitjat tervitama, tuues talle leiba ja veini. Ja Melkisedek õnnistas Aabrahami, öeldes: «Õnnistatud olgu Aabraham, kõige kõrge ma Jumala, taeva ja maa looja poolt!» Aabraham aga oma korda maksis ühe kümnendiku sõjasaagist kümnisena Melkisedekile. «Kirja heebrealastele» autor (He 7:1jj) seostab seda episoodi Kristuse ohverduste ja Kristuse preestriametiga.

Iisaki ohverdamine: Aabrahami elust on kõige sagedamini kujutatud stseeni, milles Jumala poolt proovile pandud Aabraham pidi Jumala käsu kohaselt ohverdama oma poja Iisaki. Otsustaval hetkel, kui Aabraham oli juba valmis

oma poega tapma, segas Jumal vahele, öeldes: «Ära pane kätt poisi külge ja ära tee temale midagi, sest nüüd ma tean, et sa kardad Jumalat, ega keela mulle oma ainust poega!» (1Mo 22:12.) Seda episoodi tõlgendatakse Kristuse kannatuse valguses: nii nagu Aabraham valmistus Jumala tahte kohaselt oma poega ohverdama, nii ohverdas Kristus oma Isa käsul iseenda. Ja nii nagu Iisak kandis puid oma tuleriida jaoks paika, kus teda kavatseti ohverdada, nii kandis Kristus oma risti Kolgatale.

Lott, tema naine ja tütre: Jumal oli otsustanud hävitada pahelised linnad Soodoma ja Gomorra. Kuid tänu Loti vaadusele otsustas Jumal päästa nii tema kui ka ta naise ja kaks tüdarta: «Ja kui hakkas koitma, kiirustasid inglid Lotti, öeldes: «Tõuse, võta oma naine ja kaks tüdarta, kes siin on, et sa ei hukkuks linna süü pärast! [...] Aga vaata selja taha [...], et sa ei hukkuks! [...] Aga Loti naine, kes ta järel käis, vaatas tagasi ja muutus soolasambaks!» (1Mo 19.) Pärast naisega juhtunud tragöödiat asus Lott koos kahe tütrega elama mäekoopasse. Et seal polnud mehi, kellega paari heita ja et Lotil endal polnud enam naist, otsustasid tütre oma isa ära võrgutada. Jootnud teda veiniga, suutsid nad Lotti sedavõrd uinutada, et mõistmata, mis ta teeb, magas Lott nende mõlemaga. Tütred sünnitasid talle kaks poega — Moabi ja Ben-Ammi.

Iisak ja Rebeka: Kui Aabraham oli juba väga vana, hakkas ta muret tundma selle pärast, et tema poeg Iisak ei võtaks naiseks mitte Kaananimaat tüdarta, vaid neiu oma sünnikohast Kaldeast. Seetõttu läkitas Aabraham ühe oma ustava sulase Iisakile naist valima. Jõudnud Naahori linnani, pöördus sulane Jehoova poole, et see aitaks Iisakile õiget naist leida. Sulane palus, et naiseks saaks see, kes annab talle ja tema kaamelitele juua. Palvele tuldi vastu ning sulane valis välja Rebeka-nimelise tüdruku, kelle ta Kaananisse kaasa viis. Iisak, kes vastu õhtut väljal mõtiskles, nägi kaameleid lähenemas. «Kui Rebeka oma silmad üles tõstis ja nägi Iisakit, siis ta laskus kaameli seljast ning

küsis sulaselt: «Kes on see mees, kes meile väljal vastu tuleb?» Ja sulane vastas: «See on minu isand!» Siis Rebeka võttis loori ja kattis ennast. [...] Ja Iisak viis Rebeka oma ema Saara telki; ja ta võttis Rebeka, see sai tema naiseks [...]» (1Mo 24:64–67).

Jaakob. Abielust Iisakiga sündisid Rebekale kaksikpojad Jaakob ja Eesav. Eesav oli hea kütt ja isa lemmik. Jaakob, «vagane mees, kes elas telkides», oli ema lemmik.

Jaakobi õnnistamine: Kui Iisak oli vanaks jäänud ja tema silmanägemine tuhmunud, tundis ta, et surm on lähedal. Ta kutsus Eesavi enda juurde, öeldes: «[...] küti mulle mõni jahiloom. Valmista siis mulle maitsvat rooga, mida ma armastan, ja too mulle süüa, et mu hing sind õnnistaks enne kui ma suren.» Aga Rebeka, olles seda juttu pealt kuulnud, mõtles välja abinõu, kuidas tema lemmik võiks saada oma isa õnnistuse Eesavi asemel. Eesavi äraolekul riietas ta Jaakobi Eesavi riietesse ning kattis Jaakobi käed ja kaela sikutalle nahkadega, sest Eesav oli «karune». Siis valinistas ta maitsva roa ning saatis Jaakobi sellega isa juurde. Oma poolpimeduse tõttu ei olnud Iisak kindel, kes tuli. «Hääl on Jaakobi hääl,» ütles ta, «aga käed on Eesavi käed!» Lasknud end sellest petta, et käed, mida ta puudutas, olid karvased, õnnistas Iisak Jaakobit, andes talle võimu tema venna ja kogu nende hõimu üle (1Mo 27).

Jaakobi unenägu: Renessansiaegsetel maalidel on sageli kujutatud Jaakobi unenägu, mida ta nägi oma reisil Haaranisse, kuhu ta läks naist otsima. Peatudes öösel tee ääres, tegi ta kividest peaaluse ja heitis magama. «Ja ta nägi und, ja vaata, maa peal seisis redel, mille ots ulatus taevasse, ja ennäe, Jumala inglid astusid seda mööda üles ja alla!» (1Mo 28:12.) Siis pöördus Jumal Jaakobi poole, öeldes: «Mina olen Jehoova, su isa Aabrahami Jumal ja Iisaki Jumal. Maa, mille peal sa magad, ma annan sinule ja su soole!» Kui Jaakob ärkas, mõistis ta, et Jumal oli ol-

nud tema juures, ning ta võttis kivid oma pealusest, pani need sambaks püsti, valas selle otsa peale õli ja nimetas selle paiga Peeteliks [Peetel — Jumala koda]. Peale selle töötas ta, et kui Jumal jääb temaga, siis «[---] see kivi, mille ma panin sambaks, saab Jumala kojaks! Ja kõigest, mis sa mulle annad, ma annan sulle täpselt kümnist!» (1Mo 28:22.)

*Jaakobi võitlus inglīga*⁶: Hiljem, reisil oma võõraks jäänud venna Eesavi juurde, sai Jaakob kinnituse Jumala soosingust. Öösel mindi puhkama. «Aga Jaakob ise jäi üksinda maha. Siis heitles üks mees temaga, kuni hakkas koitma!» Ingel ei saanud temast jagu. «Ja mees ütles: «Lase mind lahti, sest juba koidab!» Aga tema vastas: «Ei ma lase sind mitte, kui sa mind ei õnnista!» Siis ta küsis temalt: «Mis su nimi on?» Ja ta vastas: «Jaakob!» Seepeale ütles tema: «Su nimi ärgu olgu enam Jaakob, vaid olgu Iisrael [Jumalaga võitleja], sest sa oled võidelnud Jumala ja inimestega ja oled võitnud!» Siis küsis Jaakob ja ütles: «Ütle nüüd mulle oma nimi!» Aga ta vastas: «Miks sa mu nime küsid?» Ja ta õnnistas teda seal. Ja Jaakob pani sellele paigale nimeks Penuel [Jumala pale], sest ta ütles: «Kuigi ma nägin Jumalat palgest palgesse, pääsis siiski mu hing!»» (1Mo 32:25–31.)

Joosep. Joosep oli Jaakobi ja tema lemmiknaise Raaheli poeg. Jaakob «armastas Joosepit enam kui kõiki oma poegi, sest ta oli tema vana ea poeg, ja ta tegi temale kirju kuue». See kuub oli märgiks, et erinevalt oma vendadest, kes olid oma isa juures töölised, lubati Joosepil jääda isamajja ja nautida erilisi privileege. «Kui ta vennad nägid, et nende isa armastas teda enam kui kõiki tema vendi, siis nad vihkasid teda ega rääkinud temaga avameelselt.» Ühel päeval saatis isa Joosepi vaatama, kas tema vendade ja karjaga on kõik korras. «Aga nad nägid teda kaugelt

⁶ Eestikeelses Piiblis on ingli asemel Jumal. *Tlk.*

ja enne kui ta jõudis nende juurde, võtsid nad õelalt nõuks teda tappa. [---] Ja kui Joosep tuli oma vendade juurde, siis kiskusid need Joosepil kuue seljast, kirju kuue, mis tal seljas oli, ja võtsid tema ning viskasid kaevu; [---] tõmbasid ja võtsid nad Joosepi kaevust välja ja müüsid Joosepi kahekümne hõbetüki eest ismaeliitidele; ja need viisid Joosepi Egiptusesse. [---] [tema vennad] võtsid Joosepi kuue ja tapsid ühe siku ning kastsid kuue verre. [---] nad saatsid kirju kuue [isa kätte], tulid oma isa juurde [---]. Ja ta tundis selle ära ning ütles: «See on mu poja kuub!» [---] Ja Jaakob käristas oma riided lõhki [---] ja leinas oma poega kaua aega» (1Mo 37). Seda, kuidas vennad Joosepi ismaeliitidele müüsid, on võrreldud sellega, kuidas Juudas reetis Kristuse, müües maha oma õpetaja kolmekümne hõbetüki eest.

Joosepi hilisematest elusündmustest on kunstis sageli kujutatud järgmisi:

Joosep ja Pootifari naine: Joosep viidi Egiptusesse, kus ta sai vaarao ihukaitsepealiku Pootifari sulaseks. Ta teenis nii ustavalt, et temast sai oma isanda koja ülevaataja. Pootifari naine aga armus Joosepisse ja ahvatles teda patuteele. Ühel päeval oli Joosep sunnitud tema lähenemiskatsetest pääsemiseks kuuest välja pugema ning selle tema kätte jätma. Kuna Pootifari naine oli vihane Joosepi äraütlemise pärast, kasutas ta kuube tõendina, et Joosep oli talle kõlvatuid lähenemiskatseid teinud. (1Mo 39.)

Vaarao unenägu: Pootifar heitis Joosepi oma naise valesüüdistuse põhjal vanglasse. Seal aitas ta ühel vaarao teenril unenäo ära seletada. Umbes kaks aastat hiljem nägi vaarao ise üht unenägu, mis talle muret tekitas. Esimalt nägi ta unes, et jõest tõusis seitse ilusat lihavat lehma, kes hakkasid sealt jooma. Nende järel tuli seitse lahjat lehma, kes sõid ära need seitse lihavat lehma. Siis jälle nägi ta und, et seitse ilusat viljapead tõusis ühest kõrrest. Seejärel võrsus seitse kehva viljapead, mis neelasid need seitse ilusat viljapead alla. Kui vaarao ei suutnud

oma kaaskondlastelt saada ühtki rahuldavat seletust sellele unenäole, siis veenis vaarao teener teda, et ta laseks kutsuda Joosepi. Joosep seletaski ära selle unenäo, mis pidi tähendama peatselt saabuvat seitset külluseaastat ja nendele järgnevat seitset nälja-aastat. Tänu Joosepi nõuandele säilitati seitsme aasta viljasaak läheneva näljahäda jaoks ning Egiptuse rahvas pääses õnnetusest. (1Mo 40–41.)

Joosep ja tema vennad: Näljahäda, mis vaevas Egiptust, tabas ka Kaananimaad, kus Joosep oli sündinud. Joosepi isa Jaakob saatis oma pojad Egiptusesse vilja ostma, et tema rahvas ei peaks nälgima. Vahepeal oli Joosepist tehtud kogu Egiptuse asevalitseja. Kui vennad ilmusid Joosepi ette, ei tundnud nad teda ära. Maalidel on sageli kujutatud Joosepi kohtumist ja taasühinemist oma vendadega. (1Mo 42–47.)

Mooses. Pärast Joosepi surma suurenes israeliitide arv märgatavalt ning nende mõjuvõim Egiptusemaal kasvas. Olles hirmul israeliitide kasvava mõjuvõimu pärast, käskis Egiptuse vaarao surmata kõik selle hõimu poeglapsed. Kuid ettemääratuse tõttu pidi üks Iisraeli naine oma poja päästma. Kolme kuu pärast, kui tal polnud enam võimalik last oma kodus peita, pani ta poja pununud korvi ja jättis ta «[---] jõe äärde kõrkjaisse» (2Mo 2:3). Seejärel peitis lapse õde end tema lähedusse, et näha, mis lapsega juhtub. Ta nägi vaarao tütart, kes pesema tulles last märkas. Printsess sai aru, et tegemist on israeliidi lapsega, kuid nähes nutvat last, hakkas tal temast kahju. Lapse õde leidis võimaluse printsessile läheneda ning tegi ettepaneku leida naine, kes hoolitseks lapse eest. Sel moel sai lapse tõeline ema loa hoolitseda omaenese poja eest. «Kui laps oli kasvanud, siis ta tõi selle vaarao tütrele ja see võttis selle enesele pojaks; ta pani temale nimeks Mooses [---]» (2Mo 2:10).

Ka paljud teised stseenid Moosese elust on olnud renes-

sansiaegsete maalide aineks. Kõige enam on kujutatud järgnevaid stseene:

Mooses ja kuldkroon: Kui Mooses elas lapsena vaarao õukonnas, asetar valitseja ühel päeval mängeldes krooni tema pähe. Kroc .i keskel oli ebajumala kuju ning seda nähes viskas laps krooni maha. Seepeale kutsuti kokku õukonna targad, et seda halba ennet seletada. Mõnede arvates tähendas see, et Mooses kukutab kunagi valitseja. Teised nägid selles teos paljalt lapselikku kapriisi. Et asjas lõplikku selgust saada, otsustati laps proovile panna. Tema ette asetati kaks vaagn t; üks hõõgivate süte, teine kirssidega. Otsustati, et kui Mooses valib kuumad söed, siis ta pääseb. Jumala poolt juhitud haaras Mooses peotäie hõõguvaid süsi ning pistis seepeale karjatades käe suhu. Legend räägib, et selle tagajärjel põletas ta ära oma keele ning hiljem olnud tal kõnelemisraskusi. Itaalia kunstnikud kujutasid seda heebrea legendil põhinevat lugu sãgeli.

Mooses ja midjanimaalased: Noore mehena nägi Mooses, kuidas egiptlased julmalt iisraellasi rõhuvad. Ühte oma suguvenda kaitstes tappis ta egiptlasest ülevaataja. Oma elu päästmiseks Mooses põgenes ning leidis varjupaiga Midjanimaal. Ühel päeval, kui Mooses istus kaevu ääres, tuli sinna Midjani preestri seitse tütart oma isa lambaid jootma. Kui kohalikud karjused püüdsid tüdrukuid eemale tõrjuda, aitas Mooses tüdrukuid ja vaatas, et nende lambad saaksid korralikult joodetud. Sellest kuulnud, kutsus preester Moosese enda juurde koju. Hiljem võttis Mooses endale naiseks tema tütre Sippora. (2Mo 2:11–22.)

Mooses ja põlev põõsas: Ühel päeval, kui Mooses karjatas oma äia Jitro lambaid, sattus ta Jumala mäe Hoorebi juurde. «Seal ilmutas ennast temale Jehoova ingel tuleleegis keset kibuvitsapõõsast, ja ta vaatas, ja ennäe, kibuvitsapõõsas põles tules, aga kibuvitsapõõsas ei põlenud ära!» (2Mo 3:2.) Kui Mooses peatus, et vaadata, miks põõsas tules ära ei põle, siis hüüdis Jumal teda sealt. Jumal teatas

Moosesele, et too on valitud, et ta vaarao maale tagasi pöörduks, ja ütles: «[---] vii mu rahvas, Iisraeli lapsed, Egiptusest välja!»

Egiptuse nuhtlused: Jumala tahte kohaselt pöördus Mooses koos Aaroniga Egiptusesse tagasi ning nad palusid vaarao Iisraeli rahvas orjapõlvest vabaks lasta. Aga vaarao süda oli kalk ja israeliitide vabakslaskmise asemel suurendas ta nende koormisi (2Mo 5:7jj). Siis lasi Mooses Jumala abiga rea õnnetusi Egiptuse peale tulla. Esmalt segas Mooses oma kepiga Egiptuse jõgede vett. Jõgede veed muutusid vereks ning kalad surid. Järgnevalt pani ta maa konnadest kihama. Seejärel muutis Mooses maa põrnu sääskedeks, kes vaevasid loomi ja inimesi. Kui vaarao endiselt keeldus järele andmast, pani Mooses maa parmudest k' h ma. Edasi läkitas ta katku Egiptuse loomade kaladele ning kõiki loomad, välja arvatud israeliitide omad, surid väljadel. Kuna ka see ei liigutanud valitseja südant, vallandas Mooses paisekatku, et egiptlasi piinata, ning pärast seda suure rahe ja äikesetormi, et hävitada vili põldudel. Aga et vaara keeldus endiselt Jumala tahtele allumast, siis läkitas Mooses Egiptusesse rohutirtsude nuhtluse, mis neelas kõik rohelise maal. Seejärel sirutas Mooses oma käe välja ning kogu Egiptusemaa mähkus kolmeks päevaks pimedusse. Lõpuks hoiatas Mooses vaaraod, et kui see ei vabasta Iisraeli rahvast, siis lüüakse surnuks kõigi Egiptuse perekondade esmasündinud lapsed. Aga vaarao keeldus ikkagi neid kuulda võtmast ja nii Jumal «[---] löi maha kõik esmasündinud Egiptusemaal, aujärjel istuva vaarao esmasündinust alates kuni vangiarukas oleva vangi esmasündinuni, ja kõik lojaste esmasündinud» (2Mo 12:29). Aga Iisraeli rahva lapsi säästeti, sest Jumal «[---] ruttas mööda Iisraeli laste kodadest Egiptuses, kui ta nuhtles egiptlasi [---]» (2Mo 12:27). Pärast selliseid raskeid õnnetusi lubas vaarao lõpuks Iisraeli rahval Egiptusest lahkuda.

*Punasest merest*⁷ läbimine: Kuigi vaarao lõpuks lubas Iisraeli rahval Egiptusest lahkuda, ei lubanud tema uhkus, et nad takistamatult lahkuksid, ning ta kogus kokku oma sõjamehed ja sõjavankrid, et israeliite jälitada. Punase mere ääres jõudis egiptlaste armee iisraellastele järele. Iisraellased olid väga hirmunud. «Siis Mooses sirutas oma käe mere kohale ja Jehoova laskis mere taanduda tugevast idatuulest kogu öö ning tegi mere kuivaks — vesi lõhenes! Ja Iisraeli lapsed läksid läbi mere kuiva mööda ja vesi oli neil müürina paremal ja vasakul pool!» (2Mo 14:21–22.)

Vaarao ja tema armee hävitamine: Kui vaarao armee püüdis israeliitidele läbi Punase mere järgneda, sirutas Mooses uuesti oma käe mere kohale. «Ja vesi tuli tagasi ning kattis sõjavankrid ja ratsanikud, kogu vaarao sõjaväe, kes oli tulnud neile järele merre; ei jäänud neist üle ühtainustki!» (2Mo 14:28.) «Nõnda päästis Jehoova sel päeval Iisraeli egiptlaste käest ja Iisrael nägi egiptlasi surnuina mere rannal» (2Mo 14:30).

Manna kogumine: Oma rännuteel pärast Egiptusest pääsemist avastasid Iisraeli lapsed, et nad on kõrbesse ära eksinud ja neil ei ole toitu. Aga Jumal andis abi «[---] ja hommikul oli kastekord leeri ümber. Ja kui kastekord oli haihtunud, vaata, siis oli kõrbe pinnal midagi õhukese soomuse taolist, peenikest nagu härmatis maas. Kui Iisraeli lapsed seda nägid, siis nad küsisid üksteiselt: «Mis [Mis? heebrea k *man*? Sellest: manna] see on?» Sest nad ei teadnud, mis see oli. Aga Mooses vastas neile: «See on leib, mida Jehoova annab teile süüa» (2Mo 16:13jj). Iisraeli rahvas korjas mannat ning sai toidetud ja nii nad sõid mannat nelikümmend aastat, kuni jõudsid Kaanani-maale.

Mooses ja Hoorebi kalju: Pärast seda, kui Iisraeli lapsed olid kõrbest välja jõudnud, löid nad oma telgid üles paigas,

⁷Eestikeelses Piiblis on Punase mere asemel Kõrkjameri. *Tlk.*

mille nimi oli Refidim, aga et seal polnud vett, olid nad väga janused. Kui Mooses pöördus abipalvega Jumala poole, vastas Jumal: ««Mine edasi rahva ees ja võta enesega mõningad Iisraeli vanemaist. Võta kätte oma kepp, millega sa löid Niiluse jõge, ja mine. Vaata, mina seisan seal sinu ees Hoorebi kaljul. Löö kaljut, siis tuleb sel'est vesi välja ja rahvas saab juua!» Ja Mooses tegi nõnda Iisraeli vanemate nähes» (2Mo 17:5–6).

Mooses saab kümme käsku: Üks kõige kuulsamatest ja lüüristis enam kujutatud stseenidest Moosese elus on see, kus Mooses tõuseb Jumala käsul Siinai mäele ja saab seal Jumalalt kaks kivist käsulauda (2Mo 31:18).

Mooses ja kuldvasikas: Sel ajal kui Mooses oli Siinai mäel Jumalalt käske vastu võtmas, tuli Iisraeli rahvas Aaroni juurde ja ütles: «[---] tee meile jumalaid, kes käiksid meie ees, sest me ei tea, mis on juhtunud selle Mooseselega, mehega, kes tõi meid Egiptusemaalt välja!» (2Mo 32:1.) Siis kogus ta kokku inimeste ehted ja vormis neist kuldvasika, mille ta andis inimestele kummardamiseks. Aga kui Mooses tuli Siinai mäelt tagasi ning nägi seda ebajumalat, sai ta maruvihaseks ja viskas Jumalalt saadud käsulauad käest ning purustas need. Siis võttis ta kuldvasika ning hävitas selle (2Mo 32:20).

Mooses ja vaskmadu: Rännuteed viisid Iisraeli rahva Edomimaale. Nad olid väga tüdinenud läbitud pikast ja raskest teekonnast. Tekkis nurin Jumala ning Moosese vastu ja karistuseks läkitas Jumal hulgaliselt mürgiseid madusid, kes hammustasid inimesi, nii et paljud neist surid. Aga Mooses palus rahva eest. «Ja Jehoova ütles Moosesele: «Tee enesele madu ja pane see ridva otsa, siis jääb elama iga salvatu, kes seda vaatab!» Ja Mooses tegi vaskmao ning pani selle ridva otsa. Kui siis madu oli salvanud kedagi, aga too silmitses vaskmadu, siis ta jäi elama!» (4Mo 21:8–9.) Sel viisil taastati Iisraeli laste usk.

Joosua. Pärast Moosese surma sai kogu Iisraeli rahva ju-

hiks Joosua. Tema juhtimise all ületasid nad Jordani jõe ning jõudsid Jumala poolt töötatud maa, Gilgalimaale, «maale, mis piima ja mett voolab». Joosua sõjalistest ettevõtmistest pälvis renessansiaegsete kunstnike erilist tähelepanu Jeeriko lugu.

Jeeriko langemine: Ületanud Jordani jõe, jõudsid israeliidid Jeeriko linna müüride alla, mida nad piirama hakkasid. Jumal ilmutas end Joosua.e ja ütles talle, kuidas saab linna vallutada. Kuus päeva järjest, igal päeval, marssisid israeliidid ühe korra vaikides ümber linnamüüri, kandes endaga seaduselaegast. Seitsmendal päeval käisid nad Jumala käsu kohaselt seitse korda ümber linna: «Ja kui seitsmendal korral preestrid puhusid sarvi, ütles Joosua rahvale: «Karjuge, sest Jehoova annab linna teile! [---]» Siis rahvas hakkas karjuma ja puhuti sarvi! Ja sündis, kui rahvas kuulis sarvehäält ja rahvas hakkas karjuma suure sõjakõhaga, et müür varises oma jala pealt ja rahvas läks üles linna, igaüks otse omalt kohalt, ja nad vallutasid linna!» (Jo 6:16jj.)

Simson. Joosua surma järgsetel aastatel kaldusid Iisraeli lapsed vooruse radadelt kõrvale. Karistuseks andis Jumal nad esmalt midjanite ja siis vilistite meelevalda. Viimaks Jumal leebus ning määras kindlaks, et ühel Iisraeli naisel peab sündima poeg, kes «[---] hakkab Iisraeli päästma vilistide käest» (Ko 13:5). Poisile pandi nimeks Simson ning tal oli tohutu jõud. Räägitakse sellest, kuidas Simson nooruses paljaste kätega lövi surmas ning kuidas ta hiljem lõualuuga tuhat vilistit tappis. Maalidel on kõige sagedamini kujutatud järgnevaid stseene tema elust:

Simson ja Deliila: Simson armus sügavalt ühte vilistisoost naisesse, keda kutsuti Deliilaks. Kui vilistite juhid sellest kuulda said, õhutasid nad Deliilat mingi riuka abil välja uurima Simsoni suure jõu saladust, et teda võiks sellest ilma jätta ja temast niiviisi jagu saada. Kolm korda püüdis Deliila armusõnadega meelitada Simsonit oma sala-

dust avaldama. Alles neljandal korral tunnistas Simson lõpuks üles, et tema jõu saladus peitub juustes, mida tema sünnist saadik pole lõigatud. Uinutanud Simsoni, ta «[---] kutsus ühe mehe, kes pügas tema seitse juuksekiharat: siis Simson hakkas nõrgenema ja ta jõud lahkus temast» (Ko 16:19). Nii sattus Simson vilistite kätte.

Simsoni surm: Vilistid, kes olid Simsoni kinni võtnud, torkasid tal esiteks silmad välja, siis aheldasid ta ja heitsid Assa vanglasse, kuid unustasid, et Simsoni juuksed hakkavad uuesti kasvama. Mõni aeg hiljem toodi Simson vangla keldrist suurele vilistite kogunemisele, et ta neid löbustaks. Et Simson oli pime, juhtis teda majja üks nooruk. Simson palus noormeest, et see juhataks ta katuse tugisammaste juurde, et tal oleks, mille vastu toetuda. Tundes sambaid käe all, lükkas Simson need suure jõupingutusega ümber ja hoone katus varises kõigile kohalviibi-jaile kaela. Simson sai ise surma ja «[---] nii oli surnuid, keda ta surres surmas, rohkem kui neid, keda ta oma elus oli surmanud!» (Ko 16:30.) Meelekindluse allegoorilist kuju on vahel kujutatud koos samba või tugipostiga, viidates Simsoni teole.

Rutt. Renessansiaegses kunstis oli Moabi naine Rutt hästi tuntud kuju. Rutt soovis pärast oma abikaasa ja äia surma jääda oma ämma Noomi juurde, öeldes: «Ära käi mulle peale, et a sind maha jätaaksin ja pöördaksin tagasi su juurest, sest kuhu sina lähed, sinna lähen ka mina, ja kuhu sina jääd, sinna jään minagi! Sinu rahvas on minu rahvas ja sinu Jumal on minu Jumal!» (Ru 1:16.)

Rutt ja Boas: Kui Noomi pöördus tagasi oma sünnilinna Petlemma, siis Rutt läks temaga kaasa. Toidu hankimiseks läks Rutt põllule viljapäid noppima, mis viljalõikajad olid maha jätnud. See põld aga, kuhu ta läks, kuulus Boasele, kes oli väga rikas mees ning samast suguvõsast, millest Noomigi. Nähes Rutti põllul seismas, armus Boas temasse ning näitas tema vastu üles suurt armastusväär-

sust. Öösel pärast rehepeksu läks Rutt Boase juurde re-healusesse ning tutvustas ennast talle. Siis otsustas Boas Ruti sugulasena kasutada oma õigust nõuda teda endale. Nii ta tegigi ja nende abielust sündis poeg Oobed, kes sai Iisai isaks ning Iisai sai omakorda kuningas Taaveti isaks.

Taavet. Pärast Simsoni surma, kui israeliidid ikka veel vilistite vastu võitlesid, hakati Hanna poega Saamueli pidama Jumala tõeliseks prohvetiks. Iisraeli rahvas pöördus palvega Saamueli poole, et too määraks ühe nende seast kuningaks. Esimesena valis Saamuel Iisraeli kuningaks suure sõjamehe Sauli. Saul võitles vägevalt Iisraeli vaenlaste vastu, kuid et ta kummardas ebajumalat, pöördus Jumal tema vastu ja keeldus teda Iisraeli kuningaks tunnistamast. Seejärel käskis Jumal Saamuelil üles otsida Iisai poeg Taavet ja teha ta Iisraeli kuningaks. Renessansikunstis on kõige sagedamini kujutatud järgnevaid sündmusi Taaveti elust:

Taaveti võidmine: Kældunud tunnustamast Sauli Iisraeli kuningana, käskis Jumal täita prohvet Saamuelil oma sarv õliga ja ütles: «[---] mine: mina läkitan sind petlemlaste Iisai juurde, sest ma olen tema poegadest vaadanud enesele kuninga!» (1Sa 16:1.) Petlemmas kutsus Iisai kõik oma pojad ette ning esitles neid järgemööda, aga Saamuel lükkas kõik tagasi. Lõpuks kutsuti väljalt noorim poeg Taavet, kes seal lambaid karjatas. Siis ütles Jumal Saamuelile: «[---] «Tõuse ja võia teda, sest tema on see!» Ja Saamuel võttis õlisarve ja võidis teda ta vendade keskel. Ja Jehoova vaim tuli võimsasti Taaveti peale, alates sellest päevast ja edaspidi. [---]» (1Sa 16:12–13.)

Taavet mängib kannelt: See stseen põhineb lõigul Esimesest Saamueli raamatust (16:23), kus on kirjutatud: «Ja kui vaim Jumalalt oli Sauli peal, võttis Taavet kandle ja mängis oma käega; siis Saul sai hingata ja temal oli parem olla ning kuri vaim lahkus ta pealt.»

Taavet ja Koljat: Esimese Saamueli raamatu 17. peatükis

kirjeldatakse pikalt kangelaslikku võitlust Taaveti ja vilistite vägimees Koljati vahel. Lugu lõpeb niimoodi: «Ja Taavet pistis käe pauna, võttis sealt kivi ja lingutas ning tabas vilisti otsa ette; kivi tungis laupa ja ta langes silmili maha. Nõnda sai Taavet vilistist jagu lingu ja kiviga; ta lõi vilisti maha ja surmas tema; aga Taavetil ei olnud mõõka käes. Siis Taavet jooksis ning astus vilisti juurde ja võttis tema mõõga, tõmbas tupest ja surmas tema ning raius sellega ta pea maha; ja kui vilistid nägid, et nende kangelane oli surnud, siis nad põgenesid» (1Sa 17:49–51). *Taaveti võidud*: Kunstis on sageli kujutatud kaht võidukat stseeni Taaveti elust. Esimene kirjeldab Sauli ja Taaveti tagasipöördumist pärast võitu vilistite üle ning põhineb Esimesel Saamueli raamatul (18:6jj), millest võib lugeda: «Ja kui nad olid tulemas, siis kui Taavet pöördus tagasi vilisti löömast, läksid naised kõigist Iisraeli linnadest lauldes ja tantsides kuningas Saulile vastu, olles rõõmsad trummide ja simblitega. Ja tantsivad naised laulsid vastastikku ning ütlesid: «Saul lõi maha oma tuhat, aga Taavet oma kümme tuhat!» Siis Sauli viha süttis väga põlema [---]». Kadedusest aetuna hakkas Saul siitpeale Taaveti poole kõõrdi vaatama.

Teine lugu juhtus pärast Sauli surma ja pärast seda, kui Taavet oli valitud kõigi Iisraeli hõimude kuningaks. Varsiti pärast kuningaks saamist oli Taavet jälle sunnitud astuma võitlusse vilistite vastu, keda ta kahes s uures lahingus lõi. Seejärel kogus ta kokku valitud mehed ja läks Juudasse vilistite käes olevat seaduselaegast tagasi vallutama. Taavet tõi selle võidukalt Jeruusalemma, mille ta oli muutnud riigi poliitiliseks ja religioosseks keskuseks (2Sa 6). Taaveti saabumist Jeruusalemma on tõlgendatud ennustusena Kristuse tulekust sellesse linna vahetult enne oma kannatust.

Taavet tantsib laeka ees: Seaduselaeka teekonda Jeruusalemma on kirjeldatud nii: «[---] siis läks Taavet ja tõi rõõmsa meelega Jumala laeka Oobed–Edomi kojast üles

Taaveti linna. Kui Jehoova laeka kandjad olid astunud kuus sammu, siis ohverdas ta härja ja nuumveise. Ja Taavet tantsis kõigest väest Jehoova ees [---]» (2Sa 6:12–14). *Taavet ja Batseba*: Batseba, keda Taavet esmakordselt nägi kuningakoja katuselt ja keda ta himustama hakkas, oli teise mehe naine. Taavet ei saanud enne temaga abielluda, kui polnud korraldanud Batseba abikaasa tapmist lahingus. Ja nagu Vana Testament väidab: «[---] Aga see asi, mis Taavet oli teinud, oli Jehoova silmis paha» (2Sa 11:27).

Taaveti patukahetsus: Karistuseks Batseba abikaasa, heitiit Uuriija surma põhjustamise ja tema lesega abiellumise eest lasi Jumal Taaveti ja Batseba esimesel lapsel surmahaugusesse jääda. Kahetsedes sügavasti oma tegu, võttis Taavet omaks, et oli Jumala vastu patustanud. Talle anti andeks, kuid laps suri. Peale patukahetsust sündis Taavetil ja Batsebal teine laps, kellele pandi nimeks Saalomon (2Sa 12).

Saalomon. Taaveti ja Batseba poeg Saalomon, kes sai Taaveti järel Iisraeli kuningaks, oli kuulus oma tarkuse poolest. Tema elusündmustest, mida kunstis on kujutatud, on tuntuimad järgnevad:

Saalomoni kohtumõistmine: Saalomoni juurde tuli kaks lapse pärast tülitsevat naist, kes mõlemad kuulutasid selle lapse enda omaks. Tüli lahendamiseks lasi Saalomon mõõga tuua ning lausus: «Raiuge elus laps pooleks ja andke üks pool ühele ja teine pool teisele» (1Ku 3:25). Et tõeline ema armastas oma last väga ega soovinud tema surma, ütles ta: «Oh mu isand, andke elus laps temale, ärge surmake teda!» Ent teine ütles: «See ei pea saama ei minule ega sinule — raiuge pooleks!» Nende sõnade järgi tegi Saalomon kindlaks tõelise ema ja andis talle lapse tagasi. *Saalomon ja Seeba kuninganna*: Kuuldus Saalomoni tarkusest oli nii laialt levinud, et Seeba kuninganna saabus koos suure saatjaskonnaga Jeruusalemma tema tarkust

proovile panema. Ta esitas Saalomonile arvukalt küsimusi ning sai neile kõigile Saalomonilt täpse ja kõlava vastuse. See jättis kuningannale sügava mulje ning pärast paljude hinnaliste kingituste üleandmist ta lahkus. Saalomon omakorda «[---] andis Seeba kuningannale kõike, mida ta soovis ja palus lisaks sellele, mis temale oli antud kuningas Saalomoni jõu kohaselt [---]» (1Ku 10:13).

Üks legend jutustab, et Jeruusalemma külastades sattus Seeba kuninganna puitsilla juurde, mis viis üle oja. Ta hoomas puidu imepäraseid omadusi ning põlvitas silla ees. Arvatakse, et pärast Aadama surma istutas tema poeg Sett ühe oksa oma isa hauale. Sellest oksast sirgus võimas puu, mis õitses veel ka Saalomoni ajal. (Vt *Puu*, II ptk.) Saalomon imetles selle puu ilu ja andis käsu kasutada seda templisambana. Aga puu polnud mõõdmetelt sobiv. Sellest loobuti ja ta pandi sillaks üle oja. Edasi räägib legend, kuidas Seeba kuninganna hoiatas Saalomoni, et sellest puust valmistatakse rist, mis hävitab Iisraeli rahva. Selle vältimiseks lasi Saalomon puu sügavale maa alla matta. Aga järgnevatel aastatel kaevati samasse kohta kaev ning vesi sai puuga kokkupuutest imepäraselt õnnistatuks. Kristuse ajal kerkis puu veepinnale ning seda kasutati rist valmistamiseks, mille külge löödi Kristus.

Ester Ester oli juudi neiu, kes tänu oma nõbu Mordokai jõuvingutustele sai abikaasaks vägevale kuningale Ahasverosele, kes valitses «Indiast Etioopiani — sada kahtkümmend seitset maad». Estri raamat jutustab loo Estrist ning Mordokaist ja mitmeid stseene sellest loost on kasutatud renessansiaegsetel maalidel.

Mordokai kannatused: Mordokai tõmbas enda peale kuningas Ahasverose ühe lemmiku, Haamani viha. Selle tagajärjel veenis Haaman kuningat välja andma edikti käsuga tappa kõik juudid tema aladel. Kuningas jäi sellega nõusse, teadmata, et tema abikaasa Ester on juut. Kui Mordokai kuulis sellest kuninga ediktist, siis «[---] käristas Mordokai oma riided lõhki, riietus kotiriidesse ja tuh-

ka, läks linna keskele ning kisendas valjusti ja kibedasti» (Er 4:1).

Ester ja Ahasveros: Kuulnud Mordokailt, mida kuningas oli otsustanud juutidega ette võtta, läks Ester Ahasverose juurde, et oma rahva eest kosta. «Kui kuningas nägi kuninganna Estrit õues seisvat, siis leidis too armu tema silmis ja kuningas sirutas Estri poole kuldkepi, mis tal käes oli; siis Ester astus ligi ja puudutas kepiotsa. Ja kuningas ütles temale: «Mis sul tarvis on, kuninganna Ester, ja mida sa palud? Kui see oleks ka pool kuningriiki, see antakse sulle!» (Er 5:2–3.) Estri raamatu apokrüüfilises lissas (Er 15:10) on öeldud, et Estrit oma valitsuskepi puudutades vabastas Ahasveros ta oma seadusest, mille kohaselt mõisteti surma kõik, kes ilma kutsumata julgesid tema palge ette ilmuda.

Ahasveros austab Mordokaid: Oma ajaraamatut uurides avastas Ahasveros, et Mordokai oli talle suure teene osustanud, ning mõistis, et Mordokaid pole vääriliselt autasustatud. Juhtus nii, et Mordokai vaenlane Haaman viibis parajasti õukonnas ja kuningas küsis talt: «Mida tuleks teha selle mehega, keda kuningas tahab austada?» Uskudes, et tema ise on see, keda kuningas tahab austada, vastas Haaman: ««[---] toodagu kuninglik kuub, millesse kuningas ise on olnud rietatud, ja hobune, kelle seljas kuningas on ratsutanud ja kellele kuninglik iluehe on pähe pandud. Kuub ja hobune antagu ühe kuninga vürsti kätte ülimuste hulgast; ja rietatagu mees, keda kuningas tahab austada, ning sõidutatagu teda hobuse seljas linna väljakule ja hüütagu tema ees: nõnda tehakse mehega, keda kuningas tahab austada!» Siis ütles kuningas Haamanile: «[---] tee nõnda juut Mordokaiga [---]» ja Haaman tegi, nagu kuningas oli käskinud (Er 6:6–10).

Joona. Joona oli see, kelle Jumal välja valis, et teda läkitada Niinive linna sealsete inimeste pahelisuse vastu jutlustama. Aga Joona kartis ja kavatses põgeneda Jumala

palge eest. Kunstis on Joonat loost kõige rohkem kujutatud järgnevaid stseene:

Joonat heidetakse merre: Pögeneda tahtes läks Joonat Jafas laevale lootuses jõuda Tarsisesse. «Ent Jehoova paiskas mere peale suure tuule, nõnda et merel tõusis suur torm ja näis, et laev hukkub» (Jn 1:4). Lõpuks tunnistas Joonat teistele üles, et torm tabas neid Jumala viha tõttu tema vastu ja ta soovitas teistele, et nad ta merre viskaksid. Kui nad lõpuks nii tegidki, «siis rauges mere raev».

Joonat pääseb merest: Jumal aga ei kavatsenud Joonat uputada ja «[---] saatis ühe suure kala, et see neelaks Joonat. Ja Joonat oli kala kõhus kolm päeva ja kolm ööd» (Jn 2:1). Kala kõhus olles palvetas Joonat oma kitsikuses Jumala poole, kinnitades, et soovib alluda Tema tahtele. «Siis Jehoova käskis kala ja see oksendas Joonat kuivale maale» (Jn 2:11). Selle loo alusel on Joonat piltatribuudiks saanud suur kala või vaal.

*Joonat ja pudelkõrvits*⁸: Jumal käsu kohaselt läks Joonat Niinive linna. Seal hoiatas ta inimesi, et nende pahelisuse tõttu hävitatakse linn neljakümne päeva pärast. Selle peale kuulutas Niinive kuningas välja suure paastu ning linnarahvas riietus kotiriidesse ja raputas endale patukahetsuseks tuhka pähe. Seda nähes andestas Jumal Niinivele, aga Joonat oli vihane, et Jumal ei täitnud oma lubadust. Pärast seda kui Joonat läks linnast välja, et vaadata, mis saab edasi, laskis Jumal kasvada suure pudelkõrvitsa, mille all Joonat võis päikese eest varju leida, ning Joonat oli selle eest väga tänulik. Kuid öösel saatis Jumal ühe ussi pudelkõrvitsat hävitama ning Joonat täitis uuesti viha. «Siis ütles Jehoova: «Sina tahaksid armu anda kiikajonipuule, mille kallal sa ei ole näinud vaeva ja mida sa ei ole kasvatanud, mis ühe ööga sündis ja ühe ööga hukkus, aga mina ei peaks armu andma Niinivele, sellele suurele linnale, kus on enam kui kaksteist korda kümme tuhat

⁸Estikeelses Piiblis on pudelkõrvitsa asemel kiikajonipuu. *Tlk.*

(Fragment: Aadama ja Eeva paradiisist väljaajamine)

Filippo Lippi

TOBIJA JA INGEL

inimest, kes ei oska vahet teha oma parema ja vasaku käe vahel, ja palju lojuseid!» (Jn 4:10–11.) Joonat on sageli kujutatud pudelkõrvitsa varjus puhkamas.

Apokriiva lood. Lisaks eespool kirjeldatud Vana Testamendi lugudele, mis on andnud ainet paljudele renessansimaalidele, hõlmavad selle aja kunstiteosed ka mitmeid tuntud Vana Testamendi apokriiva lugusid, mis moodustasid ühe osa Aleksandria juutide pühast kirjandusest. Neist on kõige sagedamini kujutatud järgmisi:

Toobija ja ingel: Õiglane mees Toobija, kes kannatas raske silmahaiguse all, tegi ettevalmistusi surmaks. Ta palus oma pojalt Toobijalt rännata Maadaisse ja tuua ära raha, mis ta oli sinna hoiule andnud. Koos oma truuga koeraga asuski Toobija teele. Et ta ei tundnud teed, otsis ta omale teekaaslast, kes võiks talle teejuhiks olla. Ta kohtas peaingel Raafaeli, keda ta ära ei tundnud ja kes nõustus olema talle reisikaaslaseks. Oma teekonnal jõudsid nad Tigrise jõe⁹ äärde. Toobija läks ennast jõe äärde pesema, «[---] ja üks kala kargas jõest üles ja tahtis noore mehe ära neelata. Siis ütles ingel temale: Võta kala kinni. Ja noor mees hakkas kalast kinni ja viskas ta maa peale» (To 6:3–4). Inglise õpetuse järgi talitades küpsetas Toobija kala ja nad sõid seda, kuuld jätsid alles südame, maksa ja sapi, sest ingel ütles, et «[---] Südame ja maksaga peab suitsutama meeste- või naisterahvast, kui teda kuri vaim on vaevanud, siis ei vaevata teda teps; aga sapiga võia inimest, kel kae on silmade peal, siis saab ta paremaks» (To 6:8–9). Raafaeli pideva juhatuse all oli Toobija reis õnnelik. Ta sai kätte oma isa raha ning ajas välja kurja vaimu Saarast, kellesse ta armus ja kelle ta endale naiseks võttis. Koju jõudnud, andis ta oma isale kalasapi abil nägemise tagasi. Selle sügavalt uskliku perekonna rõõm oli eriti suur siis, kui peaingel Raafael teatas, kes ta on: «[---]

⁹ Piiblis Hiddekeli jõgi. *Tlk.*

ma ei ole oma armu pärast, vaid meie Jumala tahtmise pärast tulnud; seepärast õnnistage teda igavesti. [...] Ja nüüd tänage Jumalat, sest ma lähen üles selle juurde, kes mu on läkitanud; ja kirjutage kõik, mis on sündinud, raamatusse. Ja nad tõusid üles, ja ei näinud teda teps» (To 12:18,20,21).

Juudit ja Olovernes: Sellal kui Niinive linnas valitses Babüloonia kuningas Nebukadnetsar, otsustas ta alustada suurt vallutusretke ja kutsus enese juurde oma vägede ülemjuhataja Olovernese: «[...] sa pead kõige õhtupoolse maa rahva peale minema, kes mu suusõna vastu sõnakuulmatu on olnud,» ütles kuningas, ja Olovernes «[...] luges üles äravalitud mehi sõja jaoks, nõnda kui ta isand teda oli käskinud [...]» (Ju 2:6,15). Peagi jõudsid babüloonlaste väed Iisraelimaale, kuid Iisraeli rahvas oli juba kuulnud sissetungi ohust ja end vastupanuks kindlustanud. Petüülia oli esimene Iisraeli linn, mille kindluse müüre piirama hakati. Selle asemel et linnale tormijooksuga vallutada, otsustas Olovernes sellest jagu saada, takistades linna varustamist veega. Varsti langesid linlased meeleheitelisse ja valmistusid alla andma. Kuid ilus lesknaine Juudit küsis linnavalitsejalt luba nende kõikide päästmiseks. Pärast seda kui ta oli palvetanud ja Issandalt abi palunud, riietas ta end oma kaunimasse rüüsesse ja läks välja, et ennast babüloonlaste kätte anda. Nende laagris nõudis ta, et teda viidaks Olovernese juurde, väites, et ta teab, kuidas on võimalik linna vallutada. Tema ilu ja arukus avaldasid Olovernesele mõju ning tal lubati kolmeks päevaks laagrisse jääda ning öösiti väljas palvetamas käia. Neljandal päeval korraldas Olovernes oma sõjameestele suure pidusöömingu ning ka Juuditil paluti sellest osa võtta. Õhtu jooksul jäi Olovernes üha enam ja enam veinist purju. Viimaks lahkusid kõik külalised ja orjad, jättes Olovernese koos Juuditiga telki. Veinist joobnud Olovernes oli teadvuseta. Juudit võttis ta mõõga «ja astus voodi juurde, hakkas tema juukseist kinni ja ütles: Iisraeli Ju-

mal, anna mulle rammu selsinasel päeval! Ja ta raius kaks korda tema kaela kõige oma rammuga, ja võttis tema pea otsast ära» (Ju 13:7–8). Kuna babüloomlased olid harjunud nägema teda öösiti laagrist väljas käimas, oli tal võimalik lahkuda, võttes kaasa suure väejuhi pea. Hommikul, kui babüloomlased avastasid, et Olovernes n surnud, sattusid nad segadusse ning Iisraeli sõjameeste õnnestus neid täielikult võita.

Susanna ja kohtumõistjad: Apokriiva loo järgi oli Susanna ühe babüloomlase kaunis naine. Ta oli niisama ilus kui hea ja seetõttu armus temasse kaks koguduse kohtumõistjat, kes mõlemad otsustasid ta endale saada. Koos peitsid nad ennast naise aeda ja kui Susanna tuli aeda end pesema, ilma et teenijad teda saatnud oleksid, tulid need kaks kohtumõistjat peidupaigast välja ja nõudsid, et naine arduks neile. Nad hirmutasid teda, öeldes, et keeldumise korral tunnistavad nad valet tema vastu ja vannuvad, et tabasid ta abielurikkumiselt. Äh ardustele vaatamata tõrjus Susanna nad tagasi ja kohtumõistjad kaebasid tema peale. Susanna viidi kohtukotta ja mõisteti oma patu pärast surma. Aga kui teda hukkamisele viidi, siis üks noormees nimiga Taaniel «kisendas suure häälega» ja ütles, et kohtuotsus pole õiglane. Kohtumõistmist alustati uuesti ning Taaniel, kes lahutas naise vastu tunnistajad üksteisest, avastas nende tunnistustes vasturääkivusi ning tõestas niivisi, et mõlemad valetavad. Selle tulemusena mõisteti Susanna õigeks ning kahele kohtumõistjale määrati samasugune saatus, nagu nad olid tahtud määrata oma süütle ohvrile.

VI Peatükk

PÜHA RISTIJA JOHANNES

Ristija Johannes kui Kristuse eelkäija oli renessansikunstis üks kõige sagedamini kujutatavaid pühakuid. Püha Markuse järgi «[---] oli Ristija Johannes kõrbes kuulutama meeleparanduse ristimist pattude andekssaamiseks» (Mk 1:4). Samuti väidab Markus, et «[---] Johannes oli riieetatud kaameli karvusse ja tal oli nahkvöö vööl, ja ta sõi rohutirtse ja metsmett» (1:6). Ristija Johannese elust on kõige tuntumad järgnevad sündmused.

Sakarias templis. Ajal, mil Herodes oli Judea kuningas, elas seal preester, kelle nimi oli Sakarias ja kelle naist kutsuti Eliisabetiks. Need kaks Jumala ees õiget inimest olid õnnatud, sest neil ei olnud lapsi, ja et nad olid juba eakad, oli neil vähe lootust last saada. Kuid ühel päeval, kui Sakarias templis viirukit suitsutas, ilmus talle peaingel Gabriel, kes ütles: «Ära karda, Sakarias, sest su palvet on kuuldud ja su naine Eliisabet toob sulle ilmale poja, ja sa paned temale nimeks Johannes» (Lk 1:13). Sakarias ei suutnud esmalt ingli teadet uskuda. Ta küsis inglilt tunnustähte ja jäi seetõttu ajutiselt tummaks.

Johannese sünd ja nimepanek. Nagu Gabriel oli ennustanud, jäi Eliisabet käima peale. Lapsekandmise ajal külastas teda tema nõbu Maarja Naatsaretist, kes oli ettekuulutaja ingli kaudu teada saanud Eliisabeti suurest õnnest. Seda kahe tulevase ema kohtumisstseeni tuntakse üldiselt *Maarja külastuse* nime all. (Vt *Neitsi Maarja*, VII ptk.) Ettenähtud ajal sündiski Eliisabetil poeg. Eliisabeti sugulased ja naabrid oleksid tahtnud lapsele isa nime panna, kuid Eliisabet nõudis, et lapse nimeks peab saama Johannes. Asja lõplikuks otsustamiseks pöörduti Sakaria-

se kui isa poole, kuid et ta oli keeletuks jäänud, siis «Tema nõudis lauakese ja kirjutas selle peale nõnda: «Johannes on tema nimi.» Ja nad kõik panid seda imeks» (Lk 1:63). Nii sai Ristija Johannes endale nime ja samal hetkel sai tema isa ka kõnevõime tagasi ja kiitis Jumalat. Renessansikunstnikud liitsid väga sageli Püha Ristija Johannese sündimise ja nimepaneku episoodi ühtseks kompositsiooniks.

Püha Johannes kõrbes. Legendi järgi lahkus Püha Johannes juba lapseeas oma vanemate juurest ja asus kõrbesse elama. Mõnel maalil on kujutatud Kristust ja Püha Johannest lastena kõrbes kohtumas. Noore mehena kõrbes viibides sai Johannes ühel päeval jumaliku ilmutuse, milles kästi tal hakata jutlustama meeleparandusristimist pattude andekssaamiseks. «See sündis Betaanias, sealpool Jordanit, kus Johannes ristas» (Jh 1:28).

Püha Johannes jutlustamas. Pärast ilmutust läks Johannes Jordani jõe äärde, jutlustades «nagu on kirjutatud prohvet Jesaja sõnade raamatus: «Hüüdja hääl on kõrbes: valmistage Issanda teed, õgvendage tema teerajad!»» (Lk 3:4.) Meeleparandusele kutsuva sõnumi mõjul lasid paljud inimesed en' tema poolt ristida. Aga kui mõni neist küsis, kas Johannes ise ongi Kristus, Lunastaja, kelle tulekust oli ette ennustatud, «siis kostis Johannes ja ütles kõikidele: «Mina ristin teid veega; aga on tulemas vägevam minust, kelle jalatsite paela ma ei ole kõlvuline lahti päästma; tema ristib teid Püha Vaimu ja tulega!»» (Lk 3:16.) Peagi tuli Jeesus ise Johannese juurde ja Johannes ristas Ta. See on peamine stseen Püha Johannese tsükli kujutamisel, sest see on Kristuse teenimine. (Vt *Kristuse ristimine*, VIII ptk.)

Püha Johannes vanglas. Jutlustamise eest ja eelkõige seetõttu, et ta oli julgenud avalikult arvustada kuningas Heroodest tema pattude pärast, võeti Johannes Heroodese

sõjameeste poolt kinni ja heideti vanglasse. Vanglas olles kuulis Johannes Jeesuse poolt sooritatud imetegudest ja saatis kaks oma jüngrit Jeesuselt küsima, kas ta on ikka tõeline Kristus. Seda kuulates ütles Jeesus Johannese kohta: «Tema on see, kellest on kirjutatud: vaata, mina läkitan sinu palge eele oma ingli, kes sulle tee valmistab sinu ees! Mina ütlen teile, ei ole kedagi suuremat naisest sündinute seas kui Johannes [---]» (Lk 7:27–28).

Heroodese pidu. Peamine patt, mida Johannes Heroode-sele ette heitis, oli Heroode-se seadusevastane abielu oma surnud venna naise Heroodiasega. Heroodias oleks meel-sasti lasknud Johannese otsekohe hukata, aga Heroodes kartis, teades, et Johannes on õige ja püha mees. Mõni aeg peale Johannese vangistamist korraldas Heroodes suure sünnipäevapeo, kuhu ta kutsus kõik oma õukonna aukandjad. Külaliste lõbustamiseks tantsis nende ees Heroodias tütar Salome, kelle tantsimine meeldis Heroode-sele ja tema kaaskonnale niivõrd, et Heroodes lubas Salo-mel paluda endale kingiks, mida ta iganes soovib. «Aga neitsi läks välja ja küsis oma emalt: «Mis ma pean palu-ma?» Ent ema ütles: «Ristija Johannese pea!»» (Mk 6:24.)

Ristija Johanne-se pea maharaiumine. Vastavalt Salo-mele antud lubadusele «[---] kuningas läkitas kohe valvu-ri ja käskis tuua tema [Johannese] pea. See läks ja raius vangitornis ta pea otsast ära ja tõi ta pea vaagnal ning andis selle neitsile, ja neitsi andis selle oma emale» (Mk 6:27–28). Maalid, kus Salome hoiab Johannese pead, eri-nevad maalidest, kus Juudit hoiab Olovernese pead, elle poolest, et Johannese pea on kandikul ja tavaliselt ka halo-ga ümbritsetud.

Ristija Johannese matmine. Ristija Johannese tsükklis on viimaseks stseeniks tema matmine. Kui Johannese jüngrid kuulsid tema hukkamisest, tulid nad ja võtsid ta keha ja panid selle hauda (Mk 6:29). (Vt *Pühakud*, X ptk.)

(Järgneb)

AKADEEMIA

«*Akadeemia*» on kultuuriajakiri, mis taotleb vahendada lugejaile eri teadusharude tänapäevast taset ja arenguid.

«*Akadeemia*» ilmub 12 korda aastas kogumahuga u 2700 lk.

Tellimisin eks 78 163. Tellides «*Akadeemia*», saate ajakirja kätte kiiremini ja neljandiku võrra odavamalt kui üksiknumbreid ostes. «*Akadeemiat*» müüvad ka Eesti raamatupoed.

«*Akadeemia*» is a monthly of the Estonian Writers' Union. «*Akadeemia*» is a cultural journal, which aspires to introduce the modern level and development of scientific disciplines to the readers.

«*Akadeemia*» comes out 12 times a year, all in all approximately 2700 pp.

Subscription rates for 1991:

	USD	FIM	SEK
single copy	5	23	34.50
6 months	30	130	180
Year	55	220	330

The subscription can be made at: Akateeminen Kirjakauppa, 128 SF—00101, Helsinki, Finland; Bibliotekstjänst AB, 200 S—221 00, Lund, Sweden. Or, one can pay direct to: Kansallisosakepankki (KOP), Länsi-Pasila, Helsinki, Periodika Publishing House account no. 145410/24817, if you send the cheque and your subscription to Periodika Publishing House: «Periodika» Postkast 107, Pärnu mnt 8, 200090 Tallinn, Eesti/Estland/Estonia/.

✉ «*Akadeemia*», Küütri 1, 202400 Tartu, Eesti/Estland/Estonia.

☎ 31373, 31117.

CONTENTS

Am I a thinking animal or an immaterial thinker?	<i>Toomas Karmo</i>	3
What is anthropology. I	<i>Matti Sarmela</i>	17
Where is the Estonian economy heading for?	<i>Arno Susi</i>	39
The pluralistic state	<i>Reinhold Zippelius</i>	55
About 19-century literature in 20-century Estonia	<i>Tiit Hennoste</i>	81
Committed and noncommitted writers	<i>Thomas von Vegesack</i>	88
Alien blood	<i>August Gailit</i>	99
Temporal, supertemporal, eternal minds	<i>Hermann von Keyserling</i>	132
Prophet	<i>Ullas Tankler</i>	141
I remember Life: Uku Masing's letters to Vello Salum from 1963—1965. II		160
Review: Pavel Bogovski, Georg Loogna, Mati Rahu. Vähk: Põhjused, levik, profülaktika. Tallinn, Valgus, 1989.	<i>Kaljo Villako</i>	177
Review: Sirje Kiin, Rein Ruutsoo, Andres Tarand. 40 kirja lugu. Tallinn, Olion, 1990.	<i>Ain Kaalep</i>	180
Editorial note. Summaries		183
Signs and Symbols in Christian Art. III	<i>George Ferguson</i>	193

СОДЕРЖАНИЕ

Являюсь ли я думающим животным или невещественным мыслителем	<i>Тоомас Кармо</i>	3
Что такая антропология. I	<i>Матти Сармела</i>	17
Куда идет эстонская экономика?	<i>Арно Сузи</i>	39
Плюралистическое государство	<i>Рейнхольд Зиппелиус</i>	55
О литературе XIX столетия в Эстонии XX века	<i>Тийт Хенносте</i>	81
Ангажированные и неангажированные писатели	<i>Томас фон Фегезак</i>	88
Чужая кровь	<i>Аугуст Гайлит</i>	99
Великие умы во времени, вне времени и во вечности	<i>Герман фон Кайзерлинг</i>	132
Пророк	<i>Юллас Танклер</i>	141
Я помню Жизнь: Письма Уку Мазинга к Велло Салуму в 1963—1965 гг. II		160
Рецензия: Pavel Bogovski, Georg Loogna, Mati Rahu. Vähk: Põhjused, levik, profülaktika. Tallinn, Valgus, 1989.	<i>Кальё Виллако</i>	177
Рецензия: Sirje Kiin, Rein Ruutsoo, Andres Tarand. 40 kirja lugu. Tallinn, Olion, 1990.	<i>Айн Каалеп</i>	180
От редакции. Резюме		188
Знаки и символы в христианском искусстве. III	<i>Джордж Фергусон</i>	193

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 2 rubla